5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1986

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Uredнički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1986.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 350.— d.

Godišnja pretplata 2100.– d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 5 ZAGREB, rujan — listopad 1986. GOD. XIX

Radovan GRGEC

Uz rub (48)

Ako se inteligencija mjeri sposobnošću »snalaženja« a moral se mijenja prema situacijama, konvencijama i običajima, jao svima onima koje Krist u Govoru na gori proglašuje blaženima! Ipak, danas sve više ljudi uočuje slabosti takve pragmatističke definicije inteligencije i utilitarističkog poimanja morala. Danas, kad nam nasilje, lopovluk i nemoral zapališe tlo pod nogama, prošla nas je, čini se, volja da pripovijedamo o moralu kao malograđanskoj predrasudi. Tu priču prepuštamo »principijelnim« protivnicima etike: »progresivnim« filozofima i agresivnim pankerima.

Tema trenutka sadašnjosti jest kriza morala, o kojoj govore i kršćanski moralisti, i socijalistički političari, i kineski reformatori i ekološki militanti, dakle i »crni« i »crveni«, i »žuti« i »zeleni«. Govoreći o moralu, makar to i ne priznali, ne misle tu ni na kakvu apstrakciju nego na poštenje i pravednost kakva uglavnom proizlazi iz načela biblijskog Dekaloga. Korupcija je prodrla u sve sredine. Svi mi vapimo za čestitošću koja nestaje. Za njom vape i oni kojima netko umire u bolnici zbog indolencije neke medicinske sestre, i oni čije se dijete nije upisalo u željeni »smjer« zbog toga što su roditelji druge djece bili »snalažljiviji«, i oni koji su u sportskim natjecanjima izgubili zbog toga što su drugi više platili. U demaskiranju korumpiranih često dobivaju po prstima samo »sitne ribe«, dok glavni korupcionaši ostaju nekažnjeni i nastavljaju svoju »rabotu«. Zaboravljamo na uzročnike i izvore nemorala, nepoštenja i korupcije, pripadali oni »dinarskoj« ili »dolarskoj« rasi.

Sve je više »propovjednika«, kritičara društvene situacije, moralista i »moralizatora«. Među moraliste su ubrajali nekada i *Gilberta Keitha Chestertona,* engleskog pisca obraćenika, preminuloga prije 50

godina, koji je vrlo lucidno optuživao i žigosao poroke svojega vremena (neki ga smatraju pretečom »zelenih«), i čak *Andréa Gidea*, pisca »Imoralista«, čovjeka vrlo čudnih moralnih principa. Svojevrsni moralist je i suvremeni češki pisac *Milan Kundera*, koji u svojim djelima razotkriva bijedu i besmislenost svijeta bez Boga. Već smo pisali o duhovitim »moralističkim« pogledima *Đure Šušnjića*. Naravno, valja imati na pameti da neki kritičari i satiričari žigošu razne »klasne« i »dvolične« morale (osim svojega vlastitog).

Kršćanin mora shvatiti da je danas, kada nas *Ivan Pavao II.* upozorava na opću rasprostranjenost nemorala, čiji se najrazličitiji oblici prihvaćaju kao potpuno normalni, etičko pitanje gorući problem našeg vremena, jer je odsustvo svakog morala (zvali ga mi »kršćanskim«, »socijalističkim« ili kako drugačije) zaprijetilo opstanku obitelji i društva. Prema najnovijoj Papinoj enciklici »Dominum et vivificantem« Duh se protivi nemoralnim djelima, koja sv. Pavao u poslanici Galaćanima zove »djelima tijela«, a to su: »bludnost, nečistoća, idolopoklonstvo, neprijateljstvo, svađa, ljubomora, srdžba, sebičnost, razdor, zavist...« (Gal 5,19). Željeli bismo da Duh preko kršćana, naročito onih što žive u svijetu, započne djelo moralne obnove i promjene, koja se začinje u srcu pojedinaca.

Iako neki mislioci suprotstavljaju politiku i revoluciju (gdje svrha posvećuje sredstvo) moralu i etici (kao općim vrijednostima), uvjereni smo da se politički i društveni život bez etičkih načela ne da zamisliti i da revolucija bez morala proždire i svoju djecu i ostale suvremenike. Etička politika i moralna revolucija najveća je potreba ovoga korumpiranog vremena. Za to je, pak, potrebna korjenita promjena ponašanja i unutarnje obraćenje. Svi mi čeznemo za filozofijom koja nije puko »filozofiranje« nego mijenjanje svijeta, za jedinstvom svijesti i savjesti, za jedinstvom Logosa koji je i misao i riječ i djelo, za dolaskom Riječi »koja je tijelom postala« u naša srca. Na toj čežnji zasnivaju se značajke pravoga humanističkog i kršćanskog morala, bez kojega nema pravde ni ljubavi, nema lijeka za naše krize ni spasa za u grijehu ostarjelo čovječanstvo.

Taj spas treba da čovječanstvu donesu prvenstveno kršćanski laici (svjetovnjaci), dakle vjernici koji žive u svijetu. Svjedočeći evanđeosku istinu životom i djelom, oni savjesnim vršenjem staleških dužnosti u svojim obiteljima i zvanjima dovode svijet u direktan kontakt s kršćanskim moralom, s kršćanskom ljubavlju i pravednošću, s porukom Isusa Krista. Budući da je njihova uloga u desakraliziranom i nemoralnom svijetu važnija nego ikada, naredna *Biskupska sinoda* raspravljat će upravo o toj problematici. I naše laičko književno Društvo (HKD) kao i »Marulić« nastoje, uoči Sinode, dati toj raspravi svoj doprinos.

Neki bi željeli tu problematiku usmjeriti pretežno na ulogu laika (bili oni »angažirani« ili »prosječni« vjernici) u samoj Crkvi, ističući pri tom koliko je u tom pogledu položaj laika unaprijedio II. vatikanski koncil. Bez sumnje je to ispravno, ali ono što je za nas i naše specifične prilike još važnije, nije u prvom redu »ravnopravnost« u crkvenim strukturama, nego ravnopravnost u izgradnji ovoga svijeta i u javnom životu domovine, što je prema koncilskim dokumentima laički specifikum. I nije čudno što se s tim u vezi ističu brojna imena nekadanjih katoličkih laika koji su, davno prije Koncila, svojim djelovanjem i životom dali najrječitije svjedočanstvo o laičkoj kompetenciji i autonomiji u vremenitim aktivnostima i u javnom životu domovine, što je baš danas vjernicima često onemogućeno. Favorizirajući javne nastupe nekih crkvenih dostojanstvenika i »reprezentanata«, neki režimi onemogućuju vjernicima da se bore protiv raznih političkih i socijalnih diskriminacija tako da ograničuju njihovo djelovanje na »sakristanske« i »ministrantske« poslove ili na pseudokleričke i »superlaičke« simpozije. Iznoseći to mišljenje, ne mislimo potcijeniti ono što je za klerike i laike bitno i zajedničko. Ipak, borba za socijalnu pravdu i jednakost, o kojoj je *Ivan Pavao II.* toliko govorio na svom putu u *Kolumbiji*, kao ni politička djelatnost pod zastavom nekih ideologija redovito nije ili ne može biti specifična ni karakteristična za klerike, pogotovo ako je riječ o oružanoj borbi.

* * *

Međutim, neki (i to ne samo pristaše »teologije oslobođenja«) misle da bi se čitava Crkva (uključujući tu i hijerarhiju) morala direktno angažirati u borbi za obranu demokracije, slobode i građanskih prava, kao što je to učinila na Filipinima i na Haitiju. To mišljenje dolazi do izražaja i u članku *Paula Valadiera* (Etudes, 4/86), koji kaže da je Crkva ne samo na Filipinima i Haitiju nego i u Poljskoj, Južnoj Koreji i Čileu, ugledom svoje hijerarhije, snagom svojih organizacija i žarom mnogobrojnih katolika, zauzela jasan stav prema tlačiteljima slobode. »Tko će reći«, primjećuje Valadier, »da Crkva, postupajući tako u ime morala, nije sišla na političku arenu?!« Mi bismo, pak, primijetili da je Poljska izuzetan slučaj kad se radi o režimima na Istoku jer ima situacija u kojima je svaka mogućnost pluralizma ili »pluriformiteta« potpuno isključena, što ljudi koji žive na Zapadu katkada ne mogu shvatiti. Takva situacija vlada u mnogim zemljama u kojima nema ni dovoljno slobode ni dovoljno kruha.

Ivan Pavao II. sigurno ima mnogo razumijevanja i za te zemlje jer i sam dolazi iz takve sredine. On je već rekao kako će u ime pravde bogati Sjever biti suđen od siromašnog Juga, ali često ističe kako nije dovoljno boriti se samo protiv gladi i materijalne bijede nego valja dići svoj glas i protiv tiranije, protiv ograničenja slobode i ljudskih prava. U tom smislu demokracija, unatoč svojim slabostima i nedostacima, izgleda kao političko uređenje koje je najviše u skladu s pravima ljudske osobe.

Bilo kako bilo, svi kršćani, bili oni klerici ili laici, moraju imati svijest i savjest boraca za opće dobro, osjećaj za potlačene i eksploatirane te spremnost i raspoloživost da pomognu najpotrebnijima, ili, kako je to lijepo rekao Papa u Kolumbiji, »srce siromaha«. Treba da budu

»siromašni u srcu« (kako danas neki prevode prvo blaženstvo umjesto »siromašni u duhu«). U svakom slučaju, djelovanje svećenika i laika u najrazličitijim prilikama u skladu je s kršćanskim moralom, koji treba da ima odlučujući utjecaj na sveukupno mišljenje i ponašanje svakoga kršćanina kao i na političko djelovanje kršćanskog nadahnuća i usmjerenja. Čovjek ne može biti »moralan« u kršćanskom smislu bez pomoći Božje. Njegova se moralnost ili nemoralnost, naime, ne mjeri samo njegovim stavovima u vezi s VI. zapovijedu nego njegovim čitavim životom i sveukupnim ponašanjem, konkretnim stavovima prema evanđeoskim načelima ljubavi i pravde.

Poput *Domjanićevih* »romara Hrvata« postajemo i mi sve svjesniji koliko su nam pomoć Božja, zagovor Gospe i svetaca potrebni u vršenju našega zvanja i poslanja u Crkvi i svijetu. S njima molimo za »srce siromaha«. Imati »srce siromaha« znači imati »slobodu djece Božje«, znači biti spreman primiti i pružiti pomoć, boriti se za ljubav i pravdu.

U borbi za ljubav, pravdu i oslobođenje kršćani se ravnaju prema evanđeoskim »direktivama«, prema smjernicama iznijetima u Govoru na gori. Pri tom se pripadnici duhovnog staleža služe sebi svojstvenim sredstvima koja obično ne ulaze u ono što zovemo politikom u užem smislu te riječi (a pogotovo ne u »pejorativnom« smislu).

Kada su *Iana Travers-Balla,* osnivača Misionara ljubavi, poznatog pod imenom brat *Andrew,* pitali kako on i njegova braća reagiraju na strašne socijalne nepravde što ih trpe njihovi siromasi, odgovorio je da su njegova subraća toliko zauzeta brigom oko toga kako da hitno nahrane izgladnjele i ublaže boli umirućima te nemaju vremena da tim problemima što ih valja riješiti na licu mjesta prilaze na »politički« način.

Kršćanski laici problematici socijalne nepravde prilaze, pak, sebi svojstvenim načinom prema mogućnostima svojega staleža i prilika u kojima žive. Kako bilo da bilo, oni treba da socijalnoj nepravdi, bijedi, nepoštenju, korupciji i nemoralu oko sebe suprotstave kršćanski moral, vlastiti angažman i pravednost u osobnom, obiteljskom i javnom životu, svoju patnju i molitvu.

Toga su svjesni i katolički laici koji žive tamo gdje su kao vjernici građani drugoga reda. Oni znaju da za njih ne predstavlja glavni problem »neravnopravnost« i »nejednakost« u crkvenim strukturama, kao što bi htjeli prikazati oni koji provode svojevrsnu »klerikalizaciju« Crkve, »kontaktirajući« uglavnom samo s crkvenim dostojanstvenicima i predstavnicima. Nije čudno da su laici koji žive u takvim prilikama zainteresirani za »teologiju oslobođenja«. Iako Poljska nije Latinska Amerika, i poljski katolički intelektualci, naročito oni koji se okupljaju oko revije *»Znak«,* koja je nedavno proslavila 40. obljetnicu opstanka, živo se zanimaju za problematiku oslobođenja. Stoga im je Papa, prigodom proslave obljetnice u Rimu, govorio upravo o drami što je proživljavaju vjernici koji žive u ekonomskoj i političkoj potlačenosti.

Drugi vatikanski koncil nije govorio samo o ulozi laika u Crkvi nego je, istaknuvši autonomiju »vremenitih« i »svjetovnih« vrednota,

istaknuo i važnost specifične laičke duhovnosti i laičkog angažmana u izgradnji ovoga svijeta i u javnom životu domovine. Tek tako laici postaju »ravnopravni« i »punoljetni« članovi društva i Crkve.

Bili oni posebno angažirani ili »obični« vjernici, i katolički svjetovnjaci iz »baze«, tj. oni koji »podnose teret dana i žegu« imajući i oni i njihove obitelji »uhljebljenje« u konkretnoj društvenoj realnosti koja im nije baš previše sklona, žele da budu smatrani »ravnopravnima« i »punoljetnima«, žele da se čuje i njihov glas, a ne samo glas »reprezentanata« koji »kontaktiraju« i s najvišim rukovodiocima na raznim simpozijima, javnim skupovima i protokolarnim dogovorima i pregovorima ili na nekim spektakularnim manifestacijama i akcijama, kongresno-kuloarskim susretima i izdavačkim pothvatima. Svima je, naime, poznato da »reprezentanti«, kongresmeni i profesionalni »referenti« obično nemaju veze s »bazom«, a i »klasnu svijest« (dopustite da »ukradem« i tu sintagmu iz poznate terminologije!) da su već odavno izgubili (poput nekih »sindikalista« koji zamijeniše čekić »govorancijama«).

I društveno-politički sistemi koji nisu skloni religioznosti morali bi danas shvatiti da čestitost i poštenje pravoga vjernika vrlo mnogo znači u razdoblju krize morala i porasta korupcije i kriminala. Značenje te čestitosti i »moralnosti« na radnom mjestu, u obiteljskom i društvenom životu, uostalom, uočili su već mnogi. Pa zašto da se onda ti katolički laici ne cijene zaista kao ravnopravni i zreli članovi zajednice kojoj pripadaju?!

Kao savjesni, karakterni i moralni ljudi, u svim vremenima i sredinama, na svakom mjestu i u svakom zanimanju, kršćanski svjetovnjaci vrše svoje zvanje i poslanje. Iako se njihov položaj u Crkvi i u svijetu, tokom vjekova i raznih povijesnih razdoblja, mijenjao, oni su uvijek bili sinovi i kćeri svoje zemaljske i nebeske domovine.

* * *

Suvremeni čovjek polako uviđa koliko su ga *darvinistička* načela prirodne selekcije i borbe za život (koja danas mnogi znanstvenici kao objašnjenje ljudskoga razvitka potpuno odbaciše), obožavanje *Nietzscheova* »nadčovjeka«, utilitarizam pragmatista s »desnim« ili »lijevim« predznakom, agnostička rezignacija i skeptički relativizam udaljili od pravoga humanizma i etike, od usmjerenosti prema Apsolutnome i prema transcendenciji, koja jedina može potpuno ispuniti čežnju ljudskoga srca. Upravo o toj čežnji govorili su u svojim djelima toliko spominjani mislioci poput *Maritaina* i pjesnici poput *Eliota* i *Claudela.* O toj čežnji od bitne važnosti za čovjeka govori nam, kako kaže *Alfred Simon,* i muslimanski integrizam, i *Wojtylin* katolicizam, i *Solženjicin* i svi »revolucionarni klerikalizmi«. O njoj govore i nagrađeni filmovi s posljednjeg festivala u *Cannesu* (»Misija *Rolanda Jofféa,* »Terezija« *Alaina Cavaliera* i »Žrtva« *Andreja Tarkovskog),* označeni kao »povratak Apsolutnome« i »afirmacija duhovnosti«, nedavno preminuli pjesnici i tražitelji »metafizičke nade« *Pierre Emmanuel* i *Carlo Betocchi,*

i ruski književnici o kojima piše *Vittorio Strada* u svom djelu »Kristov lik u remek-djelima ruske književnosti« *(Dostojevski, Pasternak* itd.).

»Ludost« pjesnika, »integralni humanizam« i herojski moral nisu više nešto što sablažnjava i zastrašuje. »Postmodernizam« im je možda bliži od *Borgesova* skeptičkog ambigviteta. Odbojnost *Umberta Eca* prema Borgesu ogleda se i u činjenici da je u svojem »Imenu ruže« dao Borgesovu karikaturu u stravičnom liku monaha Jorgea od Burgosa, koji umire gutajući nepoznato Aristotelovo djelo. I dok Borgesa, nakon nedavne smrti, polako zaboravljaju brojni sljedbenici i obožavatelji, Ecova ruža, kako kaže *Anna Mutatori,* još uvijek cvjeta (kod nas je doživjela novo izdanje).

Čovječanstvo, sito učenih »govorancija« i cerebralnih konstrukcija, zatrpano otpacima vlastitog »progresa« i kontaminirano raznim »černobilima«, »sidama« i ostalim kugama civilizacije, traži »diverziju« i »divertissement« u medijskim senzacijama i »mundijalskim« atrakcijama ili kod onih za koje misli da bi mu mogli donijeti utjehu i spasenje, koji bi mogli unijeti topline i svjetla u hladnoću i mrak novog interglacijara. Ukratko, čeznemo za ljubavlju i čistoćom, za *srcem.* Bez obzira na različite simbolike i metaforike srca u raznim antropologijama, svi mi znamo što znači »imati srce«. Srce je srčanost i srdačnost, hrabrost i milosrđe, ljubav i razumijevanje. »Srce se nema da se ima — Srce se ima da se da svima«, pjevao je *Miroslav Antić.* I on je nedavno umro.

Kao da je umrla i snaga ljubavi i čistoće što proizlazi iz bogatstva ljubavi. Kao da je i naš znanstveni, umjetnički i kulturni svijet uprljan odsutnošću srca iz ozračja u kojemu se krećemo i vegetiramo. Krajnje je vrijeme da potražimo čistije i ljepše vidike, što i činimo.

Teško možemo povjerovati da onaj tko ne ljubi svoj dom i svoju obitelj, svoj narod i svoju zemaljsku domovinu, može ljubiti nebesku domovinu, kao ni da onaj tko ne ljubi bližnjega može ljubiti Boga. Za takvog su Bog i nebo apstrakcija ili metafora a ne konkretna realnost života. Pa ipak, sve što se zbiva pod tim čudesnim nebom zbiva se po nekoj logici i planu. Sve je tu shvatljivo, i to je ono što je najneshvatljivije, kako je rekao *Albert Einstein.* I dok *Jacques Monod,* koji je umro 1976, još uvijek zbunjuje mnoge intelektualce svojim »slučajem i nuždom« kao objašnjenjem našega životnog puta i razvoja, mi vjernici sa Psalmistom pjevamo hvalu i slavu djelima ruku Stvoriteljevih na svom putu od zemaljske do nebeske domovine, »od gnijezda do zvijezda«.

Znamo da imamo svoju sudbinu i kao narod Božji, tj. Crkva, i kao Hrvatska, čija je zemaljska povijest usko povezana s poviješću Crkve premda svi Hrvati, što smo već toliko puta rekli, nisu katolici. Hrvatski katolički laici svjesni su da i kao katolici i kao Hrvati imaju svoje zvanje, poslanje i dužnost koju valja izvršiti bez obzira na to gdje se nalaze i bez obzira na prilike u kojima žive.

Kao kršćani oni ne shvaćaju život ni utilitaristički ni »situacionistički« nego znaju da on mora biti »moralan« u kršćanskom smislu,

tj. da mora biti traženje prave savršenosti i afirmacije, razvitka i ostvarenja idealnoga čovjeka u skladu s evanđeoskim načelima i Božjim naumom, »motus rationale creaturae in Deum«, kako bi rekao *sv. Toma Akvinski.*

Kriza morala, u kojoj se našlo čovječanstvo i naš narod, kontaminira i truje jače i opasnije od svih Černobila. Vjerujemo da se ona može riješiti i prevladati obraćenjem srca i promjenom ponašanja pojedinaca, obitelji i naroda, tj. moralnim životom u skladu s evanđeoskim i kršćanskim načelima. Ne recimo samo: »Moralni život, što je to?«! I u tehnokratskoj civilizaciji i u raznim kriznim situacijama u kršćanskom srcu ne smije zavladati očaj ili malodušnost. Živeći u svijetu, u kojemu vlada nama strana ljestvica vrednota, mi nikako ne smijemo izgubiti kršćansku svijest i savjest, kršćansku hrabrost i nadu, znajući gdje se nalaze »ponori tame« a gdje izvori svjetlosti.

Ante JAKŠIĆ

Vrati mir!

Vrati mir, Gospodine, na svim meridijanima
da među ljudima iskrena ljubav vlada.
Oblici nemira i strepnje su na svim stranama
i nedužan i pravednik u nepravdama strada.

Vrati mir u srca svojom ljubavlju i dobrotom
da težaci na poljima bez straha oru i kose,
da radnici budu obasjani radom i ljepotom
i da djeca bezbrižnost u vedrim očima nose.

Vrati mir, Gospodine, na more, zemlju, u ptice
da u svemu što prije ganuće zablista,
da se okrenemo k nebu makar nehotice,
da vidimo da je voda života u zdencima čista.

Vrati mir da se u dječjim očima visina odražava
i da se sve ruke u opraštanju sretnu,
da od brige i sumnji ne bude teška glava
da svi zaborave mržnju i bol zagonetnu.

Što je čovjeku potrebnije od ljubavi i mira,
od kruha na stolu i od čaše vode?
Dopusti da svi slušaju pjesmu, koja dira
do dna srca kao obzor, nebo i krilo slobode.

Mladen JURČIĆ

Novi čovjek

»Zaista, zaista, kažem ti: tko se ne rodi nanovo, odozgor, ne može vidjeti kraljevstva Božjega!« (Ivan, 3,3), rekao je Krist Nikodemu koji, koliko god bio učen, nije mogao shvatiti kako se čovjek, pogotovo ako je već star, može ponovo roditi te može li po drugi put ući u utrobu majke. Pa ipak, ovim riječima Krist je ukazao na ono bitno u životu kršćanina, a mogli bismo reći i svakog čovjeka, na ono što zapravo mora obilježavati naše postojanje i to cijelo, u bilo kojoj etapi, bili mi po godinama mladi ili stari — a to bitno je razvoj, rast, pokret duha nasuprot jalovoj statičnosti, stalnom ostajanju na istoj točki, jer duh se razvija i pročišćuje (sam razvoj duha je, na određen način, njegovo stalno pročišćenje) samo u pokretu, u nesputanim širinama, a statičnost uvijek znači odumiranje, početak propadanja, smrt.

Za kršćanina je, dakle, bitno da se »rodi nanovo«, da postane, zapravo da neprekidno postaje, novi čovjek. Što to znači? Jedno od značajnih pitanja, kako filozofije tako i psihologije, jest može li se čovjek uopće bitno mijenjati ili naprosto slijedi svoju sudbinu, započetu rođenjem koje ga baca u određeni milje i na određeni put — pitanje slobode i determinacije. Je li on uopće slobodan mijenjati se ili je nalik onom glasovitom bačenom kamenu koji, leteći zrakom, uobražava da leti svojom voljom? Schopenhauer je, na primjer, tvrdio da se čovjek nikako ne može mijenjati, da su sve promjene prividne i nebitne, jer čovjek je zauvijek određen vlastitom ličnošću i u biti nepromjenjivim karakterom. Doista, poslovica da je svatko »svoje sreće kovač« doima se vrlo sumnjivo, jer često smo određeni tolikim stvarima u nama i oko nas koje nas ili sputavaju ili pak jednako hirovito i slučajno vode naprijed, određeni smo sredinom, položajem, bogatstvom ili siromaštvom svoje obitelji, ekonomskim i političkim prilikama itd. Od rođenja »bačeni (kao što to kaže omiljeni, već otrcani, ali i točni izraz egzistencijalista) u svijet«, u prilike koje nismo tražili (kao, uostalom, ni sam život), počinjemo mukotrpni put do određenog uspjeha, statusa, samopotvrđivanja i zadovoljenja svojih težnji, najrazličitijim prilikama nametnutu nam i upravljanu borbu u kojoj doživljavamo uspone i padove, uspjehe i razočaranja, a stalno napredujemo prema grobu. Ta nepromjenljiva činjenica zajednička je svima, kako god inače različiti bili — više nitko ne može »ući u utrobu majke i po drugi put se roditi«, od prvog nas trenutka ovakav ili onakav životni put kao rijeka odnosi sve dalje ne samo od rođenja nego i od bezbrižnosti i ljepote djetinjstva, prema starosti i smrti i tu baš ništa ne možemo promijeniti. A svoju unutrašnjost, svoje biće — možemo li njega mijenjati? Ako je odgovor niječan te ako je čovjek doista onako nepromjenljiv kako tvrdi Schopenhauer, onda kršćanstvo zahtijeva nemoguće — onda nam ni sakramenti, ispovijed i pričest, na primjer, ne mogu mnogo pomoći, jer traže odlučnu, korjenitu promjenu na bolje cijele naše osobe, štoviše, nemogući su bez takve promjene.

Pa ipak, Krist vrlo odlučno (»Zaista, zaista, kažem ti...«) naglašava da »tko se ne rodi nanovo, odozgor, ne može vidjeti kraljevstva Božjega«. Puko fizičko rođenje nije dovoljno, stvoren od Boga, došavši na ovaj svijet kroz čudo rođenja, čovjek mora stvoriti, nanovo roditi samoga sebe i to »od vode i duha«. Kao što vodom krštenja peremo nasljedni grijeh tako se i kasnije moramo prati i pročišćavati »u duhu«, živom vodom Božje riječi od koje »nećemo više ožednjeti«. Stvorivši čovjeka na svoju sliku (Sveto pismo često naglašava sličnost s Bogom), Bog mu je dao najveći dar, ali i bitan zadatak: stvaralaštvo, sposobnost i imperativ stvaranja samog sebe, samoodređenja, izbora puta koji ćemo slijediti da bismo se približili Stvoritelju ili se udaljili od njega. U fizičkom pogledu čovjek je određen tolikim okolnostima na koje ne može utjecati, u izvanjskom je svijetu često nemoćan i zbunjen, ali unutra, u duhovnom pogledu, ponovnim rođenjem »od duha« dobiva veliku moć, u njegovom dubokom, unutrašnjem svijetu doista sve zavisi od njega samoga, sam se određuje, stvara i sebe i cijeli svoj svijet za koji je samo on odgovoran.

Mogli bismo reći da je, po kršćanskom shvaćanju, cijeli život zapravo rađanje za vječnost. Tko se samo fizički, jednom rodi od prvog dana ide prema smrti, a tko se duhovno rađa i stalno obnavlja u skladu s Kristovim riječima i onim najboljim u sebi, polazi prema vječnosti, konačnoj obnovi pred Božjim licem, kad smrti više neće biti. Stalno obnavljanje i ponovno rađanje, imperativi za čovjeka, ogledaju se i u cijelom objektivnom svijetu gdje ono staro, statično uvijek označava propadanje, a novo karakteriziraju pokret, dinamičnost, razvoj, rast, a tako je i u prirodi koja se svakog proljeća obnavlja kao da se svijet ponovo rađa nakon duge, puste zime. Uostalom, život nije neprekidno rađanje samo za kršćanina, nego za svakog čovjeka koji ima čvrsto određeni cilj, za umjetnika, na primjer, koji cijeli život rađa svoje djelo, a ono onda samostalno živi, oduševljava i uči ljude dugo poslije njegove fizičke smrti. Sokrat je, nadalje, smatrao da njegova filozofija odgovara ulozi babice pri rađanju, jer pomaže ljudima da se intelektualno rode. Ponovno rođenje, dakle, imperativ je čovjeka i svijeta uopće, a Krist je taj imperativ uzdignuo na najviši stupanj: ponovo se rodivši stvaramo svijet u kojem nas nikakve objektivne okolnosti i nevolje ne mogu omesti da postignemo ono najviše.

Paul Valery, pjesnik jutra i svjetlosti, rekao je da se čovjek svakog jutra budi kao nova, pročišćena ličnost, kao da je u novoj zemlji pa se ponekad pita zašto da uopće preuzme svoju staru »ulogu«, uobičajene poslove, sivu svakodnevicu, sve ono prijašnje i zamorno. Vjerniku, međutim, Bog stalno nudi čisto jutro duše, oproštaj i obnavljanje, ako prihvati njegove riječi i poziv upućen svakome od nas, poziv na dostojan život, na postojanje i put Kristovog sljedbenika, dinamičnog graditelja novog života.

Ta težnja za novim, za obnavljanjem, oduvijek se proteže kroz ljudsku misao, ali Krist joj daje punu važnost i bitnost. Nietsche je, na primjer, gledajući ljudsku niskost, tupost, zaslijepljenost, bezglava lutanja itd. uzviknuo: »Čovjek je nešto što mora biti prevladano.« Kršćanstvo pak tvrdi da je čovjek sam svoj temelj na kojemu treba graditi. Nietsche teži natčovjeku, a kršćanstvo novom, svjesnijem, boljem čovjeku koji odlučno stavlja »sjekiru na korijen« svojih grijeha, niskosti, ludosti, nesavršenstva, svega što ga onečovječuje i smanjuje. Da bi postao on sam, ne odbacuje Boga kao Nietscheov natčovjek nego, obratno, postavši u potpunosti on sam, prevladavši starog čovjeka u sebi i ponovo se rodivši u novog, upravo se time približava Bogu i zadobiva njegovu milost, a ta izgradnja, to stvaranje samog sebe ujedno je najveće ljudsko stvaralaštvo.

Koliko smo puta od raznih filozofa ateista čuli da vjera u Boga sputava, koči i ponizuje čovjeka, da mu vezuje ruke u njegovom stvaralaštvu te da doista slobodan može postati samo onaj tko odbaci Boga, jer samo tada je svoj

gospodar u pravom smislu, dok zaslijepljen religijom i »ropski« zavisan od Boga, nikako ne može biti potpun čovjek niti stvarati ono najviše, nego uvijek ostaje nepotpun i polovičan. Ali istina je upravo suprotna. Stupiti u odnos s Apsolutnim, odgovoriti na velike zahtjeve vjere može samo cjelovita, potpuno izgrađena osoba — da bismo se okrenuli drugom, višem svijetu, moramo najprije biti potpuno ljudi na ovom, tu se odrediti. Bog nije stvorio polovičnog čovjeka, niti želi na bilo koji način okovati ljudsko stvaralaštvo, jer bila bi besmislica i proturiječnost da je stvorio biće čija je jedna od bitnih značajki mogućnost stvaranja, a da onda koči upravo one značajke koje je u čovjeku stavio na tako istaknuto mjesto. Naprotiv, vjera od nas zahtijeva da neprekidno stvaramo, izgrađujemo, udvostručujemo talente o kojima Isus govori u prispodobi, jer jedino stvaralac sebe i svog svijeta potvrđuje da je stvoren na sliku i priliku Božju, Stvoritelja čovjeka i svijeta. Uopće, vrlo je važna distinkcija, razlikovanje između bitnih i nebitnih stvari, pukih teorija, spekulacija i konkretne primjenljivosti u životu, između onoga što razumijem i ne razumijem, što sasvim konkretno jest i nije u mojoj moći pa se po tome moram odrediti. Zato su sve te priče pojedinih filozofa o nekakvoj apstraktnoj »svemoći i potpunoj slobodi« čovjeka koji odbaci Boga samo šuplje, apsolutno beskorisne fraze, jer netko može sebi umišljati da time što je ateist spada, sasvim općenito, u neku kategoriju »viših«, »osviještenih«, »svemoćnih i najslobodnijih ljudi« koji su sada sami postali bogovi, ali to su puke iluzije, djetinjasta zamišljanja, jer time ne dolazi nikakva »svemoć«, takav »svemoćni« je ipak jednako jadan, nemoćan, očajan, nespretan i sputan kao i svi drugi, samo još u većoj mjeri pa »neslobodni« i »zatucani« vjernik u stvarnim situacijama vrlo često postupa mnogo bolje, promišljenije, pravilnije i slobodnije od njega, a o ljubavi, razumijevanju i milosrđu da i ne govorimo. »Neustrašivi« protivnici Boga i robovanja religiji, ti koji su beskompromisno »raskrstili« s vjerom i time postali nepovredivi gospodari Zemlje pa i svemira, iznad kojih nema više apsolutno ničega, u stvarnom životu su, u velikom broju, isto takve kukavice, ulizice, poltroni, zaslijepljeni, nesposobni i mlitavi kao i svi drugi, koji se barem na sva usta ne hvale besprimjernim činom »hrabrosti, osvještenja i spoznaje« — »uništenjem Boga«. Ako se odbaci Bog, ne ostaje nikakva »svemoć« i »sloboda«, nego samo neizmjerna praznina.

O čovjeku, dakle, nikad ne valja govoriti apstraktno, uopćeno ni u ispraznom zanosu, jer time ništa ne kažemo nego samo mlatimo praznu slamu. Uistinu, pojedinac (dakle jedini pravi, doista postojeći čovjek) ne dobiva apsolutno ništa ako odbaci Boga, ali zato gubi cijeli svijet. Najveći nedostatak Nietscheovog natčovjeka, na primjer, jest taj što teško možemo zamisliti njegovu konkretnu egzistenciju (on je i nema) i u čemu je to ona tako presudno bolja, pravilnija i viša od egzistencije, recimo, posve izgrađenog čovjeka kakvog zahtijeva vjera.

Bit stvaranja je stalno traganje za novim, za istinom, neprestani pokret, gradnja pa će tako kraljevstvo Božje vidjeti samo onaj tko se ponovo rodi »od duha« i pred Bogom. Zato je upravo pred Bogom čovjek najslobodniji i najodgovorniji. Od mnogih protivnika vjere često čujemo još jednu besmislicu: oni vjernike optužuju da stalno ostaju u starom, prevladanom, jer ne samo da se ne prilagođuju napretku nego ga i koče, ne znaju izaći iz raznih anakronizama, iz srednjovjekovnog rezervata. Ali, tako se može govoriti samo iz dubokog nepoznavanja kršćanstva. Kršćanina obilježavaju dvije stvari: kao prvo, upravo to da u duhovnom pogledu nikako ne može ostati na starom, nego se mora neprestano izgrađivati u novog čovjeka, a kao drugo, to što ne prihvaća trenutne hirove i prohtjeve svijeta oko sebe, razna bezglava i pomodna strujanja, znak je da su njegovo ishodište i srce ne u zastarjelom, prevladanom, prijašnjem, nego u vječnom i zato nepromjenljivom, u dubokoj, uvijek istoj

istini, uzdignutoj nad sve ljudske sisteme i mijene. Kršćanin se stalno usavršava i napreduje, ali to je dubok, unutrašnji dinamizam pred Bogom, toliko drukčiji, viši i postojaniji da ga svijet, paradoksalno, smatra upravo njegovom suprotnošću — inercijom.

Ako se, dakle, ponovo ne rodimo, nećemo vidjeti kraljevstvo Božje. Tu težnju za novim čovjekom, za ponovnim, duhovnim rođenjem nije izmislilo kršćanstvo, nego ona ovdje samo dobiva svoju najveću potvrdu i zamah. Kršćanstvo uopće nije ništa izmislilo. Budući da ga je ustanovio sam Stvoritelj koji je došao da čovjeka spasi i pokaže mu put, ukazao je na ono najbolje, najplodnije, najdublje i najkoherentnije u samom čovjeku da bi mu pokazao kako da se izgradi i postane — on sam. Težnja, dakle, za višim, za obnavljanjem ne javlja se samo u kršćanstvu nego je nalazimo posvuda u ljudskoj misli. Osvješćivanje, bitna spoznaja koja nas iz osnova mijenja, samoizgradnja, napuštanje starog, novo, više — ključne su riječi mnogih filozofija, ali nigdje nemaju takvu dubinu kao u Evanđelju. Tu su »novi čovjek« i »novo vino« postavljeni kao uvjeti bez kojih je nemoguće vidjeti kraljevstvo Božje.

Upravo katolik je u velikoj prednosti, jer ima najkonkretniju mogućnost za pročišćenje i ponovno rađanje, spoj duboke, unutrašnje preobrazbe i izvanjskog, konkretnog čina koji tu preobrazbu potvrđuje i okrunjuje — a to je primanje sakramenata, napose ispovijedi i pričesti. Ulazak čovjeka koji se skrušeno preispitao i analizirao u ispovjedaonicu nalik je onom drugom ulasku »u utrobu majke« o kojem začuđeno pita Nikodem, a ispovjednik, od Boga ovlašten da oprosti grijehe, pomaže nam da se ponovo rodimo — u naš novi, smisleniji, bitno promijenjeni svijet koji zahtijeva drukčiji život i djelovanje nego do sada. Postavši novim čovjekom, pronalazimo svoje pravo biće, jer u jednu ruku se posve mijenjamo, a u drugu ostajemo mi sami i to na najbolji način, jer ostaje samo ono što je oduvijek i bilo najbolje u nama, naše najvrednije osobine koje od sada moramo stalno njegovati, a sav je teret grijeha, unutrašnje nečisti i besciljnog lutanja spao s nas. Sakramenti ispovijedi i pričesti čiste nas poput bistre vode, a voda je uvijek simbol svježine, čistoće i — života.

Poslije tog novog rođenja čovjek ponovo postaje dijete, ali u mnogo višem smislu, zadržavajući samo najbolje osobine djeteta (»Ako ne postanete kao djeca...«), a najvažniji pokretač i snaga postaje zadobivena milost posvećujuća, najveći dar čovjeku poslije takvog rođenja. Kao da me sam Bog ponovo stvara i to kao potpunog, svjesnog pojedinca, zato jer sam se i sam ponovo stvorio.

Tko ne poznaje onaj tako istančani, ali duboki i sveprožimajući osjećaj punine i vedrog iščekivanja koji se javlja u rano jutro, recimo na morskoj obali, kad se posvuda oko nas razlijevaju i mirno dišu prozirnost i vrhunska čistoća, kad smo, izašavši iz sobe, zatečeni ne samo ljepotom atmosfere i jedinstvenog prizora svijeta koji kao da je tek stvoren, blago osunčan i kristalan, nego nečim neuhvatljivim ali razdraganim u vedrinama, punim snage i povjerenja, nježnim ali nepobitnim u zraku, nekom sveprisutnom mogućnošću što je udišemo zajedno sa svježinom i koja nas snaži. Kao da cijeli tek započeti dan čeka samo na nas, poziva nas da ga ispunimo, a ujedno ispunimo i sebe. Cijelom našem biću obraća se tanani ali odlučni imperativ i obuzima nas duboka slutnja nečeg skrivenog, tajanstvenog ali moćnog i punog ljubavi. Ta nejasna slutnja (tako važna za čovjeka) koja nam ispunjava srce, kao da je u samom središtu bistrog jutra, a sve su mogućnosti u danu, rasprostrtom pred nama, naše najveće blago. Stojimo opčinjeni, bez daha, zaranjamo u čistoću svijeta odjednom tako blagog, boljeg a ipak poznatog i potpuno našeg.

A takva magična jutra odsjaj su onoga što se u nama događa kad poslije dubokog samoispitivanja, odluke i ispovijedi svih grijeha izađemo iz ispovjeda-

onice, kad se, primivši Krista, vratimo od oltara i postanemo novi ljudi.

Premda je poziv na novog čovjeka apsolutan i stalno važeći — čak i u času smrti, jer do zadnjeg časa možemo donijeti odluku i ponovo se roditi — velika je nesreća i grijeh izgubiti dragocjeno vrijeme života u lutanju pustinjom. Svaki korak u pustoši je golemi gubitak.

Mnogo je potrebno da bismo zakoračili u taj novi, malo prije opisani svijet, moramo imati sve osobine pravog čovjeka: hrabrost, postojanost, ljubav, stvaralaštvo, razumijevanje, požrtvovnost, ujedno blagost i čvrstinu, samosvojnost... *Tu* tek postajemo pravi gospodari (a ne odbacivanjem Boga) jer se i očekuje da posve gospodarimo sobom, da prevladamo sebe, ali kao da je to nešto što se sada samo po sebi razumije, što se ne postiže kroz nietscheovski grč, prkos i frenetičnost, nego nam je oduvijek bilo namijenjeno kao nagrada, baština, ali i zadaća.

Ova mogućnost korjenite promjene, potpunog pročišćenja i napredovanja najveći je dar čovjeku, jasan poziv na tu promjenu njegova je najsvjetlija mogućnost, jer svaki se život, ma kako se činio nesretan, pust i promašen, odjednom može podići na mnogo viši, plodniji nivo, možemo krenuti u posve novom pravcu, koliko god do tada lutali. Upravo je to dokaz da život koji je Bog udahnuo čovjeku (*nijedan* život) u biti nije i ne može biti promašen, jer uvijek postoji mogućnost ispunjenja i plodnosti. Najgore od svega je to da je naš promašeni život, u dubini, uvijek *samo* naša vlastita krivnja, *naš* izbor (ili bolje, posljedica toga što nismo izvršili odlučujući izbor), pa ma kakve nas objektivne nedaće snalazile pa je svaki od nas doista »svoje sreće kovač«, ali u drukčijem, mnogo višem smislu od onoga kako se ta poslovica inače shvaća. Za svoj jedinstveni, neponovljivi život u svakom smo trenutku duboko odgovorni, upravo zbog te mogućnosti da ga u svakom trenutku bitno promijenimo i poboljšamo. Ta je mogućnost u isto vrijeme najveći blagoslov i najdublja osuda.

Pavao DESPOT

Slutnja

Jarbol se trese, a vjetra nema.
Čudna je lađa što me nosi;
u meni dijete netko lema,
ne da se srce — ljubav prosi...

Još nešto bunca, kao da vapi,
a nakon mnogih putovanja,
svježine, makar dvije kapi,
i zelenoga, zdravog granja...

Uspori lađo, barem sada
vremena daj mi da se smirim;
posljednje sidro moje pada,

u život više ja ne vjrim...
U rodnoj luci slutim hlad;
u njoj sam nekad bio mlad...

Petar RUNJE

S glagoljskim brevijarom u križarsku vojnu (god. 1456)

Prije više od dvije stotine godina *Starac Milovan (Andrija Kačić Miošić,* 1704—1760) opjevao je slavne junake vjere i domovine — sv. *Ivana Kapistrana* i *Janka Sibinjanina (Janos Hunady). Milovan* u narodnom desetarcu opisuje tjeskobu i smjelost hrabrih boraca za vjeru i slobodu. Starac se u svom spjevu tako uživio kao da ima pred sobom ova dva velikana i kao da i sam prisustvuje njihovu dogovoru. Ovdje ću samo kratko donijeti jedan mali isječak pjesme, a bila bi vrijedna da je u cijelosti ponovo pribilježimo a i uz dobre stare strune progudimo:

»Još Vladislav Janku besiđaše:
Kaži pravo, desno krilo moje!
Smidemo li cara dočekati,
dočekati, i s njim bojak biti?«
Veli njemu Sibinjanin Janko:
»Ovde ima fratar franceškane,
po imenu Ivo Kapistrane,
koji čini čudesa velika.
On će tebe svitovati lipo,
možemo li s Turcim bojak biti.«
Kad je kralju riči razumio,
Ivanu je tiho besidio:
»Slugo Božja, Ivo Kapistrane,
kaži pravo, tako bio zdravo,
smidemo li cara dočekati
i na njega skladno udariti?«[1]

Boj za obranu Beograda godine 1456. bio je sudbonosan i za daljnja prodiranja turske vojske prema zapadu. Prije ove bitke zauzimali su se u skupljanju vojske i u organiziranju obrane Beograda carevi, kraljevi, knezovi, velikaši, pape, diplomati, a i propovjednici na ovo potiču. Sastaju se državni sabori, pokrajinski zborovi, crkveni knezovi i razmišljaju o velikom planu. Mnogo je bilo obećanja i nadanja da će se ipak organizirati jedna sveopća jaka vojna ne samo za obranu Beograda nego i za potpuno izbacivanje turske sile s Balkana. »Međutim« — veli naš povjesničar Klaić — »najveći dio tih križara sastojao se od ubogih građana i seljaka, kaluđera i đaka s posve nedostatnim oružjem; mnogi bijahu došli oboružani tek sjekirama, mlatilima i vilama. Pravih vojnika bilo je među križarima jedva koja stotina...«[2]

Višednevna borba za obranu Beograda sretno se svršava u korist kršćanske vojske 22. srpnja godine 1456. Uspješna obrana Beograda ipak nije popravila stanje na potlačenom Balkanu. Odmah se dalje planiralo kako nastaviti potjeru za turskom raspršenom silom da bi se ona izbacila iz porobljenih zemalja. Čak se pomišlja i radi na tome da se i brodovljem krene na sam Carigrad. Ali zbog nesloge velikaša (državnika) i međusobnih trzavica ostalo je sve više-manje na lijepim riječima.

U ovim sudbonosnim danima i danima sveopćeg propagiranja velike kršćanske vojne, imamo podatak o šestorici svećenika glagoljaša iz okolice Zadra, koji nam daje naslutiti kako je ta sveopća težnja za slobodom djelovala i na naše svećenike glagoljaše.

Na Velikom trgu u Zadru, 20. listopada 1456, pred svjedocima — zadarskim plemićima Ser Donatom Grizogonisom i Marinom de Soppe — dva redovnika iz samostana sv. Kuzme i Damjana, fra *Jakov Badlić* i fra *Ivan Salkunić*, i četvorica svećenika — don *Matej Bogdanić*, župnik u selu Tuklječane: don *Pavao Vnuković*, župnik u Rogovu; don *Ivan Radelievič*, župnik u Tinju; i don *Kuzma Zadrizlić*, župnik u Hrašćanima — izjavljuju da svi oni žele poći na križarsku vojnu u Ugarsku protiv Turaka za obranu svete vjere kršćanske, a za oproštenje svojih grijeha. Na njihovu putu potreban im je brevijar »in littera sclava«, tj. glagoljski, (što manji obujmom) kako bi i na putu mogli vršiti svetu službu. Bez njega ne mogu nikako ići.

Zato časni gospodin svećenik *Franjo Damjanov*, kanonik zadarski, kao voditelj dobara rečene opatije i prokurator časnog komendatora opatije, i fra *Damjan*, redovnik istog samostana, prior samostana, i fra *Jerolim*, redovnik istog samostana, radosni su da ova šestorica idu na tako sveti put i slažu se da će im posuditi mali glagoljski brevijar — uz uvjete koje ćemo ovdje navesti.

Dvojica redovnika i četvorica svećenika (svi glagoljaši) slažu se da će odmah nakon povratka sa svete vojne vratiti opatiji rečeni brevijar. Ako rečeni brevijar ne vrate u određeno vrijeme (tj. odmah poslije svojega povratka), onda se obavezuju da će opatiji isplatiti trideset i dva zlatna dukata za rečeni brevijar.

U slučaju da oni ne učine, obvezuju se na to u njihovo ime drugi jamci kako slijedi.

Za dva redovnika, fra *Jakova Badlića* i fra *Ivana Salkunića*, braća redovnici u samostanu obvezuju se da će opatiji isplatiti dvanaest zlatnih dukata. Tih dvanaest zlatnih dukata oduzet će voditelj samostanskih dobara od onog redovitog primanja što samostan dobiva od komendatora.

Za drugih dvadeset zlatnih dukata za četiri svećenika proporcionalno obećavaju i obvezuju se jamci ovako: za svećenika don *Mateja Radelievića* platit će cijenu njegov otac Luka; za svećenika *Kuzmu Zadrizlića* platit će njegov brat Luka, krojač, nastanjen u Zadru; za svećenika *Pavla Vnukovića* preuzima obvezu časni muž vlč. *Franjo Damjanov*, voditelj dobara i zadarski kanonik, a za svećenika *Mateja Bogdanića* iz Pašmana platit će njegov otac Jakov.[3]

Nažalost, nemamo podataka jesu li i kako su naši glagoljaši putovali. Jesu li išli kao vođe svojih sumještana, ili sami, loše naoružani?

Svakako, vidi se da nisu oni sami angažirani u ovom pothvatu. Za njih jamče njihova braća i očevi i zadarski kanonik *Franjo Damjanov*. Kao što nam ovaj vrijedni zapis ostavi svjedočanstvo o njihovoj solidarnosti sa sunarodnjacima pred prijetećom opasnošću od turske najezde, tako nam on govori i o solidarnosti njihovih najbližih koji jamče da će vjerno isplatiti možebitne njihove dugove. A da se i ne govori o tjeskobi koju nose u sebi hoće li se ikad sretno vratiti svojim župama i obiteljima s ovog hrabrog podviga.

Ta solidarnost nije bila osamljena. U travnju godine 1463, u vrijeme pada Bosne, prema rapskim bilježničkim spisima, čini se da se vjernici masovno odazivaju, »... *ire contra Turchos et infideles pro fide christiana...*«, kada pred odlazak prave svoje oporuke u Rabu *Grgo Zabrinić* pok. *Fabijana; Martin Sopić, Vlatko Belotić, Juraj* sluga *Andrijaša Picicha* pok. *Colle* i drugi.[4]

U citiranoj pjesmi Starca Milovana na Vladislavov upit može li krenuti na vojnu Kapistran odgovara:

»Al' mu je svetac besedio:
Ne brini se, svitla kruno moja,
Ja ću poći s Turcim bojak biti,
za Isusa moju krv proliti.
Janko ima dvaest hiljad vojske,
malo manje ja ću sakupiti,
križ Isusov na nje postaviti,
zvati će se od sada Madžari,
Božja vojska, imenom križari.«[5]

Svećenici glagoljaši u srednjem vijeku nisu siromasi. Oni ispisuju glagoljske knjige i u svojim oporukama ostavljaju svojim žaknima te knjige da se za njih mole. Godine 1455, 22. prosinca župna crkva Sv. Ivana u Tinju (u kojoj služi i vrši župničku dužnost naš don Ivan Radeliević) naručuje i isplaćuje glagoljski brevijar za koji plaća stotinu libara i dvadeset malih novčića.[6] Što se naši glagoljaši križari zadužuju za jedan glagoljski brevijar, to je samo zbog dugog puta i da ne bi suviše opteretili svoje putne torbe — zato će se radije svi skupa zajednički Bogu moliti i svoju dužnost i službu ispuniti. Dijelit će zajednički sve tjeskobe i prihvatiti rizik pothvata i uz cijenu vlastitog života.

Srednjovjekovni svećenici i redovnici glagoljaši prate zbivanja svoga vremena i aktivno sudjeluju u njima.

BILJEŠKE

1. *Andrija Kačić Miošić*, Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, Split, 1983. (Glavni urednik Hrvatin Gabrijel Jurišić OFM).
2. *Vjekoslav Klaić*, Povijest Hrvata, knj. 3. Zagreb, 1947. (str. 335).
3. *Historijski arhiv Zadar* (unaprijed HAZ) *Spisi zadarskih bilježnika* (unaprijed SZN) Johannes de Calcina (1439—1492), Sv. 5. Svešč. 7, fol. 1. (20. listopada 1456).
4. *HAZ* Rapski bilježnici, Kutija 1. (16. i 17. IV. 1463).
5. *Andrija Kačić Miošić*, o. c.
6. *HAZ SZN*, Simon qu. Damiani, Sv. 3. Svešč. 5, fol. 17. (22. prosinca 1455).

Rajmund KUPAREO

Mladenci na Tiberijadskom jezeru

»Ljubavnici se združili i genije dobra sasvim se zacario u kući.«
F. M. Dostojevski: »Selo Stipančikovo i njegovi žitelji«

Postoje mnogi opisi hrvatskih hodočašća u Svetu Zemlju. Suvišno bi bilo opetovati važnost i ljepotu mjestâ koja su draga svakom kršćanskom srcu. Kanim spomenuti samo neke zgode koje nemaju povijesne vrijednosti, ali koje otkrivaju nepredvidljivost ljudskih susreta.

Kad sam iz Ankare stigao u Beyrouth, neobično me iznenadilo da na uzletištu stoji automobil s čileanskom zastavicom. Koji je to čileanski diplomat putovao sa mnom? Uputio sam se k carinarnici da obavim uobičajene formalnosti. Prolazeći uz spomenuti automobil, pristupi mi jedan gospodin:

— Vi ste monsinjor K., zar ne? — zapitao me na francuskom jeziku.

Nisam znao što da odgovorim. Točno je izgovorio moje prezime, ali ja nisam bio nikakav monsinjor.

— Da, gospodine! — odgovorio sam dosta zbunjeno.

— Ja sam Fuad Seade, čileanski počasni konzul u Libanonu. Čileanski ambasador u Ankari telefonirao mi je da danas stižete, pa sam došao da vas osobno dočekam. Dajte mi, molim vas, putnicu da vam sredim papire.

Zahvalio sam na pažnji, predao mu putnicu i, po njegovoj želji, sjeo u kola. Ubrzo se vratio.

— Sve je u redu! Evo vaše putnice! — govorio je smiješeći se. — Od danas ste gost moj i moje gospođe. Nemate se za što brinuti. Šteta da su mi sinovi na studijima u Francuskoj. S njima biste se još ljepše snašli u ovom čarobnom gradu. Ali ni s nama starijima neće vam biti loše.

Proveo sam tako s njima tri nezaboravna dana, posjetio sveučilišta, muzeje i okolicu. Gospodin Fuad je bio bogat čovjek, zastupnik čileanskih društava bakra za cijeli Bliski Istok. Pri odlasku počastili su me u restoranu na uzletištu specijalitetima arapske kuhinje. Njegova supruga, nježna i veoma prijazna gospođa, tumačila mi je od čega i kako se priprema arapski jelovnik. Ponuđeno nam je oko dvadesetak vrsta mesnatih i ribljih uštipaka. Razumije se da tu nije bilo ni komadića svinjetine. Meni je sve prijalo, osim po koji začin, čiji me je miris podsjećao na kinesku kuhinju koju bi, u nekim zgodama, pripremao gost u našem samostanu u Santiagu, pater Cheng. Bliski je Istok u mnogim pogledima bliži Dalekom Istoku nego evropskom Zapadu.

Oprostih se od dragih domaćina i požurih u avion nekog arapskog poduzeća, što me je trebao dovesti do jeruzalemskog uzletišta, koje onda još nije bilo pod izraelskom vlašću. Stari avion se tresao kao rasklimana kutija, ali je posada bila veoma uslužna i prijazna. Stigavši na uzletište, začudih se da mi nitko ne traži isprave. Pozvao sam vozača taksija i odveo se do samostana sv. Stjepana, gdje je smještena glasovita dominikanska biblijska škola. Pozvonio sam i dosta dugo čekao. Na vratima se pojavi ostarjeli redovnik. Izgledao mi je poznat. Gledali smo se nekoliko časaka, a onda on usklikne:

— A, vi ste to, oče! — i zagrli me.

Tko bi bio pomislio da će me dočekati moj nekadašnji starješina, bivši provincijal pariške provincije, a sadašnji prior jeruzalemskog samostana? Uvijek je bio ljubazan prema Hrvatima, a to je i ovaj put pokazao. Tumačio mi je znamenitosti samostana i crkve, a onda nadodao:

— Da ne zaboravite ovaj samostan, spavat ćete u sobi u kojoj je živio i radio pater Lagrange.

Pater Lagrange je bio osnivač biblijske škole i reformator biblijskih studija. S krova stare kuće, u kojoj je on nekada živio i radio, lijepo se raspoznavao stari (arapski) i novi (židovski) dio grada. O. prior je želio da ostanem duže s njima, ali to nije bilo u programu mojeg putovanja, pa sam, razgledavši važnija, napose sveta mjesta arapskog dijela Jeruzalema u pratnji jednog španjolskog dominikanca, nastavio putovanje u njegov novi, izraelski dio.

Bila je subota kad sam ulazio u židovski dio Jeruzalema. Pregled na graničnoj stanici bio je puka formalnost. U blizini pronađoh vozača i zamolih da me odvede do samostana sv. Izaije. Tako se zvala kuća u kojoj su živjeli francuski dominikanci, koji su željeli biti u što tješnjem dodiru sa Židovima. Vozač me zapita da li bih se želio provozati po novom dijelu grada. Začudio sam se da je grad pust, bez prometa i šetača.

— Pa, subota je! — rastumači mi. — Židovi ne smiju subotom obavljati nikakav posao. Taj ih zakon obavezuje od petka uvečer kad ugledaju prvu zvijezdu pa do subote uvečer kad se ona ponovno javi. Kad sam primijetio da onda Židovi moraju subotom gladovati, on odgovori da hranu pripremaju još u petak.

— Subota je dan molitve i sabranosti — zaključi vozač svoje tumačenje.

Sjetio sam se tog časa mog dobrog prijatelja prof. Elia i njegove gospođe Miriam, koji su me jednom pozvali na večeru dok sam boravio u Washingtonu. On je bio Židov, a kao stručnjak za međunarodno pravo predavao je na ondašnjem Katoličkom sveučilištu. Prihvatio sam poziv i jedne večeri stigao u njihov dom. Prije večere, moj je prijatelj potražio Bibliju i rekao:

— U nas je običaj da prije jela čitamo Bibliju i razmatramo. Vi molite po vašem običaju! Mi ćemo vas čekati.

Pročitao je na hebrejskom nekoliko redaka, a onda su on, gospođa, sin i snaha duboko prignute glave razmatrali. Ja sam morao čekati njih, a ne oni mene.

Vozač se začudio mojoj šutnji, pa me zapitao:

— Možda vas ja umaram svojim pričanjem?

— O, ne, ne! — nasmiješih se. — Ne razumijem ipak, kako vi, Židov, radite u subotu?

— E, pa nismo svi gorljivi opslužitelji Zakona. Ja sam iz Poljske, a mi smo svi navikli raditi i subotom i petkom, pogotovo za vrijeme rata i progona.

— Ima li dosta vaših sunarodnjaka u Izraelu?

— Ima, ima. Čak postoji ovdje neka vrst poljskog »ghetta«, a to su oni koji ne priznaju Izrael, jer su uvjereni da su sadašnji političari izdali Sv. pismo, po kojemu bi Izrael morao biti mnogo, mnogo veći.

Raspričao se o nošnji, običajima židovskih Poljaka u Izraelu, napose o položaju njihovih žena, odgoju djece, itd.

Ostao sam dva dana u samostanu sv. Izaije, posjetio novo sveučilište i razgledao njegovu izvanredno bogatu biblioteku. Posjetio sam također i neka sveta mjesta u tom dijelu Palestine. Starješina kuće povezao me je s jednim američkim isusovcem, profesorom na jednom od brojnih katoličkih sveučilišta na Filipinima i s jednom časnom sestrom, misionarkom iz Ugande, koji su

već bili pronašli vozača — tumača za putovanje u Galileju. Tako sam se pridružio njima i sljedećeg dana otputovao.

— Tri kontinenta u malom automobilu — smijao se otac isusovac predstavljajući mi sestru Magdalenu Patrice iz Kongregacije sv. Križa. Bila je to postarija sestra, koja je svoj život žrtvovala za domoroce u Ugandi i čija je jedina želja bila da prije smrti posjeti sveta mjesta u Palestini. Raspričala se dobra sestra o svojem životu u toj afričkoj zemlji i kako je mnogo puta bila u životnoj opasnosti. S ocem isusovcem sam se lakše sporazumio: i on i ja smo bili profesori na jednom katoličkom sveučilištu. Morao sam mu potanko opisati svoje sveučilište: koliko je staro, koliko ima fakulteta, koliko studenata, koji utjecaj ima na čileansko javno mnjenje itd.

— Onda ste vi drugo sveučilište u Crkvi po broju fakulteta i studenata. Brojnije je od vas jedino sveučilište svetog Tome u Manili — zaključio je otac isusovac.

Prolazili su sati. Vozač nas je upozoravao na mjesta kroz koja smo prolazili i tumačio njihovo značenje u povijesti Izraela i kršćanstva, a onda bismo svi zašutjeli umorni od putovanja i doživljaja. Sestra Magdalena je potiho molila krunicu.

Na putu prema Tiberijadskom jezeru posjetili smo i jedan »kibutz«, izraelsko komunalno naselje, udešeno napose za kooperativne farme. Tu je već bila grupa profesora s raznih strana svijeta. Svi su htjeli znati kako se odvija život i rad u tim naseljima. Posebni nam je vodič tumačio ustrojstvo naselja, pokazao kuće, bolnicu, školu, biblioteku itd. Na zadnju nas je uveo u veliku zajedničku blagovaonicu. Odijelio sam se od grupe i približio dvjema djevojkama koje su upravo pripremale stolove. Nisu mi izgledale neke naročite radnice. Čuo sam ih kako razgovaraju na francuskom. Kad sam ih zapitao odakle su, odgovorile su mi da su iz Švicarske. Budući da sam bio u »clergymanu«, odmah su me oslovile s »mon Père« i predstavile se kao studentice sociologije. Kad sam im izrazio svoje čuđenje da su došle ovdje raditi, rekla mi je jedna od njih:

— Došle smo ovdje da koješta naučimo. Mi nismo Židovke. Ima nas odasvud. Sociologija bez prakse ne vrijedi mnogo. Ovdje smo naučile da se može živjeti u velikoj zajednici, ako se ispunjavaju njezina pravila. »Kibutz« nije »kolhoz«. Ovo nije nikakva prisilna ustanova. Svojevoljno prihvaćaš zajednicu, a možeš je i ostaviti, ako ti ne odgovara.

Mnoge mi stvari nisu bile jasne u vezi s tom zajednicom, ali nije bilo dovoljno vremena da mi to rastumače prijazne studentice, jer nas je tumač zvao da proslijedimo razgledavati naselje. Ušli smo u kuhinju.

Bila je to prava tvornica hrane, opskrbljena najsuvremenijim uređajima za kuhanje, pečenje, pranje itd. Nadstojnica je tumačila na engleskom, kako i koliko se obroka priprema ujutro, na podne i uvečer. Engleski joj nije baš »tekao«. Najednom, malko zbunjena, uzdahne na španjolskom jeziku:

— Kad bi bar netko znao španjolski!

— Ja — odgovorih ne sluteći o čemu se radi.

Obratila se k meni s naglaskom i rječnikom koji mi je izgledao star stoljećima:

— Vi ćete prevoditi kolegama što budem kazala na španjolskom, zar ne?

— To će biti malo teže, gospođo, jer ja ne poznam tehničke termine kuhinjskog zanata i sprava. Bolje je da vi nastavite kako i koliko možete. Prisutni vam neće zamjeriti.

Poslije razgledavanja kuhinjskih prostorija zaustavio sam se kod nje i zapitao:

— Oprostite, gospođo! Smijem li vas upitati gdje ste naučili španjolski?

— Kod kuće. Moji su preci došli kao prognanici iz Andaluzije. Još i danas čuvamo ključeve naših kuća u Španjolskoj, koje zacijelo više i ne postoje.

— Sad mi je sve jasno. Vaš je španjolski jezik onaj safardita, koji su porijeklom iz Španjolske.

— Da, da — potvrdila je gospođa.

— A mogu li znati gdje ste se rodili?

— U Skoplju.

— Onda se možemo razumjeti i na hrvatskom.

— Kako da ne! Ja sam svoju mladost provela u Sarajevu. Valjda ste i vi bili tamo i vidjeli našu divnu sinagogu.

— Davno je to bilo, gospođo! Ipak, recite mi iskreno, gdje vam se više sviđa živjeti: ovdje ili u Skoplju?

— U Skoplju, gospodine, ali što se može? Tu mi je suprug, tu djeca, pa moram i ja biti gdje su i oni.

Morao sam se nažalost rastati od ove drage gospođe i pridružiti svojoj grupi. Otac isusovac je mahao rukom da se požurim.

Poslije obilaska svetih mjesta oko Tiberijadskog jezera zaustavili smo se na obali da se okrijepimo i odmorimo. Jedan je židovski par slavio svoje vjenčanje. Digao sam se i sa sestrom Magdalenom promatrao bistru vodu jezera. Iza nas su stajali mladenci s fotografom.

— Fotografirajte se s nama — molila nas je mladenka.

— Kako? — zapitao sam čudeći se. — Zar ne vidite da sam ja katolički svećenik, a ona časna sestra? Možda ste se prevarili?

— O, ne, ne! Želimo jednu fotografiju s vama i sa časnom sestrom.

Predstavila se: Rebeka Sch. Stigla je iz Evrope gdje je upoznala svog zaručnika dok je studirao u Njemačkoj.

Fotograf nas je pripremao za slikanje. Zapitao sam mladenku:

— Zašto ste baš nas odabrali?

— Jer to donosi sreću — odgovori Rebeka.

— U Evropi i Americi se hvataju za dugme ili cipelu kad sretnu svećenika, a vi se čak i slikate s njime.

— Ja nisam praznovjerna — reče glasno i pokaže fotografu svoje lijepo, nasmijano lice.

UPRAVO IZAŠLO!

DANICA 1987. Naš najpopularniji hrvatski katolički kalendar s dva posebna priloga i s nagradnim natječajem. Cijena 800 d.
DŽEPNI KALENDAR 1987. sa slikama svetaca. Cijena 100 d.
ZIDNI KALENDAR s 2 motiva. Cijena 30 d.

Narudžbe prima izdavač: **HKD sv. Ćirila i Metoda, 41000 Zagreb,** Trg kralja Tomislava 21. Telefon (041) 440-697.

A život teče dalje

— Jest, brate, istina je to što ti govorim, živa istina! Bili su to teški trenuci velike odluke. Onda, prije par godina. Sada sam miran, pri duši mi je lako. Ali onda... — I Žava potegne desni prosijedi brk, a živahnim očima potvrđuje izgovoreno, pa malo zatim dodaje: »I dobro sam uradio, vidim. Odlučno i dobro. Živi se život. Meni je, vidiš, dobro došlo što nitko neće da bude ovčar ili govedar, i tome slično. Ja sam prihvatio. A to je bilo i jedino što sam mogao uraditi. I dobro sam uradio, vidim, dobro je što sam pljucnuo na daleki tuđi svijet, jer kao što kaže ona pjesma, tako to i jest: 'Svaka tuđa zemlja, tuga je golema'...«

Palio je lulu. Dan je odmicao, a iz sela dopriješe zvuci podnevnih zvona. Oko nas tiho, zeleno, lišće na žbunju treperi, ovce se prosule poljem, samo gdjekoja blekne, a Žava stoji na mjestu kao ukopan, podbočen na svoj krivak, puši, smješka se, i kao da razmišlja o životu što je ostao iza njega. A ostalo je dosta godina. I vedrih. I mučnih. I one dvije — prijelomne. A u čemu je stvar, to ćemo odmah čuti. Ponovit ću ono što mi je netom ispričao.

Pred nekih desetak godina, kad mu djeca odrastoše, a imao je četiri sina i dvije kćeri, Žava se s njima ponosio i nakrivljene šubare u veselim zgodama i grlom i srcem ponekad zapjevao: »Nije gazda tko ima volova, već je gazda tko ima sinova!« Znao je on: tko nema djece, taj za njima kuka i nema se čemu nadati. Tko ih ima, taj može od njih imati i teškoća, ali i koristi. Od njih nekoliko, mislio je tada, poneko će biti privrženo i ostarjelim roditeljima. I tako se desilo, te najstariji sin ode u daleku Kanadu trbuhom za kruhom, bio tamo njegov drug iz sela kod svog strica, i taj ga namamio pričajući mu o lijepim radničkim zaradama. Ne prođe godina, a za njim ode mlađi, pa opet kroz godinu dvije i treći. Trojica njih odlepršaše u tuđi svijet, dok je četvrti otišao na zanat u obližnji gradić, a čim ga je izučio, krene u Njemačku — za tolikima. Kćeri se ubrzo poudaše i napustiše selo. I kuća opustjela, utišala se, dvorište se smirilo, nestalo vedrih mladih glasova, smijeha, pjesme. Znanci mu govorili čak i s nešto zavisti: »Sretan si ti, Žaverija, imaš dobru djecu, snalažljivu i pametnu. A i ti si junak, jer si ih junački za život odgojio i osposobio, pa nek su ti sada grbava leđa, a i tvojoj ženi, djeca su vam postala pravi ljudi, pomoći će i vama kad vam pripnu vile k očima, vidjet ćeš.«

Žava jednoga dana doista primi pismo iz Kanade, pisao najstariji sin. Neka prodadu kuću, okućnicu, krave, sve što imaju, pa neka se presele k njemu, u njega će naći sve što im je potrebno za život. Neka donesu veliku odluku, a on i njegova obitelj ih željno čekaju. U njega, pisao je sin, kuća velika, iza kuće voćnjak, bit će im lijepo, neka mnogo ne dvoume, samo neka dođu što prije. U goste će im nailaziti obitelji druga dva sina, njegova braća, pozvat će i onoga iz Njemačke, čak i obje sestre nekad će svratiti u goste, samo nek se mnogo ne kolebaju, već neka što prije urade tako kako im on savjetuje.

Žava skupa sa ženom upao u teško dvoumljenje: da posluša ili da ne posluša? Kćerke nailazile, nagovarale ih, a i onaj iz Njemačke pisao im i predlagao da bratov prijedlog prihvate. Žena Žavina je bila za to da poziv prihvate, ali on... Njemu je bilo teško. Lomio se, zdvajao, mučio u besanim noćima. Konačno je pristao, prodao krave, povrtalje, samo kuću nije htio prodati makar se javljahu kupci s gotovim novcem. Povjerio je kuću svom bližem rođaku Peri, on će u nju svraćati, pokatkad zračiti odaje, i svakoga proljeća i jeseni pokositi korov što će izrasti u dvorištu.

Krenuše u daleku tuđinu, u neizvjesnost. Na odlasku se gorko rasplakaše nad starim domom, a kad stigoše tamo, također i nad novim. Prvi im dani prođoše kao u nekom snu. Poslije se Žavi počeše otvarati oči. Sve mu je bilo tuđe, hladno, daleko. On ne zna jezika, ne može s ljudima razgovarati, sporazumjeti se. A i sin kada s njime razgovara, upliće u svoj razgovor engleske riječi. Na mahove mu se pričinjalo da to i nije njegov sin, nego nekakav stranac. Sve gleda kroz zaradu, kroz novac, uvijek s pisaljkom u ruci, piše izdatke, primitke, a jednoga dana reče materi da će nju, a i oca zaposliti, našao im lagan posao, oboje će uređivati i pometati mali park oko škole u njihovoj četvrti, i dobit će mjesečno toliko i toliko, ne baš mnogo, ali ipak nešto, ovamo da si prikrate vrijeme korisnim poslom, a k tome da i kući donesu neki dolar. Žava htio planuti, oprijeti se, ali progutao srdnju i zamislio se. Stužio se, prihvatio novi posao, razočaran i ogorčen. I nije im bilo teško, čak im počeše u glavu ulaziti tuđe riječi, naučiše najnužniji govor, brzo prođe godina, pa i druga, vrijeme letjelo kao na krilima vjetra, dobili dozvolu stalnog boravka, sin im zbrojio godine, i izračunao da nisu više ni za taj posao, obilazio neke urede, ljude, ishodio ocu i materi neku mjesečnu potporu, što li, rekao im neka samo čeprkaju oko njihove vlastite kuće, neka rade u maloj i uvijek dobro izoranoj bašči, nabavio im kokoši, kuniće...

Žava se tužio ženi, ali samo njoj: »Ako već moram biti sluga, tada ću to biti u vlastitoj domovini!« Žena, sinovljeva supruga, bila Slovenka iz Koruške, zaposlena, pa im djeca, dva zdrava bucmasta dječačića, znali samo nešto slovenskih riječi. Žava prigovarao sinu: »Djeca ti uopće ne znaju što su i tko su. A trebali bi u stvari biti ono što i ti jesi.« Sin odmahivao rukom. Žava ga na to pitao: »A šta si ti? Zar si zaboravio?« Sin mu hladno odgovorio: »Ja sam svjetski čovjek, eto.«

U Žavi raslo ogorčenje i razočaranje, pa je umovao kako djeca i nisu uvijek blagoslov i sreća, već znadu biti i te kakva briga i glavobolja. Smišljao tako cijelu godinu, a jednoga dana reče sinu da bi rado krenuo još jednom — prije smrti — u domovinu, u rodni kraj. Sin počeo računati koliko bi koštao takav put. »Skupo je« reče. »No idite, popustio je na kraju, ali pod uvjetom da ćete prodati kuću, novac staviti u banku, pa kad porastu njegovi sinovi i krenu onamo kao turisti, imat će novaca za trošak. Ili pak novac podijeliti sestrama i bratu koji je u Njemačkoj.«

Žava prividno pristade. A u sebi je mislio: »Govori ti što hoćeš, ali ja ću uraditi onako kako ja znam i umijem.«

Vratiše se starci u opustjeli i zapušteni djedovski dom. Donesoše darove obim kćerima i užoj rodbini. Proslaviše povratak, tobože gostovanje, a žena se danim skanjivala da ga upita kada će natrag. Isto su ga pitali i drugi. On im odgovarao: »Vidjet ćemo!« Dolazili kupci da im proda kuću, ali on ih energično odbijao. Žena ga i dalje salijetala pitanjem: »Hoćemo li skoro natrag?« On je u nju zurio kao smušen: »Zar bi ti išla natrag?« Žena bi tada pognute glave progunđala: »Ne znam. Kako ti odlučiš, tako neka bude.« Žava bi joj u takvim prigodama namah zapjevao pjesmu s poznatim joj riječima: »Svaka tuđa zemlja

tuga je golema.« Stara ga je shvatila. I vedro se nakon toga smješkala. Jednoga dana stade pred njega: »To znači ostajemo!?« Žava je samo kimnuo glavom. Stara je na to ispitkivala: »A hoće li nam djeca kada to čuju htjeti pomoći?« Žava je ženu umirivao: »Šta će nam njihova pomoć. Šuti i budi strpljiva. Imam svoj plan.«

Otišao je na poljoprivredno dobro, znao je direktora još kao dječaka, s njihovim je najmlađim išao u školu, tražili su ovčara, pa je potpisao ugovor.

Sin iz Kanade, koji ih je čekao, saznavši što se zbilo, napisao je ocu drsko i uvredljivo pismo. Žava mu je odgovorio blago i promišljeno. I podsjećao ga da mora konačno spoznati tko je i što je, a na kraju mu naveo pjesmicu o tuđoj zemlji koja je u stvari — tuga pregolema.

I sada — eto. Užiga lulu, žmirka, nasmiješen je i smiren. I na kraju kaže: »Dva puta sam stajao pred sudbonosnim odlukama. Onda, kad sam krenuo tamo, i onda kad sam se vratio kući. Tada sam izišao na čistinu. Našao sam opet svoj stari put. A da se barem jedan od sinova vrati u djedovski dom, mislim da bi mogao spokojnije umrijeti.«

— Vratit će se onaj iz Njemačke — kažem mu.

— Hoće — potvrdi Žava. — Pa i jedan iz Kanade kanda se sprema već na povratak. Ali najstariji, ne vjerujem...

Na izbrazdanom licu leži mu sjenka brige. Puši i šuti. Na rastanku mi kaže: »Djecu othrani, pripremi za život, ali kasnije od njih mnogo ne očekuj, jer i njih snađu brige, a mi stari imamo opet svoje. I da mi što pošalju? Ne! Kad bi neki sin, na primjer, to i htio, ne da snaha. Ili kćeri. One su moje, moja krv, ali nisu zetovi. A i neću, pa ni ne volim bilo kakve milosti. Hoću da jedem svoj vlastiti krušac, takav mi je najslađi. A život teče dalje...«

I nasmija se tvrdo. Polako krene za stadom. Čuje se klepka ovna predvodnika.

SMILJKA

Jesenski akvarel

Kao kliktaj ptice
u jesenjem zlatnom lugu
što miriše zrelo i
mirno...

Bez vjetra,
pritajeno lišće
moje požutjele topole
kad staje i dah...

Sliko prirode, kristalne ljepote!
Zaustavljen pogled
što će uvijek
bdjeti!

O ljepoto!
Želim te vječno
mojim zelenim očima
voljeti kao Amor!

Josip MIHOJEVIĆ

Zapis o Svetom Martinu Bračkom

Kršćansko je razdoblje ostavilo na otoku Braču tri povijesna sloja sakralnih građevina. Lako ih je razlikovati. Nije ih teško ni obići i uvjeriti se u njihovu starost.

U prvi i najstariji sloj idu starokršćanske bazilike i crkve. Ostaci bazilika su u uvali Lovrečini kod Postira, u Povljima i u Sutivanu. U Povljima su zidovi konzervirani. Iz istoga su vremena i crkve manjih razmjera: Sv. Jadre ispod Škripa i Sv. Todor na putu, bolje rečeno na bespuću, između Nerežišća i Blaca. Do te zadnje nije lako doći bez poznavanja zamršene mreže poljskih staza. U to isto doba bilo je i pustinjačkih naseobina s njihovim bogomoljama. Gdje su se nalazile, teže je odrediti jer su se za to, vjerojatno, koristila prirodna skloništa.

Druga grupa bogoštovnih prostora, što su ih u srednjem vijeku na Braču gradile hrvatske pridošlice, mnogo je bolje sačuvana. Većina ih je pod krovom. Zato je bilo moguće temeljito obraditi položaj, arhitekturu i sadašnje stanje predromaničkih i romaničkih crkvica. No, ni tu nisu isključena iznenađenja kako pokazuju najnovija otkrića pod temeljima crkvice sv. Ivana (i Todora) u Bolu, gdje su pronađeni ostaci ranije crkve iz istoga doba iz kojega su ruševine spomenutih bazilika.

I napokon, tu su renesansne, barokne i kasnije crkve koje i danas služe svojoj namjeni. Do njih je najlakši pristup. Redovito su u središtu mjesta.

Otkad su po otoku provedene široke i glatke prometnice, automobilski stroj i slabije jačine za manje od pola sata ponijet će vas do otočkoga sedla na visini od sedam stotina metara, a da se i ne zahuče. Zdrave kočnice bez poteškoće će svladati poluosmice na cesti uz sjevernu obalu. No, mora se priznati: na Braču su brdske ceste. Kakve su da su, donijele su olakšanje i uštedu vremena. I mogućnost da se bez poteškoće upoznaju mnogi srednjovjekovni spomenici.

Crkvica iz druge grupe ima dvadesetak, razmještenih po cijelom otoku. Najistočnija je Sv. Nikola kod Selaca, a sa suprotne je strane, na zapadu, Sv. Martin nad Bobovišćem. Do Sv. Martina se treba penjati, ali uspon nije naporan. Ako se nakon prve trećine nekadašnjeg, već dobro zaraslog puta od Bobovišća prema Milni skrene blagom kosinom u lijevo, za nekoliko minuta eto nas u ograđenom prostoru kojim je stara građevina okružena.

Ni jedna bračka srednjovjekovna crkvica nema tako lijep smještaj kao Sv. Martin. S vrha na kome je podignuta otvara se izvanredan pogled na sve strane. S istoka i sa sjevera nanizale se obline zelenih otočkih bregova. Među valovitim uzvisinama smjestili se prodoli koji su se nekada kitili lozom i smokvom, a sada ih prekrili bor i makija. S druge se strane protegla Šolta kao golema dvogrba morska neman. Na razvedenoj južnoj otočkoj obali nani-

zale se luke i lučice pred kojima je morski kanal. Zatvara ga zapadni krak Hvara. Iza otoka Hvara otvorila se pučina a posred nje Vis. Pogled se zaustavlja na onoj crti gdje se more spaja s nebom i na ljubičastim vrhovima Korčule. Ne znaš je li ljepše doći na ovo brdašce ujutro, kad sunce usijava obrise Biokova, ili podvečer kad se oblaci nad Drvenikom obrube zlatnorumenom bojom ili kad podnevna jara zažari stijene što ih je ovdje nekada netko lomio i ostavio neiskorištene pa sada služe gušterima kao zaklon. Pred crkvicom je nekoliko čempresa čudnih oblika. Vjetrovi im podrezali vrhove, počešljali ih temeljito pa ih učinili sličnijima rastresitu boru nego vitu čempresu.

Crkvica je odolijevala i odoljela stoljećima. Čvrsti su joj zidovi oblijepljeni starom žbukom. Krov pokrivaju četvrtaste kamene ploče, u pravilnim redovima. S istočne je strane snižena apsida. Na pročelju nema nikakva ukrasa osim male kamenice za vodu uzidane s desne strane vratiju i nedavno postavljene oznake da je građevina zaštićeni spomenik. S gotske preslice, kasnije dodane, odavno je nestalo zvono.

Nekada, kad se češće išlo crkvici, vrata su se zaključavala ključem. Danas su osigurana lokotom. Otvaraju nam se jer dolazimo kao prijatelji i poštovatelji starine.

Svjetlo ulazi samo kroz vrata jer drugoga otvora nema. Ipak je sve osvijetljeno, i potamnjeli strop i izlazni kameni pod.

Na pobočnim zidovima po tri slijepe arkade sežu do početka bačvastog svoda. Donji su dijelovi arkada zazidani da bi se dobile klupice na kojima se može sjedjeti. Lukovi arkada počivaju na tankim impostima. Taj neznatni graditeljski zahvat oduhovljuje zidnu masu do naznake monumentalnosti.

Oltar zatvara gotovo cijeli otvor apside. Jednočlani retabl sastoji se od kamenog reljefa na kome je središnji lik sv. Martin, na konju, licem i gornjim dijelom tijela okrenut prema gledatelju. Zauzeo je, rekao bih, izazovan stav. Držanjem je upadno sličan istome svecu s konjaničke skupine iz katedrale u talijanskom gradu Luki (Lucca). Lijevom rukom širi plašt i reže ga sabljom koja mu je u drugoj ruci. S desne strane stoji Krist u odjeći siromaha, ali s aureolom oko glave, a s lijeve Bogorodica s Djetetom na rukama. Polikromija se dobrim dijelom drži, ali je izgubila svježinu.

Reljef treba pomno ogledati. Stručnjaci smatraju da je potekao iz radionice Nikole Firentinca. Nikola je živio u 15. stoljeću. U ranoj životnoj dobi došao je iz Firence u Dalmaciju i cijeloga života radio po našim obalnim gradovima, posebice u Trogiru, Splitu, Hvaru, Pagu i u Šibeniku, gdje je umro god. 1505. Imao je suradnike i oponašatelje.

Pretpostavljam da je lik sv. Martina na našem reljefu majstor skicirao po sjećanju na spomenutu skulpturu iz lukanske katedrale. Vjerojatno ju je imao prigodu nekada vidjeti i upamtiti. Teško bi inače bilo objasniti toliku sličnost. A lukanskog je sv. Martina, drži se, klesao Nikola Pisano u 13. stoljeću. Firentinčev ukus otkrivaju i profilirani svijećnjaci na rubnim polupilastrima. Takve je dekoracije Nikola ostavio i na drugim svojim radovima te se mogu smatrati karakterističnima za njegovu radionicu. Znalački su izrađena i druga dva lika. Bogorodičina haljina koja se pri dnu širi, u bogatim naborima prelazi na tlo i potpuno skriva Djevičine noge. Nad arhitravom je valovit akroterij. U sredini se rascvjetao u tri kružna ukrasa, a s jednim takvim krugom završava na krajevima s obje strane.

Po otočkim crkvicama isklesano je još nekoliko konjaničkih skupina. Kruno Prijatelj, vrsni znalac starije bračke crkvene plastike, našao je sličnosti između konja na ovome reljefu i na onome iz Velike Bračute, na kome je prikazan sv. Juraj. To mu je dalo povoda za mišljenje da je oba reljefa, ovaj iz Bobovišća i onaj iz Bračute, klesala ista ruka. Moglo bi se tome dodati da nesumnjivih podudarnosti ima i na akroterijima. Doista, ovaj na reljefu sv. Martina leži na vodoravnoj traverzi, a onaj nad sv. Jurjem na polurozeti, ali su po ornamentalnim osobitostima srodni. Njima su vrlo bliski akroteriji na zabatu kamenog triptiha u crkvi sv. Ciprijana u Pražnicama i nad reljefom sv. Jurja u Straževniku. Zato je opravdano u svima njima gledati rad istoga klesara, možda nekog Bračanina koji je radio s Nikolom Firentincem. Poznato je da je među Nikolinim klesarima bilo Braćana.

Srednjovjekovna crkvica sv. Martina svjedoči da je štovanje ovoga sveca na Braču rano prihvaćeno. Osim ove na zapadnom dijelu Brača, postojala je crkvica u čast istome svecu i na istočnoj strani otoka. Kad su sredinom 17. stoljeća došljaci s kopna, bježeći pred turskim nadiranjem, prispjeli na Brač u uvalu Sitno i osnovali današnji Sumartin, naišli su na porušenu crkvicu, ali nisu znali kome je u čast bila sagrađena. Iz zapisnika o apostolskom pohodu Brača, što ga je god. 1579. obavio veronski biskup Augustin Valiero, doznajemo da joj je naslovnik bio sv. Martin. Njemu su dakle bila podignuta svetišta na dvije suprotne strane otoka. Osim dviju crkvica, na Braču se još jedan lokalitet naziva Sv. Martin, a nalazi se na supetarskom području.

Predaja drži da je Martin rođen početkom 4. stoljeća u Panoniji, u gradu Salabriji. Kao mladić prispio je u Galiju gdje je služio u carskoj konjici. Oduševio se kršćanstvom i prihvatio ga. Obilazio je zemljom upućujući ljude na kreposniji život. Osnovao je nekoliko zajednica samostanaca i isposnika. Najpoznatija je ona u Marmoutieru. Biskupom u Toursu izabran je god. 371. Smrt ga je zatekla god. 397. na obilaženju zajednica što ih je osnovao. Uz veliko sudjelovanje štovatelja tijelo mu je dopraćeno u Tours i tu pokopano. Ime mu je postalo mnogo poznatije nakon smrti, nego za života. Zavolio ga je cijeli Zapad. Poetična legenda, kako je Martin vojničkom sabljom rasjekao plašt da ga podijeli sa siromahom, likovno je obrađena bezbroj puta. Trebalo bi je i danas oživljavati, a i u svim kriznim vremenima. Ne govori li ona kako se i oružje može upotrijebiti u čovjekoljubive svrhe? Martin je znao dati sablji sasvim suprotnu namjenu od one za koju je skovana.

Štovanje sv. Martina, koji se općenito smatra francuskim svecem, lako je moglo doći na Brač preko veza što ih je ovaj otok imao sa susjednim Poljicima na kopnu, gdje se spomen na tourskog biskupa još prije udomaćio. Iz proširenosti kulta sv. Martina po našem primorju, Francuskinja Madelaine Epron stvorila je zaključak o »mističnoj vezi« između Dalmacije i Francuske. Njezina su zapažanja zanimljiva. Čini se ipak da francuska spisateljica nije znala za smještaj naše crkvice na zapadnom Braču, iako je ona sagrađena u 12. ili u 13. stoljeću. A o onoj na istočnoj strani otoka, kojoj danas nema traga, govori nejasno te bi se iz njezinih riječi moglo zaključiti da su u Vrhbrača postojala dva svetišta u čast sv. Martina, a to nije ničim potvrđeno. Madame Epron ima pravo kad kaže da crkvica »probablement a donné son nome au village de Sumartin«. Ipak nije propustila spomenuti da je sv. Martin zaštitnik Bobovišća i Ložišća, što nas sjeća onoga vremena kad su ta dva mjesta na zapadnoj obali bila jedna župa i skupa hodočastila na ovaj brežuljak.

U dugom razdoblju postojanja unutrašnjost Martinova hrama doživljavala je promjene. Stari je oltar zamijenjen sadašnjim, vjerojatno u 16. stoljeću. Preuređenja su bila zahtjev novih prilika. Tada se naime ukazala potreba da se ovdje osnuje pastoralno središte.

U milnarskoj luci i u Stanac-Docu, današnjem Bobovišću, potkraj 15. stoljeća počinju nicati naselja. Zapadni dio Brača, dotad nenaseljen, potpao je pod nerežišku župu. Pješačenje do Nerežišća stanovnicima novih naselja predstavljalo je poteškoća, naročito zimi. Doista, početkom 16. stoljeća postoji u

Milni crkvica Gospinog Navještenja što ju je sagradila obitelj Cerineo, ali vlasnici nisu bili raspoloženi da je dadu na javnu upotrebu. Crkvica sv. Martina nije bila u posebničkom posjedu pa su se u njoj slobodno mogli obavljati obredi za stanovnike mladih naseobina.

U izvještaju o kanonskom pohodu, što ga je god. 1633. obavio generalni vikar i bračkí pjesnik Ivan Ivanišević, Sv. Martin se prvi put naziva *župskom crkvom*. Obilazeći ovaj dio otoka, Ivanišević je najprije pošao do Sv. Martina, a zatim se uputio prema Milni gdje je obišao i crkvicu Gospina Navještenja, očito dopuštenjem vlasnika. Biskup Nikola Zorzi dojahao je 3. lipnja 1637, kako u njegovu izvještaju stoji, do *župske crkve* sv. Martina gdje je održao propovijed i dijelio potvrdu. Bila je to prava »propovijed na gori«. Govornik i slušatelji nalazili su se pod vedrim nebom jer ih mali prostor crkve nije mogao primiti. Tko se snašao odabrao je prikladan kamen i na njemu se smjestio. Drugi su posjeli po sasušenoj travi. Potom je biskupska pratnja krenula u Milnu. Ni tada Cerineovi nisu dopuštali da se u njihovoj crkvi vrši služba osim u iznimnim slučajevima. U zapisniku vizitacije Vicka Milanija, u studenome god. 1645, i opet se Sv. Martin spominje kao *župska crkva*. Engleski arhitekt Thomas Graham Jackson nazvao je crkvu sv. Križa u Ninu najmanjom katedralom u cijelom kršćanstvu. Možemo li reći da je Sv. Martin (bila) najmanja župska crkva na Braču? Ili čak izvan bračkih obala!

Milna se odijelila od Nerežišća god. 1646. Tadašnji Cerineovi, braća Kazimir i Mihovil, bili su popustljiviji pa su u suglasnosti s odsutnim bratom Šimunom dopustili da se obredi naizmjenično obavljaju jedne nedjelje u njihovoj crkvi, druge u Sv. Martinu. Milnaranima je naređeno pod prijetnjom gubitka župske samostalnosti da u roku od pet godina sagrade vlastitu župsku crkvu.

Sveti Martin se nalazi u granicama bobovišćkih katastarskih granica, ali je u crkvenopravnom pogledu ostao zapravo pod vlašću nerežišćkog arhiprezbitera, na što je svatko odavno zaboravio. Crkvica je Bobovišćanima služila kao jedna od postaja u nekadašnjim poljskim ophodima. A o svetkovini sv. Ilije, u najtoplijem srpanjskom danu, iz Babovišća se amo dolazilo ranim jutrom da bi se iskazalo poštovanje »ognjenom« proroku.

Kako je taj običaj nastao nisam uspio doznati. Možda je ovo brdo ranije bilo povezano s Ilijinim imenom. Ilija je volio visine. Na Karmelu, gdje se sukobio s Baalovim sljedbenicima, nalazi se njegovo špiljsko prebivalište, danas zaštićeno krovom velike crkve *Stella Maris*. Na bračkom brdu nema nikakve špilje. Spomen na Iliju Tišbijca tu živi među starim čempresima. Naokolo ne raste raskošno raslinje kao na Karmelu gdje se razbujala plemenita crnogorica. Ovdje cvatu kadulja i smilje. Njihovi mirisi oštro prodiru u nosnice. Pred Karmelom se rastvorila tamnoplava pučina na kojoj se pojavljuju i iščezavaju sjene velikih i malih brodova. Jedni će uploviti u Haifu, drugi drže sjeverniji smjer jer namjeravaju pristati u Akri. Neki plove južnije, prema Cezareji. A oni koji se udaljuju od obale pretvaraju se u sitne točkice te ih oko već ne može loviti.

Prije mnogo stoljeća tako su se palestinskom kopnu približavale križarske galije i u neredu se vraćale, ukoliko su uspjele izbjeći potapljanju.

U ljetnim mjesecima pred Haifom jedra svakakvih boja plutaju u jatima. Znak vremena!

Zašto sam se ovdje sjetio Karmela? Radi Ilije, u prvome redu. Ali i zato jer se i po moru ispred ovoga bračkog brda šetala uzbudljiva povijest. Neki se njezini tragovi izgubiše u tami prošlosti, ali mnogo ih je ostalo zapisano a i urezano u ove obale.

Eno, tu pod okom, u dnu dugog hvarskog zaljeva smjestio se starodrevni Pharos. Utemeljiše ga davni pomorci iz Helade. S druge strane brda iznikao je Novi Pharos. Imao je nemirnu prošlost jer je preuzeo na sebe odgovornost za cijeli otok. Oko Isse i Korkyre Nigre krstarile su lađe Dionizija Sirakuškog, valove sjekli pramci brodovlja vladarice Teute i Demetrija Hvaranina, strah su u te vode donosile Pompejeve i Oktavijeve trireme. Dubine pitomog i mirnog mora postale su grobnice mnogih otočana koji su se branili od Saracena, Turaka i Katalonaca. Ni nakon toga povijest se nije smirila. A ni more pred Bračem. Sva mora imaju sličnu sudbinu.

Vratimo se ovome vremenu. Nestalo je običaja obrednog dolaženja na Martinovo (i Ilijino) brdo. Odnio ga je prošli rat. Srednjovjekovna crkvica sv. Martina ostala je vjerski i kulturni spomenik.

Ante JAKŠIĆ

Sat

Kao srce u grudima vremena kuca
i prebacuje sekunde i minute.
Čini mi se da na stolu svjetluca
dok stvari oko njega šute.

Ne znam da li razumiju što im želim reći
i da li dolaze dani da mu kazaljke vide,
samo znam da sam uz njega postajao veći
i da se i na njemu tragovi prolaznosti vide.

Nevidljive niti stalno namata i suče
i samo on zna što se iza otkucaja skriva.
Možda poznaje samo njemu dostupne ključe
kojima smisao našeg hoda otkriva.

Danju tankim prstima po svome licu piše,
noću jedino on strepi u mraku.
Čujem kako u njegovim prsima netko diše
dok je sve opčinjeno u kasnom zraku.

Sad znam da tovari prolaznost na svačija leđa
sve dok pod teretom čovjek ne klone,
onda ga prevede preko zemaljskih međa,
a u njemu se zvona bude i svečano zvone.

Stjepan DŽALTO

Križ iznad ponora

Prvi je odozdo ugledao čudovište Ivan, sin Matanov, momak koji je uranio u grad na posao. Dugo je promatrao vrh surove, strme i visoke stijene, tamo gdje se u sumaglici naziralo to, na prvi pogled, čudovište. Izoštrivši vid nakon dugog gledanja, razabrao je da se radi ne o čudovištu nego o ljudskom biću. Utvrdivši to, stao je dozivati ljude, neke i poimenice. Dozivao je dugo, jer je selo još snivalo, ali čim probudi Martina Šprlju, najbližeg domaćina, stadoše se buditi i ostali. Ubrzo se razbudi i uzbuni čitavo selo. Ispod stijene kraj ponora došlo je i malo i veliko, i staro i mlado, te začuđeno gledalo u vrh stijene, ne vjerujući vlastitim očima.

— Ja onde nisam vidio ni surog orla. Nemere ti ga ni biti. Ni muha ondje ne može stati, kamoli ostati. Čim bi ondje stala, u ponor bi pala.

— Ama bre, ono je lepo parče divokoze. Ja bih rekla ko da je prikaza.

— Da nije tvoj sveti Pankracije? Ljudi moji, ono je vukodlak, jali vilenjak. More biti i vila što sam je noćas snila. — Može biti i tvoj pijani Matko, on se penje glatko. — Zaveži, ne reži, kad te niko ne poteže za jezik...

Nagađao je svijet i nabacivao svašta, stariji ikavicom, mlađi ijekavicom, a oni što se nedavno vratiše iz vojske ekavicom. Svatko je govorio svojim jezikom, i svi su bili jednog mišljenja da na tu strminu nije nikada stupila ljudska noga, niti će ikada stupiti.

— Vukodlak ili vilenjak, ne mere ti ga drugo bit i kvit — uporno je i prodorno tvrdio Martin Šprljo, stara pričalica o vilama, vilenjacima i vukodlacima. Raširio noge, objesio niz ruke prljave rukave, naturio kapu na čelo, u gaćama, bos, tek iz postelje, s krmeljavim očima, buljio je u vrh stijene i neprekidno buncao.

— De polako, što se dereš i vereš gdje ti nije mjesto, šutkao je Šprlju Ivan, sin Matanov, strahujući u duši da se nije obistinila njegova slutnja. Samo od rata na ovamo koliko ih poludi i nađoše spas ovdje u ponoru bacivši se s vrha te stijene, pomisli mladić i ta mu misao sledi srce. Da, da, bijeda svakodnevnog života čini svoje pa se lako i naprečac poludi, a onda sa stijene u ponor. I to je rješenje? I to je spas? Oh, Bože, uzdahnu mladić dok je na jedno uho slušao svakojake primjedbe, prijedloge, mišljenja i neumjesne šale. Netko je glasno i uporno tvrdio da će to čudovište za pet minuta ozgo pasti i slijepiti se na dno ponora poput balege, pa makar to bio i vukodlak ili vilenjak.

— Smrdi i ne prdi, di ti nije mjesto — ustremi se Šprljo i stade tumačiti onima oko sebe kako vukodlaci i velenjaci ne mogu pasti, pogotovo ne mogu se razbiti. »Vilenjak je, jadan nebio, ko magla i hitar ko vitar, a taki je i vukodlak«, tumačio je podrigujući od kupusne čorbe što je se nakusa sinoć prije samog spavanja. Došao pokasno napola pijan s dobrim tekom pa ispraznio pun kotao od sedam litara, i evo sada mu se još podriguje.

— Ljudi manite šalu i glupe priče, treba spašavati čovjeka, dhrtavim glasom vapio je i molio Ivan, sin Matanov. Strah mu je treperio u očima. Tražio je tim uplašenim očima Baju iako je znao da ga tu nema.

— On je ono, i nitko drugi, ponavljao je u sebi i šaptao suhim usnicama, bacajući uplašenim očima pogled sada na vrh stijene, sada po svjetini oko ponora ispod stijene.

— Ja sam najviše kriv za ovo, ja, ja, stade savjest peći Ivana, sina Matanova, prisjećajući se na brzinu svega onoga što je dovelo do ovoga što svojim vlastitim očima gleda.

Taj Baja, snažan i lijep momak, prije nekoliko godina skrenu pameću, ali ne opet toliko da je bio za ludnicu. Nakon naporne kosidbe leže na mokru zemlju, dobi upalu mozga, i eto stade fantazirati. Možda bi postepeno i ozdravio potpuno, da ga u toj bolesti ne ostavi djevojka u koju je bio do ušiju zaljubljen. »Što će mi lud momak«, govorila je. To je doprlo do njegovih ušiju, iz ušiju u mozak gdje mu se u mozgu, »po pitanju ljubavi«, sve poremeti. U svemu kako tako, ali u tome nikako, posve lud. Noću bi obilazio kuću svoje ljubavi sve dok se ne bi svjetlo ugasilo. Onda bi stao jaukati kao gladno mače, ili pjevati nerazgovjetno i bolno, nitko nije razumio ni riječi ni melodije. Bio je jedno vrijeme i agresivan. Bacao se na prozore kamenjem čim bi se svjetlo ugasilo i vikao da će kuću zapaliti ako se svjetlo ne upali. Sve on to ne bi možda činio da ga na to nisu seoski momci nagovarali, a ponajviše taj njegov rođak Ivan, sin Matanov, ne misleći na posljedice. U seoskoj birtiji opijajući suludog momka nagovarali su ga i da se uspne na tu stijenu i kada to bude vidjela Kaja, tako bijaše ime toj djevojci, morat će za njega, ili milom, ili silom. Sve je to dražilo momka, a zabavljalo momke.

— Bit će Baja ovog časa Kaja u tvom zagrljaju, ako pokažeš svoju snagu i krila pa se uspneš gore, i sinoć su ga nagovarali momci, ponajviše Ivan, sin Matanov, u seoskoj birtiji, sjeti se Ivan toga i opet mu se sledi srce:

— Ti na stijenu, ona u tvoj krevet. Ili milom ili silom.

— Baš? — uzdisao je ludi momak.

— Baš! — klicali su seoski momci častići Baju pivom, a ponajviše Ivan, rođak njegov. Govorili su mu da bez te Kaje nema ni Baje, ne isplati mu se ni živjeti, a opet sve ovisi o usponu, jer se Baja kladio davno da će se uspeti gore ako mu netko osigura Kaju. Eto, hrabrost je rasla i pretvorila se u krila kao i kod svih ludih ljudi, razmišljao je Ivan i ponovno pozvao ljude da spašavaju čovjeka.

— Kakav čovjek, čovječe? Vidiš da je tanji od duvanskog papirića. Ništa i nitko već vukodlak ili vilenjak, tvrdio je Šprljo i predlagao da se nađe neki pijetao koji bi kukuriječući otjerao tog vukodlaka, ili vilenjaka, jer da se ta »sorta« samo kukurijekanjem tjera u pakao. Neki dječaci stadoše oponašati pijetlove te se opet zametnu bespotrebna priča i nabacivanje.

— Ako je vilenjak ili vukodlak, progutat će ga mrak, što imamo čekati? — Ono je čovik i glavom i bradom, ljudi moji. — Ako je čovjek koji mu je vrag dojadio pa se ondje nasadio. — Čovjek poludi dok okom trepneš. — Ko je daje završit će u ponoru, spasa mu nema. — Drugovi, mogao bi biti kakav ubačeni terorist ili klerofašist, jerbo te poražene snage još vazda probleme prave i dižu glave, ovu zadnju izjavu izjavi predsjednik mjesne zajednice i stade tvrditi da je to opasan organ za samu državu.

— Čovjek nad ponorom lebdi i opet opasan za državu? Pustimo, ljudi, politiku, spašavajmo čovjeka, i po treći put zavapi Ivan Matanov.

— Najprije treba utvrditi je li čovjek, primijetiše neki.

— Vukodlak ili vilenjak, ja vam kažem, derao se Martin Šprljo tako jako kroz šuplje i rijetke zube, ušutkao je i predsjednika mjesne zajednice koji je predlagao da se na lice mjesta dovedu organi gonjenja.

— Što će ti organi gonjenja, sam će on sebe otjerati u ponor za koji čas, ako ga ne spasimo, zavika Ivan, sin Matanov, i pojuri uz puteljak pokraj visoke, strme i surove stijene.

— Kao da mu je ćaća, tako mu je stalo do njega. Možda ga je on gore i natjerao. Možda nagovorio. Di je Baja, njega je nagovarao?

Čim netko spomenu Baju, na čas nastade muk kao da strah uđe u sve duše.

— Baja cvili i jauče oko Kajine kuće, netko prekinu spontan i težak muk. Tako on svaku noć, a sada i u sred bijela dana. Cvili i jauče kao gladno mače. Što cvili? Ne mereš razabrati. U hrapavom glasanju možeš samo razaznati kako govori: 'Oj, joj, Bože moj, kakoli je njoj.'

— Lako je njoj, ali kako je njemu, jadniku i dužniku. Zbog nje, eno, sasvim je poludio. Da je pametan i bacio bi se u ponor, što će ludovati zbog obične dropulje. — Vidi hulje, kakve dropulje? Ona je poštena žena. — Ne mere biti i cura i žena, a jopet poštena, Bog ti pamet prosvitlijo. Vukodlak ili vilenjak! — Otkako si, valjan bio nisi — i umrijet ćeš, popravit se nećeš, ej, Šprljo! A ti živiš dok ženi ne skriviš, ej Tuka...

Dok su se dolje ispod stijene oko ponora nadmudrivali mnogi kao da se ništa ne događa, dotle se gore na vrh stijene popeo Ivan, i čim je vidio čovjeka, noge mu klonuše. Desetak metara ispod samog vrha prilijepio se Baja uz stijenu kao da ga je netko tu razapeo. Ne miče ničim. Ni dolje, ni gore. Ni nokat. Kao mrtav. Jake i koštunjave ruke, raširene kao na križu, uz stijenu se sapele, dok su tupi nokti zadirali u tijesne pukotine da spase razapeto tijelo. Borio se čovjek za život i to samo tupim noktima. Ukoliko bi otkazao samo nokat na malom prstu, tijelo bi se survalo niz strmu i visoku stijenu u ponor, odakle nema spasa. I nožni nikti, zahvaljujući bosim nogama, pronašli su pukotine i osiguravali život, ali samo na kratko, jer malo je snage u samim noktima. Grčio se momak i muklo stenjao, boreći se za svaku sekundu života.

— Je Baja, prepoznavši momka po jakim koštunjavim rukama i odjelu, zavapi Ivan, sin Matanov i stade dozivati pomoć.

— Ej, ljudi, požurite u selo po urgan, spašavajmo čovjeka.

— Je li čovjek? — pitali su neki odozdo bezbrižno.

— Čovjek, čovjek, požurite, požurite...

— Kakav čovjek kad tu ne smi ni orao — derao se Martin Šprljo odozdo.

— Ako je čovik, znaš li ga? — upita netko.

— Znam, znam, požurite, požurite...

— Kad znaš, ko je?

— Baja, Baja, ludi Baja! — drhtavim glasom odgovarao je Ivan, sin Matanov, nad razapetim Bajom zureći u nepomično tijelo ispod sebe.

— E kad je Baja, evo nas — odgovorili su dolje ljudi, a onda se stali natezati tko će u selo po uže.

— Aj, ti, Mato. Mogo bi ti, Pero. — Brži je Mato od Pere. Neka odleti mali Čovin, on je najbrži. Njegova je kuća i najbliže. — Mi nemamo užeta. Imaš urgan. Urgan je kratak i isprekidan. — Ja imam, ali ne dam da mi se kašnje ljudi maskare kako je moj urgan spasio ludog Baju, — Daj, ne budaleći u ovoj nepriliki. Srami se. Ko da si ti bolji od njega. — De zaveži! Bezobrazluk! Eno Ićan Jurin, nek on odleti. — Vazda on mora, nije ni on tvoje pastorče...

I tek nakon desetak minuta natezanja, jedan dječak otrča po urgan. Tada stadoše odozdo dozivati Baju:

— Ej, jesi li to ti gore, Baja? Zdravo, Baja! Živio, Baja! Ej, Baja? Odazovi se, Baja! Nedaj se, Baja? Drži se, Baja! Sad će uže, Baja! Nokte jače u stinu, Baja! Opiri se i nogama i rukama, Baja! — svjetina je vikala odozdo, a oni koji smogoše snage odjuriše gore da vide Baju izbliza. Dolje ostadoše

samo starci, starice i nekoliko lijenih i umišljenih mladića što im život ne znači ništa.

— Budalu spašavati, to je kriminal — mrmljao je jedan od tih mladića i stao mirno pričati, više sam sebi nego drugima, da bi sav svijet trebalo baciti u jednu veliku provaliju odakle nema izlaza, jer je sve poludjelo. Držao se za dugu prljavu bradu desnom rukom dok je pričao, a lijevu je objesio ni za se pa mu je izgledala kao slomljena. Gledala ga je i slušala baba Jaga koja se umiješa u razgovor:

— I ja se slažem, a i ovo kažem: nejma mu spasa. Ma, ni glasa od spasa. I ja sam unaprid znala da će se ovo dogoditi. Unaprid deset dana. Jesam, živa ne bila, ako nisam. Jesam, zdravlja mi moga. Znala sam sto posto, i duše mi moje i zdravlja mi moga. Ne makla se s ovog mista ako nisam, jerbo je prije deset dana pratrov Šarov vijao i zavijao ko vuk. A kad njegov šćenac vije i zavija, mora bar mrtva mačka, jali kobila u Todorovu jamu. Mora, eto mora — raspričala se baba Jaga, gluha i zgurena, sasvim gluha, i zgurena, debele donje usne, na kojoj se rascvao dobroćutni tumor. Klela se i preklinjala kao lopov na svoje poštenje. Onda je stala tvrditi: — Neka svak kaže da baba Jaga laže, ali bez Božjeg čuda, on se ne mere spasiti. Ma, ni glasa od spasa, ma, ni glasa od spasa, brez Božijeg čuda, — ponavljala je ubacujući sad »bez« sada opet »brez«.

— Ludo, od kuda Božje čudo kada je davno Bog mrtav — dobaci ovaj riđobradi mladić, naceri se bezobrazno, omjeri babu Jagu od glave do pete i diže je na gubicu.

— Mrtva ti je mater koja te okoti, više ništa ne okotila — ustremi se baba Jaga, iako gluha, na mladića, ali u svojoj naglosti naglo splasnu, misleći da je to novi učitelj koji bi joj mogao nauditi. Ima ona četvero unučadi u toj školi, a to znači treba učitelju niz dlaku.

— Da ti nisi novi učo, Bog te pomogao, — upita baba Jaga oprezno, znajući da je samo za seoske učitelje Bog mrtav i da samo još oni pričaju priče da Boga nema i da je čovjek postao od majmuna. I to ne svi, znala je i to. I ne čekajući odgovora, stade se ulagivati i ulizivati, čak i ispričavati. — Oprosti učo, zdrav ručo, nije baba Jaga učila tog vraga, tu veliku školu, pa je luda. More se on spasiti i brez čuda. E, kad bi došo »kran« jali buldožer, valjalo bi.

— Ne mere gorikarce izaći ni baciklo, kamoli »kran« ili buldožer, budalo stara, — umiješa se u razgovor i ukori babu Jagu neki starina imenom Mijat, i baba ustuknu. Udalji se i od starine i od riđobradog mladića, sjede na hladan kamen, izvadi iz džepa izlizanu krunicu i stade na glas moliti krunicu »za onoga koji će od nas prvi umrijeti«. Baš tako preporuči.

— Zna se, moli za se, tko bi prije od nje Bogu na račun, promrsi jedan drugi starac i poče priču o smrti Bajina oca. I on skrasi ovdje, u toj jami koja se zove Todorova po čovjeku koji se prvi u nju bacio. Bajin se otac u ovu jamu bacio 1942. kada mu vojska otjera i zadnju kozu od čijeg je mlijeka živio, i on, i devetero njegove djece za vrijeme rata. Starini se pridružiše i ostali te stadoše pričati kako u jamu skočiše iste godine i tri divojke. Vojska im oduze poštenje i one u Todorovu jamu. — Je li iste godine tu u jamu skočila i Antićeva kobila? Vuci je natiraše i tu utiraše. — Kojeg Antića? On ti je, bolan, vazda nečim šverco. Jali duhanom, jali priprodavo staru kljusad. — Je li to onaj dunđer majstor? — Je, je, pravio je vile i grablje. Pleo je i krošnje. A svašta je on radijo i jopet bez lača umro. Ti ćeš umrti i bez gaća, kakav si. — A kad je taj Antić umro? — Nekako odmah iza svoje kobile. Potkraj 1943. Pamtim ja i njegovu kobilu. Bila je ćorava u jedno oko. — Ti si u oba. — Ne brbljaj, stari kenjče! Čovik nad jamom, a ti laješ. — Ne merem ga ja spasiti sve da na golim kolinima kruničam. Odavno nije bilo daće u selu. Jadni se insan poželijo

masne pite. — Ne vele ti je izist dok Šprljo ne krepucne. — Pusti ti Šprlju. Dosta će ih otegnuti prije njega. Njega čuvaju vile i vilenjaci. I vukodlaci. Dodajder mi tu svoju duhankesu da zapalim. — Slab mi je duhan. Preveć je ljut. I tvrd ko Salkina raževa slama. — Sto mana, samo da ne počastiš, on ti na pogrebu izgorijo. Stari su ljudi pričali da u ovoj Todorovoj jami živi živa živcata aždaja. Što ti Šprljo, veliš? Ti sve znaš. Jednoč je, bolan, izašo iz jame i sa srid sride sela odvuko u jamu neku divojku što se okopilila. Bilo joj je ime Janjuška. — Što je bilo s kopiletom? — Pitaj nju, ne moram sve ja znati. — Ne ljuti se, bolan Šprljo! Ti odmah ko osinjak. — A što se sada ne viđa ta aždaja? — Ona izlazi svake stote godine, a ko će od nas doživiti stotu, ko? — Doživit će neko. A taj će je neko i viditi. — Ajde bježi, obruč ne steži, nije danas niko budala. — Osim tebe, moj Tuka. Ti Šprljo i on, jerbo jedan vo ne mere nositi jaram. — Ćaća ti je i budala i vo. — Šprljo, ne vriđaj. Znaš da mi je ćaća umro? — Eno mali nosi urgan, netko iz te grupe staraca, što su se dolje oko jame okupili i jezikom šibali, zavika. Priča spontano prestade, jezici zavezaše ko na komandu. Svi odozdo uperiše pogled na vrh stijene. Nekoliko minuta, sve dok Ivan, sin Matanov, nije uzeo uže u svoje ruke, trajala je grobna tišina. Osim kukavice, koja je kukala nasuprot stijene, tamo preko potoka što protječe između stijene i tog brda, ni muha se nije čula. Čim Ivan uze uže, Martin Šprljo odozdo zavika: — Što stojiš? Spašavaj! Ti si ga tu navuko, ti ga i spašavaj.

— Zar triba vukodlake i vilenjake spašavati? — odozgor s vha stijene, naruga se Šprlji Jozan, brat Ivanov.

— Ljudi, manite se besposlice, spašavajmo čovjeka — nemoćan da išta učini, vapio je Ivan, sin Matanov.

— U tebe je, druže, uže pa spašavaj — opet se oglasi Šprljo.

— Ljudi, pustite čovjeka sudbini njegovoj. Njemu nema spasa. I što će lud na ovoj zemlji? Onaj riđobradi mladić, koji se međuvremeno uspeo gore na stijenu, predlagao je Ivanu, sinu Matanovu i ostalim spasiocima, a bili su to uglavnom mladići, koji su svojim neslanim šalama uvukli Baju u ovu nevolju.

— Ako bi gledali ko je pametan, a ko je lud, onda bi svi trebali u Todorovu jamu. Ti riđobradi prvi. Ako je Baja lud u glavu, ti si u mozak.

— Koja je to razlika? — upita riđobradi mladić ozbiljno Jozana, brata Ivanova, s namjerom da s njim diskutira kao da se nalazi na nekoj filozofskoj tribini gdje se vode rasprave o marksizmu i religiji.

— Ljudi, pustite naklapanja, spašavajmo, vapio je neprekidno Ivan, sin Matanov, sapetih ruku. Doista ništa se nije moglo učiniti. Ni sam Baja nije odavao nikakvih znakova kojima bi pokazao volju i želju da se spasi. Čak obratno. Tako se bar svima činilo. Ni na jedan zov nije reagirao, samo je obješene glave, stenjao. I ništa više. Možda bi samo spasavanje ubrzalo tragediju. Svima se činilo da Baja jedva čeka da ga netko pokuša spašavati pa da se otisne dolje u ponor. — Jer što ima od tog jadnog života ako se i spasi? I dalje će samo cviliti i jaukati oko Kajine kuće, i ništa više. Bolje mu je i u jamu, nego da živi kao ničije pseto — tako je svjetina oko njega mislila, a netko i na glas govorio, dok su nad njim spasioci nemoćno stajali.

— Ma, kako je on uopće stigao tamo? Da on nije mjesečar? — onaj riđobradi mladić, kojeg nitko nije poznavao, opet upita.

— Je, je, mjesečar. Ja sam ga sinoć vidio kako hoda po Kajinu krovu, provali neki dječarac koji je tu u blizini stajao.

— Ne pričaj gluposti. Ima deset dana nema mjesečine. Kakav mjesečar — usprotivi se Ivan, sin Matanov.

— Kaja mu je i mjesec i sunce i zvijezda i sve. Treba nju dozvati da ga spasi, i čim to jedan od momaka predloži, Baja podiže glavu. Kada to svjetina

ugleda, stade spontano bodriti i dozivati Baju:

— Ej, Baja! Živio, Baja! Spašavaj se, Baja! Ne daj se, Baja! Sad će Kaja, Baja! Ide Kaja, Baja! Samo je tvoja Kaja, Baja!...

Što se češće spominjalo Kajino ime, Baja je sve više podizao glavu nebu. I oči mu se otvoriše. I stadoše se širiti upirući s njima u nebo.

— Nema mu spasa, ali će dušu spasiti. Gledaj, što prodorno u nebo gleda kao da je Boga ugledao, primijeti crkveni otac.

— Bog je ljubav, a tko više ljubi od Baje? — stade mudrovati jedan sjemeništarac, pitomac otaca dominikanaca.

— Što ti znaš što je ljubav? balavac jedan! Pogotovo ljubav žene. To je otrov što ga žena ubrizgava u srce glupana koji se zove muškarac — promuklim glasom ubaci se riđobradi mladić i stade sricati svoj stav prema ljubavi.

— I tvoje su lađe potonule, pajdo, dobaci onaj sjemeništarac i odmače se od riđobradog mladića.

— O moj, Isuse, oprosti mu naše grije, očuvaj ga od paklenog ognja i dovedi u raj sve duše osobito one kojima je najpotrebnije tvoje milosrđe, s krunicom u ruci najednom zagrmi dolje baba Jaga iz sveg glasa, čulo se gore na vrh stijene.

— Moli tiho u sebi, ne bilo te, izdera se na babu Jagu predsjednik mjesne zajednice.

— Što ću u sebi kad molim tebi, prekinu molitvu baba Jaga te se i ona izdera na njega.

— Državni neprijatelju, broj jedan, dobaci predsjednik.

— Veći sam joj prijatelj nego ti. Ja je branim srcem i radom, dok je ti potkradaš, ubrizga otrov u samu dušu predsjednikovu baba Jaga.

— I moliš se za nju? — osorno će predsjednik.

— I molim!, uskliknu baba.

— Eno Kaje do svog Baje, ugledavši Kaju iznad stijene, stade svijet žamoriti. I onaj iznad ponora i onaj oko ponora. Uplašena i bezvoljna Kaja primicala se rubu stijene odakle se mogao vidjeti razapeti Baja i odakle ga je najlakše dozivati u život. Prisiljena da dođe, bi prisiljena da i Baju doziva formulom kojom se još i danas djevojke zaklinju mladiću da je samo njegova i ničija više, a ta formula glasi: »Tvoja sam i Božija.«

— Ej, Baja, tvoja sam i Božija, izusti i Kaja, ali tiho i neiskreno.

— Viči jače: 'Tvoja sam i Božija', zagalami svjet.

— Viči glasnije, dabogda umukla. Ti si ga dovle i dovela, smrt te u jamu odvela, umisto njega. Špašavaj, smrt te spasila...

No, Kaja nije imala snage da viče glasnije, pogotovo iskrenije. Gdje nema ljubavi, nema ni volje, dok ljubav i stijenu pretvara u vosak. Osjetio je to i Baja, osjetio je da u tom njezinu glasu nema ni istine, ni iskrenosti, a najmanje ljubavi i stade malaksavati. Oči mu se zamutiše a glava stade padati između razapetih ruku dolje nad ponor. Primijetiše svi. I djevojka primijeti. Tad ona zadrhta, ukoči se i problijedi. I nitko više nije gledao u raspetog Baju, sve su oči bile uprte u nju. Tisuće očiju u njezinim očima gledalo je smrt ili život. Sve je ovisilo o njoj. Ako zataji, sve je u jamu propalo. I tada se u njoj probudi neka silna želja za spašavanjem. Jakom voljom probudi ljubav, silnu ljubav. Tog časa nitko nije mogao dokučiti od kuda izvire, i čija je. Izvirala je iz srca, iz duše, iz očiju, iz čitava tijela. Je li bila to ta Bajina ljubav što se ugasila ili zapretala u pepeo njegove bolesti ili neka druga drugom suđena, nitko nije mogao odgonetnuti, ali ovog časa ona je bila sva poklonjena razapetom mladiću. To i Baja osjeti. I tada u njegovoj duši buknuše volja i ljubav za životom. Buknuše po čitavom tijelu kao lavina što je stvara prolom oblaka. I u Baji se nešto slomi i prelomi. Naglo podiže glavu uvis, i poput orla oštrim

pandžama stade parati stijenu tupim noktima. Ubadao je nekte u tvrdu stijenu kao u mekani vosak i stao se uspinjati gore na vrh stijene odakle ga je ljubav dozivala u život. Nitko od prisutnih nije znao dokučiti od kuda ta snaga, od kuda ta moć, od kuda sve to, i tko je uključen u to. Sve se događalo kao u snu. Ljubav je hipnotizirala sve, a posebno Baju. On se uspinjao po strmoj stijeni kao po ljestvama, jer ga je ljubav dozivala. I samo ga je ljubav, silna i nesebična ljubav, mogla spasiti odavle. Nije imao kada razmišljati hoće li ta ljubav što je buktila gore u duši djevojke biti darovana njemu zauvijek ili neće, bilo je sporedno, jer ovog časa ona je bila samo njegova i samo njega dozivala u život. On je čuo njezinu melodiju i ta je melodija nosila njega po zraku.

I uspe se Baja.

— Nema ništa jače i silnije od ljubavi. Ona samo može dozvati život. I usrećiti život, razmišljao je Baja sasvim zdrave pameti koračajući smireno i odvažno cilju da dohvati ljubav. Ali ljubav tog časa, kada je bila na dohvatu samo korak daleko, ustuknu. Okrenu djevojka leđa i stade bježati. Svijetu je stao dah. Sve ono, što su maločas vidjeli i doživjeli (od tog prizora i oni se obogatili i oplemenili), najednom nestade, sve pobježe s djevojkom. Jedino mladić ostade miran i priseban. Ozaren nekom nadnaravnom svjetlošću, stajao je smireno nekoliko minuta u blizini odakle ga je ljubav dozivala, a onda se okrenuo i krenuo tamo gdje je maloprije na stijeni visio. Uspravan i uzdignute glave, mirnog koraka krenuo je rubu stijene. I ponovno obuze strah sve prisutne. Zbunjeni i uplašeni čekali su čas kada će se mladić otisnuti s vrha stijene u ponor. No, ne bi tako. Uz sam rub stade i vedrim očima promatrao je mjesto gdje je maločas bio razapet. I kada umi to mjesto blagim pogledom, glasno šapnu: »U križu je moje spasenje, u križu je moj život«, okrenu se i mirnim korakom, posve normalan, pođe svojoj kući.

NOVE PUBLIKACIJE

Vito Cipriš: JESENSKE STAZE. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1986.

Ivo Sokač: TEBE SRCE IŠČE. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1986.

Đuka Marić: BLAGDANI DUŠE. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1986.

Ivo Gugić: ZAUSTAVLJENE MISLI. Kotor 1986.

Augustin Korpar: A DO ŽE AFORIZMI. Zagreb 1986.

Antun Šimunić: POVRATAK SLAVNE REPATICE. Vinkovci 1986.

Vladimir Horvat: CRKVA U HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU. Zagreb 1986.

Pavao Crnjac: POEZIJA ZAJEDNIČKOJ RADOSTI. Zagreb 1986.

Imre Boba: NOVI POGLED NA POVIJEST MORAVIJE. Preveo A. Miličić. CuS, Split 1986.

Anka Petričević: OTKUPITELJEVA LJUBAV. Symposion, Split 1986.

Umjetnica zanimljive sudbine

(Razgovor s Mercedes Goritz-Pavelić)

Mercedes Goritz-Pavelić u glavnoj ženskoj ulozi baleta »Don Morte«

Vi ste, štovana gospođo, umjetnica zanimljive sudbine: glavninu ste svojeg baletnog i koreografskog djelovanja poklonili inozemstvu, pronoseći njime slavu svoga i našeg imena, ali ste i u domovini ostavili vidnog traga i mnogima ostali u živom sjećanju. Vrlo smo vam zahvalni što ste za ovog svoga kraćeg boravka u našem Zagrebu susretljivo pristali na razgovor, u kojem vas, evo, odmah molim da reknete nešto o svojem radu i uspjesima izvan domovine.

Moj »prodor u svijet« zbio se 1936. godine. Nakon vrlo ozbiljnih priprema u Zagrebu nastupila sam sa svojim solističkim programom najprije u Grazu a onda na Međunarodnim bečkim svečanim igrama (održanim u lipnju te godine). Kakvog su ranga bile navedene Igre, svjedoči i činjenica da je na njima nastupio na primjer proslavljeni Harald Kreutzberger. U tamošnjim novinama dobila sam izvrsne kritike te bila opsjednuta od novinara i fotoreportera (Associated Pressa i drugih agencija). U srpnju pak te godine slijedio je nastup vezan uz glasovitu Olimpijadu u Berlinu. Nijemci su odlučili ovu svjetsku sportsku manifestaciju popratiti nizom kulturnih priredaba pa je tako tada

Bayerische Staatstheater München

Residenz-Theater

München, Freitag den 16. April 1937

Tanzabend

Mercedes Goritz-Pavelić, Zagreb

Dirigent: Walter Seifert

1. Ouverture zu „Les petit riens" . . . . . Mozart
2. „3 kleine Tänze" aus „Les petit riens" . . . . . Mozart
3. „2 m Arabesque" . . . . . Debussy
4. „Walzer" . . . . . J. Strauß
5. Capriccioso . . . . . Walter Seifert
6. „Aus alten München"
   a) Die Elfe . . . . . R. C. Glückselig
   b) Der Narr . . . . . R. C. Glückselig
   (arrangiert: Fr. Brabec)

Pause

7. „Aus meiner Puppenschachtel", Impressionen vom kroatischen Jahrmarkt
   a) Marionette . . . . . Fr. Baranović
   b) Puppe mit Uhrwerk . . . . . Fr. Baranović
8. Kroatische Rhapsodie I., Solist Hans König . . . . . Fr. Lhotka
9. „Motive vom Balkan"
   a) Zigeunertanz . . . . . Fr. Baranović
   b) Hora und Sirba, rumänischer Volkstanz . . . Brediceanu-Paschill
   (arrangiert: Fr. Brabec)
10. Kroatische Rhapsodie II., Solist Hans König . . . . . Fr. Lhotka
11. „Motive aus Kroatien"
    a) Derstanz aus Posavina . . . . . R. Matz
    b) Springtanz, Volkstanz aus der Lika . . . . . J. Gotovac

Choreographie und Kostümentwurf: Mercedes Goritz-Pavelić

Anfang 20 (8) Uhr — Ende gegen 22 (10) Uhr

Programmzeitschrift einschließlich Theaterzettel zu RM 0.20 bei den Einlaßdienern zu haben.

Program solističkog nastupa M. Goritz-Pavelić u Münchenu

— neposredno prije početka same Olimpijade i na inicijativu poznatog baletnog stručnjaka Rudolfa Labana — organizirano u Berlinu Međunarodno plesno natjecanje. Trajalo je punih četrnaest dana. Svaka država kojoj sportaši sudjeluju na Olimpijadi mogla je na to plesno natjecanje poslati tri solo-plesača ili plesna para, tri slobodne plesne grupe i tri kazališne baletne trupe. Iz naše zemlje nastupio je Balet Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba (uz sudjelovanje Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca) suitom iz Baranovićeva »Licitarskog srca« (Maks Froman plesao je u toj izvedbi Momka a ja Djevojku), spomenuta Matica (pod vodstvom Aleksandra Freudenreicha) na posebnoj je priredbi prezentirala hrvatske narodne plesove (balun, slavonsko kolo, dučec, drmeš) dok smo Mia Čorak-Slavenska i ja dale i svaka svoj solistički program. Obje smo dobile ocjenu »hervorragend« (odličan), diplomu i zlatni prsten. Po kritikama u štampi i zanimanju impresarija odmah sam vidjela da se radilo o zaista velikom uspjehu i bila sam, dakako, sretna. Evo nekih mojih »postolimpijskih« nastupa (sa solističkim programom) : 1937. g. dvije večeri i uz veliki orkestar u Münchenu, svake godine u Beču, ponovno u Berlinu, nastupi u Grazu i Pragu, kasnije u Genovi, Milanu, Sofiji i Bukureštu (prosinac 1939. g.). U ovom sam posljednjem gradu dvije uzastopne večeri izvela solistički program u tamošnjoj Operi. Kad sam zaplesala »Rumunjskog pastira« na glazbu poznatog njihova skladatelja Brediceanua, sva je publika ustala i do kraja izvedbe aplaudirala u ritmu plesa. Tu sam točku, dakako, morala ponoviti. Na poziv Kazališta u Bukureštu gostovala sam kao primabalerina u nekim tamošnjim baletnim predstavama. Da se, međutim, vratim još malo na predolimpijsko plesno natjecanje u Berlinu. Mene i ostale sudionike iz naše zemlje odabrao je naš Olimpijski odbor. Ja sam u svrhu toga nastupa dobila subvenciju od Grada Zagreba. Zagrebačke »Novosti« (što ih još uvijek čuvam) i ostale naše novine opširno su izvijestile o uspjehu koji smo postigli u Berlinu. O mojem nastupu napisao je u beogradskom »Vremenu« (od 7. VIII. 1936) oduševljen prikaz čuveni srpski književnik Miloš Crnjanski.

No vi u Rumunjskoj niste samo gostovali. Kasnije ste tamo dugo vremena i živjeli, radeći kao balerina i koreografkinja. Kako je do toga došlo?

Uzrok tome nisu moji predratni uspjesi u Bukureštu, nego druga jedna »rumunjska veza«. Udala sam se, naime, 1933. godine za Hellmuta Goritza, Nijemca iz grada Sibiu (Hermannstadt) u Rumunjskoj. Upoznali smo se u Grazu, gdje sam učila balet a on na Filozofskom fakultetu studirao kemiju. »Sudbonosan« je bio njegov posjet jednoj priredbi naše baletne škole. Moj suprug izvrsno svira klavir i bio mi je sve do svoga doktorata korepetitorom. U kolovozu 1939. došli smo na odmor u njegov roditeljski dom (otac mu je bio gradonačelnik Hermannstadta), buknuo je drugi svjetski rat i tako smo ostali u Rumunjskoj. 1940. godine rat je osujetio moje ugovorene nastupe u Sjedinjenim Američkim Državama, no do 1941. g. povremeno sam gostovala u Zagrebu, Beču i Pragu. 1943. g. koreografirala sam u Bukureštu Wilcken-

sov balet »Don Morte«. Poslije toga rodila sam sina. On je najdragocjenije moje blago i najveće životno djelo. Kad su u Rumunjsku došli Rusi, susretali su me sa simpatijama — saznavši da sam balerina. Odmah su se osnivala društva prijateljstva Rumunjske i SSSR-a. Mnogo sam puta plesala na njihovim priredbama. Pošto je u Temišvaru (koji je otprije imao kazališnu zgradu) osnovana Opera, angažirana sam (1. IX. 1946) kao primabalerina i šefica Baleta. Tu sam ostala do 1959. godine. Tada je u Brašovu — u novosagrađenom kazalištu — također osnovana Opera. Ovdje sam u istoj funkciji kao i u Temišvaru djelovala do umirovljenja 1969. godine. 1956. godinu provela sam — na osnovi kulturne razmjene — u baletima Ruščuka, Sofije i Varne (i prilično dobro naučila bugarski). U domovinu mogla sam nakon rata prvi put doći 1964. godine. Posredovanjem svoje negdašnje učenice Sonje Kastl u toj sam prilici koreografirala za jednu emisiju Zagrebačke televizije. 1965. godine radila sam kao gost docent za klasični i historijski ples na Akademiji za glazbu i kazališnu umjetnost u Beču a 1967. u istom svojstvu na Muzičkoj akademiji u Münchenu. Školske godine 1969/70. predavala sam na Baletnoj školi u Zagrebu ruski baletni sistem. U tom periodu napravila sam još jednu koreografiju za TV-Zagreb. Svaki sam se put nakon tih »poslova« vraćala u Rumunjsku mužu i sinu. I poslije umirovljenja rumunjska su me kazališta povremeno angažirala za pojedine umjetničke zadatke. Tek 1973. godine mogla je cijela naša obitelj otići iz Rumunjske. Nastanili smo se u Münchenu, gdje sam od 1974. do 1980. godine vodila vlastiti studio za klasični balet po ruskom sistemu.

Rekoste usput da ste se u inozemstvu (Graz) i školovali za balerinu...

Da. No počelo je ipak u domovini.

Ta domovinska vaša sjećanja sigurno bi obradovala stariju generaciju zagrebačke kazališne publike, a zainteresirala bi jamačno i one ljubitelje baletne umjetnosti koji vas nisu gledali ni čuli možda za vas. Smijem li vas stoga zamoliti da ih iznesete i tako otmete zaboravu?

Učinit ću to vrlo rado. Volim se prisjetiti onih za me lijepih i nezaboravnih zagrebačkih dana. Upozorite me, molim vas, posegnem li suviše daleko i široko... Rodila sam se u Gospiću, no s deset godina doselila sam se s roditeljima i sestrama u Zagreb. Stanovali smo na Zrinjevcu 16. Upisali su me u I. žensku realnu gimnaziju na Gornjem gradu (tada još uvijek zvanu starim njezinim imenom: Licej). Ta se gimnazija kasnije podijelila na dvije i ja sam »prebačena« u II. žensku. Dobro se sjećam svoje razrednice prof. Marije Lukšić. Predavala nam je matematiku i fiziku. Četiri razreda završila sam kao redovna učenica. Peti sam polagala kao »privatistica«.

Đak postaje »privatistom« obično onda kad zbog bolesti duže izostane iz škole.

HAŠK-ove hazenašice sa svojim trenerom
(Igračice I. tima u tamnim a rezervnog tima u svijetlim dresovima; najmlađa igračica i kapetan I. tima Merca Pavelić u srednjem redu desno)

Ne, ne, ja nisam oboljela. Drugo je nešto bilo posrijedi. Nas nekoliko gimnazijalki »otkrilo« je 1922. godine hazenu. Silno smo se oduševile i često igrale tu novu sportsku igru na livadi u Tuškancu. Jednom nas je, prolazeći onuda, zamijetio jedan »haškovac« i pozvao nas da se začlanimo u Hrvatski akademski športski klub (HAŠK). Odazvale smo se njegovu pozivu. Imponiralo nam je, dakako, biti članicama toga renomiranog kluba. Uskoro smo postale prvorazredna ekipa. »Tukle« smo sve protivnice osim Češkinja. Bile su znatno starije od nas a osim toga: hazena je niknula u Češkoj. Uvijek se rado sjetim klupskih kolegica: Koke Tomljenović, Alice Šetine, Maše Baranjai, Ruže Janović... Nećete mi valjda zamjeriti ako se i malo pohvalim: bila sam kapetan tima, centarfor i golgeter; »šut« Merce Pavelić bio je poznat... Ali da skratim. Jednoč se utakmica igrala za vrijeme obuke. Molila sam u školi da me puste, ali mi nisu dozvolili otići. Ja sam onda pobjegla. Skočila sam kroz prozor i preko crkve sv. Katarine »šmugnula« u Donji grad i na utakmicu. Direktor i profesorski zbor postupili su nesmiljeno: po nekakvom paragrafu 12 (taj sam broj dobro zapamtila!) bila sam »udaljena« iz škole. Tako sam, eto, dospjela u »privatne« učenice. No ta ista škola zapravo je zaslužna da sam postala balerina. Kad se u Hrvatskom narodnom kazalištu u koreografiji Ane Godler-Fiale spremao balet »Vila lutaka«

(bilo mi je tada deset godina i išla sam u prvi razred gimnazije), kazališni su stručnjaci tražili po školama djecu koja bi bila prikladna da sudjeluju u toj predstavi. Odabrali su i mene (za bubnjara vojnika). Dopalo mi se. Mora da su i oni sa mnom bili zadovoljni jer me uvrstiše i u izvođače Široline scenske bajke »Ivica i Marica«. Igrala sam anđela koji po stubama silazi s neba. Hodala sam tako graciozno da mi je razrednica prof. Lukšić čestitala a gospođa Fiala upitala me: »Zašto ti ne učiš balet?« I počela sam ga učiti. Odlazila sam dvaput na sedmicu u kazalište, gdje smo vježbale pod vodstvom gđe Fiale. Roditelji nisu bili za to. Pogotovu tata. Stalno mi je govorio: »Nećeš bome biti komedijašica!« Tako sam prekinula s baletom i začlanila se u »Hrvatski Sokol«. »Gombao« nas je poznati zagrebački sokolaš g. Križanić. A onda sam postala hazenašica i došlo je do one neprilike u školi. Da me »dotjeraju u red«, roditelji me poslije petog razreda pošalju na dalje gimnazijsko školovanje u Graz. Stanovala sam u internatu. Tamo nas je primabalerina Opere u Grazu gđa Jammernegg učila društvene plesove. Zapazila je moj talenat i cijelu sam godinu (koliko sam ostala u tom internatu) učila kod nje balet. Po povratku u Zagreb tu sam nastavila učiti moderni balet prema Labanovoj metodi. Upisala sam se i u glumačku školu. Svi profesori (Nučić, Dujšin, Muradbegović, Šrepel) bili su mišljenja da je moja prava domena — balet. Mi »glumački kandidati« sudjelovali smo — za praktičnu vježbu — u kazališnim predstavama. Mene su uvijek uvrštavali u statisteriju koja se kreće. U Raićevoj predstavi »Gričke vještice« dobila sam čak tri »uloge«: u I. činu bila sam Nerina pratilja, u II. činu vražica koja pleše u paklu, a u III. sam iza kulisa vikala kao mlada »vještica« koju spaljuju. I honorar je, naravno, bio trostruk. Budući da je ta predstava u pola godine »išla« četrdeset puta — prilično sam zaradila. S tim novcem otišla sam na baletno školovanje Gertrudi Bodenwieser u Beč. U Zagrębu sam prethodno vidjela predstavu njezine trupe i bila sam njome oduševljena. Gđa Bodenwieser podučavala je moderni balet (no ni po Labanu ni po Mary Wiegman, nego vlastitog, nekako ženstvenijeg stila). Kod nje sam ostala tri mjeseca. Život je u Beču, naime, za moja novčana sredstva bio preskup pa sam se preselila u jeftiniji Graz. Tamo sam dvije godine bila đak Wiegmaničine učenice Karin Schneider, nastupala sam s njezinom trupom i diplomirala moderni ples. Došavši 1933. g. s mužem u Zagreb osnovala sam Zagrebačku komornu plesnu grupu. Uz mene bile su u njoj moja sestra Vilma, Alma Jelenska (već kao djevojčica istakla se plesnim uspjesima), Fritzi Vall i Erika Hagemann-Tucić (supruga poznatog zagrebačkog učitelja društvenih plesova). Nastupile smo u Zagrebu svega dvaput (novine su o tome mnogo pisale) i onda se grupa raspala. 1934. g. otvorila sam svoj plesni studio. Vodila sam ga do 1939. godine. (Sve to vrijeme bio je sa mnom u Zagrebu i moj suprug.) U Arkovoj kući na Dolcu 8 iznajmila sam velik komforan stan. U jednoj smo sobi stanovali, od dviju drugih soba napravila sam plesnu dvoranu i tu držala nastavu, veliko predsoblje služilo je za garderobu a u četvrtu, malenu sobu

S nastupa Zagrebačke komorne plesne grupe
(U gornjem redu s lijeva na desno: Vilma Pavelić i Mercedes Goritz-Pavelić; u donjem redu — također s lijeva na desno: Fritzi Vall, Erika Hagemann i Alma Jelenska)

smjestila sam kancelariju. Moja sestra Vilma podučavala je polaznice moga studija u gimnastici. Ispod studija bila je zubarska ordinacija i njezin se vlasnik »bunio« na naše »skakanje«. Ja sam se paralelno pripremala za svoj prvi solistički nastup u Zagrebu. Upravo kad su pripreme za to moje »Plesno veče« bile (u jesen 1934. g.) dovršene, ubijen je u Marseilleu kralj Aleksandar. Sve su priredbe morale biti otkazane. Tražeći nakon mjesec dana od policije ponovno dozvolu za nastup nazvala sam ga (po sugestiji Slavka Batušića) »Večer plesne umjetnosti«. Održan je u Malom kazalištu u Frankopanskoj ulici. Lujo Šafranek Kavić napisao je u svojoj kritici da je mlada umjetnica (tj. ja) prvome svojem nastupu dala suviše pretenciozan naslov. Nije, naime, znao da sam se takvim naslovom (s riječju u m j e t n o s t) poslužila zato kako bih u eri kraljeve pogibije i proglašene narodne žalosti

NARODNO KAZALIŠTE

FRANKOPANSKA ULICA BROJ 10

Zagreb, ponedjeljak 20. veljače 1939. Predstava 189.

Plesno veče

Mercedes Goritz-Pavelić

RASPORED:

1. Arabesque II . . . . . Debussy
2. La plus que lente . . . . . Debussy
3. Mazurka . . . . . Chopin
4. Tango . . . . . Albeniz
5. Rusko seljačko djevojče . . . . . Narodni motiv
6. Ples rumunjskog pastira . . . . . Paschil-Brediceanu

DUŽA STANKA

7. Luda . . . . . Glückselig
8. Nimfa . . . . . Glückselig
9. San o lijepom vojniku . . . . . Kunc

KRAĆA STANKA

10. Hrvatski narodni ples . . . . . Baranović
11. Sevdah . . . . . Bradić
12. Seoski ples iz Dalmacije . . . . . Gotovac
13. Valcer . . . . . J. Strauss

Koreografija i nacrti kostima: MERCEDES GORITZ-PAVELIĆ
Uz klavir: MAKSIMILIJAN MOTTL

U utorak . . . 21 II 1939 DUNDO MAROJE
U srijedu . . . 22 II 1939 pop. TARTUFFE
U srijedu . . . 22 II 1939 nav. U POZADINI
U četvrtak . . . 23 II 1939 PLESNO VEČE MANUELA DEL RIO
U petak . . . . 24 II 1939 PROTEKCIJA (Savez bankov. činovnika)

Ulazne cijene
Snižene

Parket-cercle	I.-IV. red	D 30.— (28.—)	Balkon-cercle I. red	D 25.— (27.50)
Parket	V.-VIII. red	D 25.— (27.50)	Balkon II. red br. 9-30	D 20.— (22.—)
Parket	IX.-XII. red	D 22.— (24.—)	Balkon II. red br. 1-8 i 31-35	D 6.— (7.50)
Parket	XIII.-XVI. red	D 18.— (20.—)	Balkon III.-IV. red	D 15.— (16.50)
Parket	XVII.-XX. red	D 12.— (13.50)	Balkon V.-VII. red	D 12.— (13.50)
			Balkon VIII.-XII. red	D 8.— (9.50)

Samo za dake: Balkon XIII.—XIV. red i sjedala u ložama nad balkonom Din 5.— (5.50)
U cijenama uključena je pristojba za garderobu, kazališni list »Komediju« s programom i taksa za glumački centralni penzioni fond.

Blagajna se otvara u 6, početak u 8. a svršetak u 10 sati.

Program posljednjeg solo-nastupa M. Goritz-Pavelić u Zagrebu

lakše dobila potrebnu dozvolu. Nakon toga — vodeći i dalje svoj studio — pripremila sam već spomenute nastupe u Grazu, Beču i Berlinu. Sa svojim solističkim programima nisam izvan Zagreba nastupala isključivo u inozemstvu, nego i u domovini: u Vukovaru, Križevcima, Osijeku, Brodu i na Sušaku. Gostovala sam i u Beogradu. Posljednji svoj solistički nastup u Zagrebu održala sam 20. veljače 1939. Moj plesni studio nije mi donosio samo osobno zadovoljstvo nego i novac, koji mi je omogućio izradu kostima po vlastitim zamislima. Kostime za svoje programe uvijek sam sama kreirala. Sama sam i koreografirala sve svoje točke.

Čija vam je glazba služila »podlogom« u tim plesnim solo-točkama?

Vrlo različita: od Mozartove i Debussyjeve do Straussove i Wilckensove. Od domaćih skladatelja birala sam prvenstveno djela nadahnuta našim glazbenim folklorom. A u tom su pogledu veliki majstori bili Baranović i Gotovac. U posebno ugodnoj uspomeni ostala mi je

»Dalmatinski svadbeni ples« na glazbu iz »Ere« Jakova Gotovca (Točka iz solističkog programa M. Goritz-Pavelić)

suradnja sa skladateljem Zvonimirom Bradićem. Koreografirala sam i izvodila njegov »Sevdah« (što ga je skladao upravo za mene). Plesala sam i na glazbu Rudolfa Matza i Božidara Kunca kao i na originalnu narodnu glazbu.

Točna je prema tome konstatacija Slavka Batušića, koji je u enciklopedijskom izdanju »Hrvatsko narodno kazalište 1864—1969« napisao za vas: »Nastojala ostvariti sintezu modernog plesnog smjera s elementima... folklora.«

Jest. No počela sam s klasičnim baletom i zapravo mu se vratila. Nakon uspjeha u Berlinu tri sam godine u Zagrebu — uz ostali već opisani svoj rad — vježbala kod Margarete Froman klasični balet —

uvjerena da je klasika najbolja baza kazališnog plesa. Za dugogodišnjeg boravka u Rumunjskoj vrlo sam mnogo naučila od Rusa, nenadmašivih majstora klasičnog baleta (i najvrsnijih plesnih pedagoga na svijetu). U Temišvaru i Brašovu uz moderne sam balete koreografirala i mnoge klasične (djela Čajkovskog, Rimskog Korsakova, Adama, Prokofjeva, Asafjeva) te plesala u njima glavne role. U mojim su koreo-

»Bečki valcer« J. Straussa
(Točka iz solističkog programa M. Goritz-Pavelić)

grafijama klasike plesali kao gosti i pojedini istaknuti ruski baletni umjetnici (npr. Jurij Timofjejevič Ždanov, inače partner slavne Galine Ulanove). A rekla sam već da sam u Beču i Münchenu predavala klasični i historijski ples dok sam pak u Zagrebu i Münchenu podučavala klasični balet po ruskom sistemu.

Kao kazališna balerina nastupali ste, gospođo Pavelić, i u Zagrebu.

Samo kao gošća (1933. i 1935. g.). Nikad nisam bila članica Baleta Hrvatskog narodnog kazališta. 1936. g. u tom sam teatru koreografirala »Vilu lutaka«. U Baranovićevu »Licitarskom srcu« plesala sam sa zagrebačkim Baletom u Berlinu 1936. i u Zagrebu 1937. Najvećim svojim zagrebačkim kazališnim uspjehom smatram rješenje umjetničkog zadatka koji mi je — pozvavši me kao gošću — povjerio inten-

Mercedes Goritz-Pavelić u »Posavskom plesu« na glazbu Rudolfa Matza
(Točka iz solističkog programa)

dant Aleksandar Freudenreich (poznat i kao osnivač i voditelj Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca). Na zagrebačku sam scenu postavila tri kraća baleta: »Pastirsku igru« na Mozartovu skladbu »Les petits riens«, Debussyjevo »Faunovo popodne« i Wilckensov balet »Don Morte«. Za prvi od njih napravila sam i scenarij a za sva tri bila sam

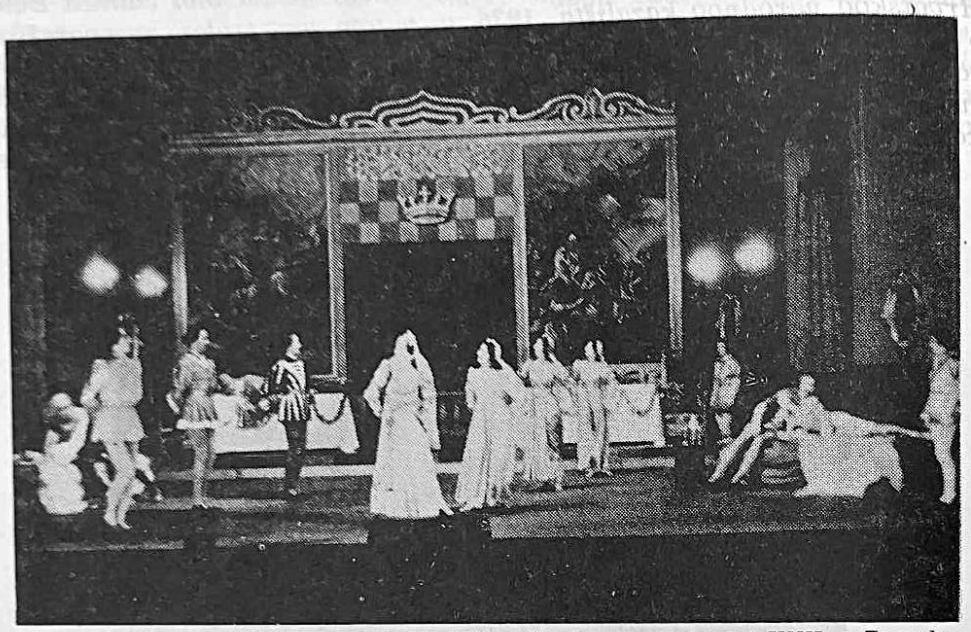

Scena iz II. čina Wilckensova baleta »Don Morte« na pozornici HNK u Zagrebu

Još jedan »Bečki valcer«
(U sredini Mercedes Goritz-Pavelić i Zvonimir Pintar)

redatelj, koreograf i kostimograf (i kasnije sam u svojim kazališnim koreografijama uvijek sama kreirala kostime). U svima sam »nosila« i glavnu žensku ulogu. Dirigirao je Boris Papandopulo, scenograf je bio Marijan Trepše. Ovi su se baleti davali zajedno, tj. kao cjelovečernja predstava. Premijera je održana 8. ožujka 1941. Kad sam potkraj toga mjeseca otputovala na druga gostovanja, moje su uloge preuzele pojedine solistice Baleta HNK. Sad se upravo sjetih i ovoga: od 1936. do 1939. g. bila sam učiteljica baleta i koreografkinja u tada

M. Goritz-Pavelić: Kostimografska skica za lik Tilla Eulenspiegela u istoimenom baletu

poznatom Strozzi-Širolinu »Dječjem carstvu«. Nastupalo se i izvan Zagreba pa smo tako na gostovanju u Beogradu (13. studenog 1938) s velikim uspjehom izveli »Valcer u bijelom« na glazbu Čajkovskoga i Delibesovu »Kopeliju«.

Jeste li muzikalnost i plesni talenat naslijedili »po krvi«?

Ne bih rekla. Uostalom — tko zna? Obiteljska predaja kaže da je jedna prabaka po majčinoj lozi bila poznata pijanistica...

Vas, inače eminentnog baletnog stručnjaka, naša je javnost imala prilike upoznati i u posve drukčijoj slici: među »Vjesnikovim« roto-romanima izašao je 1983. g. (s popratnim napisom Igora Mandića) vaš kriminalistički roman »Danas nije umrla tako lijepo«. Odakle taj vaš interes za područje vrlo različito od onoga na kojem ste čitava života djelovali?

Ne radi se o nečem »posve drukčijem« ili »vrlo različitom«. Sva su tri moja romana iz baletnog života. A taj život, njegova uzbuđenja, svijetle i tamne njegove strane zaista dobro poznajem. Odlučila sam svoja iskustva iz tog miljea »baciti« na papir. I još nešto: balet-majstor nikad nije sa svojim balerinama stopostotno zadovoljan; pišući — stvaram balerine po svojoj mašti... Radnja moga romana koji ste spomenuli (»Heute starb sie nicht so schön«) zbiva se u krugu kazališnih baletnih umjetnika a u središtu je drugog romana (»Gewitter am Nachmittag« — njegov će hrvatski prijevod pod naslovom »Poslijepodnevna oluja« izdati »Vjesnik«) baletna škola. Treći moj roman (ovaj put ljubavni) upravo je izašao. Zove se »Marina Gorska«. Njegov podnaslov glasi: Die Story eines Ballettstars. Zar i on ne pokazuje da sam i kao spisateljica ostala »u struci«?

Pišete, kako vidim, na njemačkom jeziku.

Da. No često pitam samu sebe na kojem jeziku zapravo mislim: na hrvatskom, njemačkom ili rumunjskom?

Svoje ste roditelje dosad tek usput spomenuli. Biste li o njima kazali nešto više?

Kako ne! Tata Mirko bio je veletrgovac, silno je volio svoju rodnu Liku i neprestano je razmišljao kako bi se mogla gospodarski unaprijediti. Bio je stoga vrlo sretan kad je na Velebitu pronašao gvozdeni minijum. Odmah je počeo s njegovom eksploatacijom. To je međutim — ne sjećam se više s kojih razloga — zapelo. Tata je umro 1938. Mama Valerija r. Fink bila je austrijskog podrijetla. Otac joj bijaše cestovni inženjer, službovao je po različitim krajevima ondašnje Monarhije i svako mu se dijete rodilo u drugom gradu. Moja je majka rođena u Varaždinu. Udala se sa šesnaest godina. Tata je kao tipični Ličanin žarko želio sina, no rađale su se djevojčice: najprije Nada, za njom Vilma (ime je dobila po baki jer je na svijet došla upravo na njezin imendan) i napokon ja. Tata nije bio zadovoljan (a kasnije sam — kao najmlađa — postala njegova ljubimica) i kad su ga pitali koje ime da mi daju, odsjekao je: »Nazovite je kako hoćete!«, izašao i srdito zalupio vratima. Mama je tada upravo čitala glasoviti roman Dumasa oca »Grof Monte Cristo« i prema glavnom ženskom liku iz toga romana odabrala je za mene ime Mercedes. To ime nisam nikako voljela. Kad bi me suučenice na početku školske godine ili nepoznate djevojčice u igri zapitale kako se zovem, morala sam im svoje neobično ime uvijek nekoliko puta ponoviti da ga dobro razaberu i zapamte. Skratila sam ga zato u oblik Merca. Uvijek sam žalila zašto za »svagdanju upotrebu« nisu uzeli drugo moje krsno ime: Zora.

Na kraju opsežnog ovog razgovora dozvolite još samo jedno pitanje. Nakon tako dugog, plodnog i uspješnog umjetničkog rada — jeste li zadovoljni učinjenim?

Uvijek se može bolje i više. No zadovoljna sam i sretna što bijah plesačica. Mogla sam tako publici u domovini i u stranim zemljama »govoriti« istim, internacionalnim jezikom, tj. plesom. Rat je kriv da se ipak nisam dovoljno isplesala. Da se ponovno rodim — i opet bih izabrala isto zvanje.

Zahvalni smo vam, cijenjena gospođo, na obilju podataka koje ste iznijeli o sebi i o svom radu. Oživjeli ste ujedno atmosferu »ondašnjeg« Zagreba, njegove školske, sportske i kulturne prilike a mnogo ste vrijedne građe dali i budućem kazališnom historiku koji će cjelovito i s dostojnom pažnjom prikazati znatan prinos brojnih hrvatskih kazališnih umjetnika pozornicama diljem svijeta. O tome, naime, znamo zapravo suviše malo. U privatnom vašem životu želimo vam mnogo zdravlja i zadovoljstva a u spisateljskoj aktivnosti mnogo uspjeha.

Hvala na dobrim željama. Vaša je revija objavljivanjem ovog intervjua pokazala da me moj dragi Zagreb, za kojim čeznem cijelog života, nije zaboravio. A tome se zaista od sveg srca radujem.

S puta na jednu od mnogobrojnih turneja
(Mercedes Goritz-Pavelić i njezin suprug dr. Hellmut Goritz)

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Ivan PEDERIN

Slika Hrvatske u književnom djelu Friedricha von Gagerna

Za razliku od niza pisaca što su stalno ili povremeno u XIX. st. živjeli u Hrvatskoj, a pisali na njemačkom i nisu se domogli ugleda u njemačkoj ili austrijskoj književnosti,[1] Friedrich von Gagern (1882—1947) ubraja se među najuglednije austrijske pripovjedače našega stoljeća.[2] Rođen je u dvorcu Mokrice na hrvatsko-slovenskoj granici, 25 km. od Zagreba, a s prekidima je u Sloveniji živio do 1920. i djelovao vrlo živo u njemačkoj, a i austrijskoj književnosti proširivši znatno obzor čitateljskog očekivanja prema Sloveniji, a osobito prema Hrvatskoj.

Dvorac Mokrice značajan je za našu povijest kao posjed obitelji Gregorijanec, pa Erdödy, došao je u posjed grofova Auersperg od kojih je potekao Anton Alexander von Auersperg, poznatiji pod pseudonimom Anastasius Grün.[3] Von Gagern je naslijedio dvorac tako što se baštinica dvorca Beatrix von Auersperg udala za Heinricha von Gagern i rodila, pored ostale djece, Friedricha.

Friedrich von Gagern pohađao je gimnaziju u Bolzanu, pa u Feldkirchenu, Ljubljani i Celju, gdje je 1901. maturirao. Iste godine upisao se na konzularnu akademiju u Beču, ali je više volio glazbu i lov od knjige, pa ju je ubrzo napustio pošto je još neko doba studirao pravo, povijest i zemljopis. Ljubav za glazbu približila ga je pjesniku Adolfu Wildgansu koji je s Gagernom osnovao pjesničko društvo *Bund der Gewaltigen* (Savez moćnih) 1905. Pravo članstva imali su samo ljudi koji su dobro vladali nekim glazbalom. Ljubav prema lovu približila ga je lovačkom časopisu *Hugosche Jagdzeitung* u Beču, gdje je 1903. objavio prvu pjesmu pod naslovom »Poesie des Gehörns« (Poezija rogova), i rodnim brežuljcima u Mokricama kamo se uskoro vratio. Ostao je u Mokricama i onda kad je postao urednikom tog lovačkog časopisa 1906. Međutim, kad se 1911. oženio groficom Ruth von Kospoth, otišao je s njom u Šlesku i živio u njezinu dvorcu Briese do 1914, kad mu je žena umrla. Onda je kraće boravio u Leipzigu a zatim se vratio u Mokrice.

Vojske je oslobođen jer je bolovao od guše (inače je bio tjelesno vrlo snažan), pa tako nije morao u oba rata. God. 1917. ponovno se oženio, ovaj put s barunicom Johannom Adaschka von Lepel iz Samobora. Obitelj mu je siromašila pa je 1914. suvlasnik Mokrica postao papinski grof Alessandro Economo. God. 1919. Friedrich von Gagern preselio se sa ženom u dvorac Anastasiusa Grüna u Sloveniji, na Savi, ali tamo nije ostao dugo, jer se 1920. rastao sa ženom.

Onda je otišao u Njemačku. Bio je to odlazak zauvijek, jer je njegova obitelj prodala svoj dio Mokrica 1922. God. 1924. po treći put se oženio s 23. godišnjom Charlottom Rehfeldt. God. 1927. kupio je kuću u Geigenbergu,

u Donjoj Austriji, gdje je umro 15. studenoga 1947.[4] U nekrologu, koji mu je napisao Helfried Patz[5], Gagern je opisan kao pojam lovca u austrijskoj književnosti i pisac koji je bolje od ikog razumio dušu hrvatskog naroda posvetivši mu svoja najbolja djela, romane *Ein Volk* (1924) i *Die Strasse* (1929). A ta su djela, po mišljenju pisca nekrologa, bolja od ičega što je hrvatska književnost toga doba imala.

Prije nego što pređemo na prikaz i analizu tih romana istaknut ćemo da je Gagern napisao vrlo mnogo, ali njegovo književno djelo ne čini stilsku i idejnu cjelinu jer je pisac dosta često mijenjao svoje poglede na svijet, a i političke nazore.

Ein Volk je roman o Marku Ubranitschu, vanbračnom sinu nekog župnika, nahodu kojeg je otac dao seljacima da ga odgajaju. On je potom postao sluga, pa hajduk i napokon mit napaćenog, nesretnog i siromašnog hrvatskog seljačkog naroda. Opisujući tako život glavnog junaka od njegova rođenja, Gagern slijedi postupke njemačkog *Bildungsromana* što se temelji na Goetheovom romanu *Wilhelm Meister*, na njegovoj autobiografiji *Dichtung und Wahrheit*, a posredno i na Rousseauovim *Confessions* i na autobiografiji sentimentalizma. Lik Marka nije individualiziran i psihologiziran, što je inače često u Gagernovoj prozi, već ima karakter općosti. Marko znači zapravo hrvatski narod, a mitologizira se prolazeći tipične frustracije hrvatskog seljaka bezemljaša. Postupak mitologizacije ide ruku pod ruku s procesom njegovog društvenog propadanja i otuđenja, a teče tako da se njegov lik napokon slijeva s likom osiromašenog grofa Carafija koji hajdukuje tako da žandari i žrtve smatraju da ih je opljačkao Marko s likom Matije Gupca. Roman se zbiva negdje potkraj XIX. st., ali je inače napisan posve ahistorijski. Slijed zbivanja nije konotiran nikakvim povijesnim događajima, a ni tehničkim ili gospodarskim pojedinostima koje bi epsku zbilju vezale uz asocijacijsko polje nekog povijesnog razdoblja ili društvene sredine. Sredina tog romana nije neko društvo, nego organski totalitet hrvatskog seljačkog naroda, epsko zbivanje označeno je Markovim sukobima s izrabljivačima u toku kojih raste jaz između njega i vlasti, uz njegovo istodobno zbližavanje s pukom, čovječanstvom uopće i s tektonskim silama. Socijalni problem ne postavlja se klasno. Pa kad su Marka napokon uhvatili žandari i bacili ga u tamnicu, iz tamnice ga je oslobodio potres. Čovjek je dakle vezan ne sa svojom klasom, koja mu čini okvir, već s cjelinom prirode. Na kraju se epsko vrijeme eternizira u postupku Markove eternizacije.

Gagern vidi Hrvata kao seljaka pri radu i tu pokazuje duboko poznavanje života hrvatskog seljaka, prikazuje ga kako jede kukuruzni kruh i luk, kako sa ženom, djecom i unucima spava u tijesnoj i vrućoj kolibi, kako na jesen pijan spava u blatnoj grabi. Smrt starice opisat će kao oslobođenje od životnog truda i niz radnja ukućana u toj prilici koje govore o njihovoj pobožnosti i folkloru. Pisac se ne trudi opisati neki krajolik ili interijer, njegova proza je pojmovni slijed koji odgovara mentalitetu seljaka, a tog seljaka pisac umije vidjeti u svakoj životnoj prilici, u krčmi, na radu, u sukobu sa susjedom, žandarom, sucem i fiškalom. Seljaci u krčmi rogobore protiv Pešte, neće Madžarsku i kralja, hoće cara za kojeg se Jelačić borio, za kojeg su išli u Italiju.

Ovakvo viđenje hrvatskog seljaka kao caru odanog čovjeka spremna i sposobna teško raditi predstavlja odnos koincidiranja s čitateljem na temelju nazora proširenih u bečkom čitateljstvu u doba krize dualizma i politike velikoaustrijskog kruga.

Gagern tu vodi računa o izmjenama obzora, očekivanja austrijskog i njemačkog čitatelja u pogledu lika Hrvata. Sve do početka stoljeća Hrvati su

se u njemačkoj i austrijskoj književnosti prikazivali kao hrabri, ali divlji, besprimjerno surovi i caru slijepo odani vojnici. Od početka stoljeća obzor očekivanja se modificira pa se Hrvat pojavljuje kao lik marljivog građanina kojeg Madžari progone, dok je bečka birokracija odviše nespretna da uoči njegovu odanost caru.[6]

Gagern je prihvatio ovu referencijalnost, ali je obzor očekivanja još malo modificirao pa se lik Hrvata pojavio kao lik seljaka, onako kako ga vidi plemić-zemljoposjednik, velikaš. On je po svemu sudeći vjerovao u navodnu vjernost Hrvata caru, ali ovo nije napisao da bi djelovao politički, već da bi kod čitatelja stvorio ozračje simpatija i približio mu lik Hrvata. Zato lik cara nije politiziran, a kasnije će se pojaviti kao kozmogonijski pojam u funkciji apsolutne, apstraktne i kozmičke sveljudske pravde. Sam lik Marka strukturiran je, po mišljenju F. Mayrhofer, prema liku Franza Moora iz Schillerovih »Razbojnika« *(Die Räuber)*, pa po Michaelu Kohlhaasu istoimene pripovijetke Heinricha von Kleista.[7] Ova djela strukturirana su prema intelektualnim i vjerskim uzorcima pravde s odnosima prema Kantovoj misli i Francuskoj revoluciji. Marko Ubranitsch je strukturiran prema narodu shvaćenom kao totalitet rada u jedinstvu sa zemljom kao prirodom i izrabljivanju i mitologiziran uz odnose prema Matiji Gupcu i Kraljeviću Marku, ne revoluciji i Robespierreu. Gagern je vidio hrvatski narod kao seljački narod u traženju apstraktne i apsolutne pravde, one pravde koju je tražio Matija Gubec, i time osjetio osnovno pitanje Hrvatske i slavenstva od Matije Gupca i Marka Kraljevića do Stjepana Radića.

Za razliku od junaka realističkog romana što u pravilu imaju naobrazbu koja odgovara građanstvu, a govore tako da je recepcija tih romana moguća samo naobraženima, Gagern je stvorio likove organskih junaka bez naobrazbe i udomljenosti u stanovitim društvenim slojevima i klasama. Ponekad su to ideologizirani junaci. Čak i njegov klasni govor, govor svećenika, propovjednika, liječnika i seljaka, govor je koji je svak čuo u doba masovne uljudbe. Ovakvim postupcima Gagern je umio djelovati na mase na način sličan djelovanju velikih političkih ideologa s početka XX. st. Marko i njegova žeđ za pravdom svedena je na hrvatske mase u svom apstraktnom traženju pravice. Evo kako u krčmi viče Stjepan Horvat, veteran iz Italije, prije nego će ga odvesti žandari pozivajući se na Gupca, na Zrinske i Frankopane, te na Beč koji nas je izdao Madžarima i prodao buržujima i lihvarima: »Juden, Magyaren Magyaronen — Wucherer, Schinder und Verräter — der Bauer im Verenden, der Mörder Christi im Reichtum, der Judas auf seinem Blutgeld, der Henker mit Daumschrauben und Bajonetten — unsere alten Zhupanien gesprengt — unsere alten Gränzerrechte aufgehoben — unsere Gemeindschaften aufgelöst — unsere Verdienste vergessen.« (str. 88).

A ta hrvatska seljačka pravica nije vezana samo s hrvatskim seljačkim masama ili s nacijom, već s najšire shvaćenim čovječanstvom.

Ovaj prikaz čovjeka vezana uz zavičajnu zemlju donekle odgovara zavičajnom romanu, osobito zbog vrsti teksta prožeta seljačkim terminima. Međutim, to selo ne postoji kao kontrapozicija grada i ne djeluje zaštitno sa svojim krajolikom i ognjištima. Marko i drugi doživljavaju u selu strahovite nesreće. Marko je nahod kojeg je pronašao župnik, njegov otac. Kad ga je pronašao pred svojim pragom, odmah je počeo misliti kako da ga se riješi. Dao ga je seljacima na odgajanje. Kad je odrastao, pomajka hoće s njim spavati. Djevojčica Jana rađa vanbračno dijete poslije porođaja koji traje 15 sati. Dijete se ugušilo, a uskoro će umrijeti i malodobna majka od zlostavljanja ukućana. Poočim ubija ženu, žandari ga odvode. Marko postaje sluga kod župnika. Sluškinja Rozalija želi spavati s Markom prije nego što će se udati za drugog

župnikovog slugu Pavela. On to dozna i optužuje je da je spavala sa župnikom, rodila i udavila dijete. Napokon se Marko zaljubi u Anku i želi se s njom oženiti. Ali s Ankom želi spavati nadzornik feudalćeva dobra, previzor crvena lica. Anka ga odbija, a on je otpusti. Sada mora spavati s njim da bi je on primio natrag na posao. Marko mu raskoli glavu u staji i njegova krv miješa se s mokraćom i prolivenim mlijekom. Seljaci su protiv rata i smatraju da rat treba trgovcima zato da seljaci poginu, a oni da onda prodaju žito po lihvarskim cijenama.

Selo dakle nije svijet *in nuce* kao u zavičajnom romanu. To je širok svijet s vrlo bolnim problemima u kojem se može samo podleći. Svijet bez nade, ali s vizijom apsolutne i apstraktne pravde. Sve ove značajke bliže ovaj roman naturalizmu. Rad, to je situacija izrabljivanja u kojoj seljaka izrabljuju trgovci, nadzornici, lugari, poreznici. Marko će protiv krvopija povesti svoje hajdučke pothvate što nemaju društveno-revolucionarni karakter, već znače put prema Bogu. Bog nije kršćanski Bog koji se objavljuje u Crkvi i sakramentima, već pravda vezana s prirodom za kojom žude seljačke mase. Tu je Gagern duboko osjetio karakter hrvatskog naroda i njegovu žudnju za pravdom što je nalazila izraza kod Matije Gupca i u ostalim ustanicima seljacima, a u Gagernovo doba u pokretu Stjepana Radića.

U opisu slike svijeta Gagern hipnotički identificira čitatelja s mentalitetom seljaka i njegovim tijekom misli. Grofa Carafija opisuje kao gavana, onako kako seljak vidi velikaša, s čizmama što škripe, u kočiji koju vuku vranci. Zagreb je grad s velikim kulama, šarenom Markovom crkvom gdje su Matiju Gupca okrunili užarenom krunom. Grad gospodskih palača, grad u kojem stoluje ban Jelačić.

Služeći se sugestivnosti klasnog govora, dakle čisto književnim sredstvima, Gagern je gledao potresne probleme ljudskog postojanja koje nije gledao klasno, nego ga je stavljao u najšire ljudske i prirodno-teološke okvire. Time on nije nastavljao baštinu zavičajnog romana, već je išao protiv te tradicije, likvidirajući ujedno i baštinu realizma čijim se nastavljačem smatrao taj roman. Realistički je roman naime naciju smatrao društvenim i ćudorednim prostorom pripovijedanja. Jednim od glavnih odnosa nacije smatrao je odnos sela i grada, grad nije vidio kao mjesto industrijske proizvodnje, a selu nije pridavao idilične književne vrijednosti. Sve je to bilo struktuirano prema liberalističkom idealu nezavisnog zemljoposjednika preuzetom iz grčke misli i nesklonosti prema proletarijatu što će se naći kod ideologa liberalizma Adama Smitha i Thomasa Jeffersona.[8]

Zavičajni roman javlja se kao postnaturalistički pravac, poslije krize i ideološke diskvalifikacije liberalizma pred razdoblje velikih ideoloških ratova. Zato zavičajni roman prihvaća liberalističko nasljeđe na malograđanskoj razini kao zaštitu regionalne autarhičnosti sitnih proizvođača. On vrlo često sadrži poziv plemstvu na suradnju u okviru potvrdnog epskog držanja prema paternalističkoj državi. Pogled na selo idiliziran je prema baštini seoskog romana evropskog realizma.

Gagern razbija tu idiliziranu sliku nacije kao međuodnosa sela i grada i stvara sliku građanske države bez morala. To je država Židova, fiškala, trgovaca, zelenaša, žandara i poreznika. Selo nije područje iz kojeg će se novačiti ljudi što će se društveno izdizati, već ljudi što će propasti u tom svijetu apsurda stvorenom iz građanske političke i činovničke učenosti. Ovaj roman, uz Zolin *La Terre* (Zemlja) i Raymontove *Seljake*, spada u najznačajnije romane o selu u evropskim književnostima. Gagern je tu pošao i korak dalje od Emila Zole. Zolini seljaci nisu naime ćudoredna, nego biološka bića, njihovi postupci postaju logički onda kad se ti biološki zakoni shvate. To

važi za scenu silovanja u *La Terre*, kad žena pomaže mužu da joj siluje trudnu sestru koju kasnije ubije, jer je sestra u silovanju doživjela orgazam. Također to važi i za starca oca koji poklanja sinu zemlju jer je više ne može obrađivati, iako zna da će ga sin onda zlostavljati. Zemlju starac ipak »poklanja« da ona ne bi »patila« neobrađena. Država je kod Zole opak i proždrljiv stroj, ali ne i apsurdan i neshvatljiv. Gagern je prihvatio Zolin lik biologiziranog seljaka, ali taj lik postaje mitološki čudovišan u odnosu prema državi koja od epskog prostora pravi prostor bez nade. Tu je ovaj Gagernov roman usporediv s prozom Franza Kafke. Kod F. Kafke, kao i kod Gagerna, apsurd nastaje u postupku razaranja razumnog svijeta građanskih ideala. No dok Kafkina groteska nastaje u postupku gubljenja čudoredne orijentacije birokratiziranog svijeta, u Gagernovu *Ein Volk* apsurd nastaje u postupku izrabljivanja čovjeka od strane čovjeka i u mitologizaciji Marka Ubranitscha u postupku ljudsko-nacionalnog mučeništva. Postupak razaranja građanskog svijeta isti je kod Kafke i Gagerna u tome što njihovi generički (neindividualizirani) junaci stoje u svijetu koji ne shvaćaju. Gagern tu stoji više lijevo nego Kafka po tome što u svoju epiku uvodi izrabljivanje čovjeka od strane čovjeka koje je strukturirano epski, folklorno, kozmički, panteistički, ali ne prema znanstvenom socijalizmu i revoluciji, jer Gagern je velikaš u bankrotu koji za svoje nevolje okrivljuje građanstvo i trgovce, poreznike, a prema seljacima ima prisan odnos pun razumijevanja i simpatija. Pa ipak, Gagern je bolje od ijednog drugog austrijskog i njemačkog pisca svoga doba umio uvesti mase u roman, dakle, u roman *Ein Volk*, a te mase bijahu hrvatske seljačke mase.

Djelo je preveo F. Albrecht na slovenski kao *Ljudstvo*, a izdala ga je založba *Hram* 1937. Kao i sve Gagernove knjige i ova je snažno djelovala među njemačkim i austrijskim čitateljstvom promijenivši bitno obzor čitateljskog očekivanja u pogledu recepcije lika Hrvata u njemačkoj književnosti.

U romanu *Die Strasse* (Cesta, Leipzig, 1929) Gagern je opisao šumoviti žumberački kraj u času kad se kroz taj kraj gradi cesta. Tu je radnik Schorman Ilija »Morlak« iz »Grišane ob Vinodol«, Primus Koschutnik iz »Zirklach im Zayernfeld«, lovočuvar grofa od Mokrica, pa krčma i napokon šuma i divljač. Ti junaci imaju stanovite karakterne osobine uvjetovane krajem iz kojeg potječu. Tu Gagern slijedi postupke zavičajnog romana.[9] Slovenca Koschutnika opisuje kao proizvod kraja u kojem se križaju prastari trgovački putovi.

Ilija je čovjek koji se nije usudio u Ameriku, iako se tamo dobro zarađuje, i sad radi na gradnji ceste i čezne za rodnim krajem, obroncima niz koje zavija bura i šiba hridi otoka Krka. Ovaj komentatorski piščev uvod, međutim, postupno prelazi u unutarnji monolog pa se zavičaj opisuje kao zaštićeni svijet, što bi odgovaralo postupcima zavičajnog romana, ali se u njemu junak ipak ne snalazi pa radnja romana kreće u pravcu čudoredne degradacije čovjeka odvojena od zavičaja. Uz gradilište nalazi se krčma. Krčmarica Horvatitschka drži lijepu konobaricu Ljubicu koja po potrebi ide s gostima u krevet.

Primus, Ilija i Branko Katić, vanbračni krčmaričin sin, spavaju s Ljubicom koja se zapravo zove Berta, a živi pod krivim imenom jer se i ranije bavila prostitucijom. Primus i Ilija postaju krivolovci i krčmarici prodaju potajno odstrijeljene srndaće. Slijedi ljubomora, ubojstva. Ilija ubije krčmaričinog sina, kicoša i lijenčinu. To se nigdje ne kaže, ali se zaključuje iz onog što su drugi vidjeli. Istraga ipak ostaje bez rezultata. Žandari su prikazani negativno, onako kako liberal gleda redara; pitaju kako se nestali sin Branko prezivao jer ime pokojnog muža nije mogao nositi, ako je vanbračan; pitaju nadalje da li vremešna krčmarica ima ljubavnika i sl. Navikli na kancelariju

ne uspijevaju naći leš jer ne vole pješačiti u planinu. Ilija ipak dobija otkaz jer radnici neće spavati s ubojicom u istoj baraci. On luta po šumama, noću posjećuje Bertu, radnicima se priviđa kao vukodlak. Njegov unutrašnji monolog s pomišljanjima da s Bertom pobjegne u Ameriku ponavlja se lajtmotivski kao oznaka ritma njegove čudoredne degradacije kojoj je uzrok civilizacija predstavljena u krčmi, prostituciji, žandarima i kriminalu. Poslije unutrašnjeg monologa u kojem Ilija vidi Ameriku kao spas iz siromaštva i skučenosti, kao novi svijet slijedi unutrašnji monolog u kojem on razmišlja o Bogu. Nitko više ne misli o Bogu, ljudi se mrze i ubijaju zbog novaca, ratuju u apsurdnoj uljudbi, ni pop s oltara više ne poznaje Boga, samo životinja još ima Boga. Tu Gagern slijedi panteističke nazore svojih ranijih djela u unutrašnjem monologu u kojem napušta pravila sintakse. Bog nije crkveni Bog, već priroda prema kojoj životinja ima mnogo neposredniji odnos. No taj Bog, koji nije osobni kršćanski Bog, nije ni Bog milosti već svijet u kojem jači pobjeđuju slabije pa Gagern teologizira nasilje u prirodi koju vidi kao darvinistički stroj bioloških jedinki u borbi za opstanak. Put k Bogu vodi od napuštanja civilizacije do gubitka ličnosti.

Krčmarica Horvatitschka načelo je zla koje nosi uljudba s novcem i prostitucijom, ona nudi Primusu novac da ubije Iliju. Berta nalazi Horvatitschku u lokvi krvi u podrumu, iz zemlje vire kosti nekog davno umorenog čovjeka, gosta iz krčme. Iliji se priviđa »magleni srndać« *(der Nebelbock)*. Prema lovačkom praznovjerju, tko treći put ugleda maglenog srndaća, a ne odstrijeli ga, sam će poginuti. Ilija i Primus šuljaju se jedan za drugim šumom želeći jedan drugoga ubiti zbog Berte. Kad se Iliji po treći put prikazao magleni srndać, nije pri ruci imao puške. Uto ga stiže Primusovo tane. U postupku priviđanja maglenog srndaća priroda se mitologizira tako što gubi odnose vremena i odnose prema stvarnosti.

Postoji dakle čovjek i dva svijeta u borbi. Prvi je svijet prirode u kojoj životinja ima Boga i čudoredni čovjek koji taj svijet napušta. Bog nije strukturiran eklezijalno nego panteistički. Drugi je svijet stvoren od čovjeka, to je svijet novca, industrije, redarstva i zakona u kojem čovjek, gubeći vezu s prirodom, gubi Boga i ide prema bludu, prostituciji, ljubomori, gramzivosti, ubojstvu i smrti. To je svijet apsurda. Gagern je ovaj svijet izrazio jezičnim sredstvima, nizom unutrašnjih monologa himničke snage u kojima je napuštao tradicionalnu sintaksu. Svi ovi bogoslovni, sociološki i gospodarski nazori mogu se gledati kao obrambeni mehanizmi feudalne autarhičnosti koja se u strukturi djela prikazuje potvrdno. Primus se kaje, prijavljuje se žandarima, biva blago osuđen. Kad iziđe iz zatvora, grof će ga namjestiti kao lovočuvara svog prijatelja, kneza Lobkowitza, a on će se čuvati žena i krčme. Po ovim značajkama ovaj roman mogao bi se svrstati u zavičajni roman feudalnog tipa, iako ovakav tip romana nije priznat kao podvrsta zavičajnog romana. Međutim, po karakteru općeljudskog u doživljavanju suvremene uljudbe kao apsurdne s tendencijom prema katastrofičnom, djelo se približava ekspresionizmu. Roman je preveo Ivan Zorec na slovenski kao *Cesta*, a izdala ga je založba *Hram* 1937. Ljubljanska kritika primila ga je kao pisca prijatelja naših malih ljudi što se vidi iz bilješke o piscu na ovitku izdanja.

Gagern je izdao 1932. još jedno djelo o parapsihologiji pod naslovom *Geister, Gänger, Gesichte, Gewalten* (Duhovi, hodovi, priviđenja i sile) s nizom primjera o parapsihološkim fenomenima.[10] Dok je u *Die Strasse* blizak Darwinu, a u krajnjoj liniji Goetheovom panteizmu i njegovoj organističkoj estetici, u ovom djelu on se oslanja na Schopenhauerovog učenika Eduarda von Hartmanna i njegova proučavanja parapsiholoških fenomena. God. 1948. su u Beču izišli njegovi memoari pod naslovom *Grüne Chronik* (Zelena kronika).

Ovo djelo doživjelo je i drugo izdanje 1962. u dva dijela kao *Stunde und Stimmung* (Sat i ugođaj) i *Tage nach meinem Herzen* (Dani po mom ćefu). Ostavljajući za memoarski stil karakterističan dojam nestanka vremena, on je opisao samo svoje lovačke zgode, shvativši epski prostor kao JA i lov u smislu simbola povijesti suvremenog feudalizma. Na taj način on je potvrdio mit svog života kao života lovca i velikaša što je igralo ulogu u recepciji njegovih djela. Učinio je to tek 1948. Prije, to se vidi iz disertacije F. Mayrhofer, nije želio dograđivati mit svog života, zacijelo s razloga što nije volio da se njime služi Hitlerov režim. Kao pogovor tog posmrtnog djela njegov sin Falk von Gagern napisao je i njegov životopis. Tu je napisao malo podataka o mjestima u kojima je boravio, poslovima koje je obavljao i sl., ali je istakao da je njegov otac od svih izuma tehnike priznavao jedino lovačku pušku i pisaći stroj. Električnu struju, npr., nije priznavao, pa se uvijek služio samo petrolejkom, kao i u Mokricama.

U to doba je recepcija djela ovog pisca, koji je bio u zenitu na prijelazu dvadesetih godina u tridesete, bila prošlost. Gagern je spadao u onaj niz pisaca koje je nacionalsocijalizam ušutkao i koji poslije rata nisu ponovno bili na visini.[11] Tako se dogodilo da je on umro ostavivši velik broj djela u rukopisu napisanih u razdoblju između 1938. i 1945. Ti rukopisi do danas nisu objavljeni. Prema navodima Karla Kislingera to su:

— *Jesus Christus* (rani dramski pokušaj),
— *Jerusalem* (nedovršeni roman, Krist kao središnji lik),
— *Astarte* (pripovijetka),
— *Briefe an Beate* (Pisma Beati, ulomak),
— *Die arme Seelen* (Bijedne duše, zbirka novela),
— *Der Park* (Ulomak romana),
— *Sulla* (povijesni roman, dovršen),
— *Der Kaiser* (Car, ulomak povijesnog romana o sudbini saskih careva od Otta I. Otta III.),
— *Die Erfindung der Seele* (Izum duše, ulomak romana),
— *Euhemeros und die Führer (O podrijetlu antiknih i germanskih bogova),*
— Jedan esej o simbolu križa.

Na pitanje, da li je Gagern, koji je potkraj života bio austrijski rodoljub, velik Europejac, a čini se da je napuštao tradicije lovačkog romana, bio austrijski pisac, nije lako odgovoriti, jer je on svoja djela izdavao u Njemačkoj, tamo je našao izdavače, distributere i publiku. Parey i Staackmann, u čijim je »jaslama« postao piscem i razvio se u krugu lektora,[12] odigrali su uobičajenu ulogu izdavača u razvitku piščeve fizionomije. Ovi izdavači poznati su kao izdavači zavičajnih romana što su svoju publiku tražili u malim mjestima među čitateljima obiteljskih listova i među malograđanima što su željeli preći u više slojeve.[13] Izvorna aristokratičnost njegova autorskog držanja bila je, čini se, za tu publiku pomagalo za društveni uspon. U doba kad je paternalistička i militaristička vilhelminska Njemačka propala, on je čitatelje spasavao iz sumnje sredstvima izvorno aristokratičnim i demagoškim u isti mah. Ovaj pisac, čija su se djela prodavala u vrlo velikim nakladama, napravio je na ovaj način od aristokratizma nešto što nije bilo predmetom intelektualnih dedukcija, nego neki kulturno-nacionalni totem.

Ništa manje totem nije za nj ni masa, seljak, lovac i krivolovac, koji može biti ne manji aristokrat od grofa, samo ako ima neposredni dodir s prirodom. Na taj način on je aristokratizam gledao, ne vidio, nalazeći u njemu ono bitno, a ne izvanjsko i tako postupno u smislu ekspresionizma nadišavši zavičajni roman. Gagern, u kojem možemo gledati stvarnog aristokratu novijih

europskih književnosti, uspio je nekako omasoviti aristokratizam i tako nadići liberalistički mentalitet i to baš u romanu *Ein Volk*, romanu o Hrvatskoj i hrvatskom narodu u kojem je hrvatska seljačka kultura i slavensko traženje pravice odigralo osobitu ulogu. U mitu njegova života i recepciji njegovih djela igralo je uvijek osobitu ulogu to što je on bio iz Mokrica, Gagern se sam uvijek trudio da to istakne.

BILJEŠKE

1. Ivan Pederin, Naša književnost na njemačkom jeziku u razdoblju realizma, Forum, XVIII (1979) br. 4. Isti, Franz Werner — Murad Efendi, Südost-Forschungen, XXXII (1973) str. 106—22. Ugleda se domogao Eduard Breier kao otac austrijskog (trivijalnog) povijesnog romana, ali je ubrzo zaboravljen, isti, »Začinjavci«, štioci i pregaoci, Zagreb, NZMH, 1977. Eduard Breier i povijesni roman u Hrvata, str. 225—70.

2. To zasvjedočuju velike naklade i brojna izdanja gotovo svih njegovih djela. Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Osterreich-Ungarn. Unter Mitwirkung hervorragender Fachgenossen nach dem Tode von Johann Willibald Nagl und Jakob Zeidler, hrsg. von Eduard Castle, Dritter (Schluss-) Band 1848—1918, Wien, 1926—37. str. 1261.

3. Vidi Ivan Brlić, Mokrice, dvorac i perivoj, spomenik naše prošlosti (Tragovima mokričke povijesti i legende kroz devetnaest vijekova) Samobor, 1961. pa Falk von Gagern, Mokric, die Heimat von Friedrich von Gagern, Hamburg und Berlin, 1962. Vidjeti i bilješku o Friedrichu von Gagern u Leksikonu Minerva, Praktični priručnik za modernog čovjeka, Zagreb, 1936. str. 431.

4. Ove životopisne podatke crpio sam iz disertacije Felicitas Mayrhofer, Friedrich von Gagern, Beč, 1939. str. 5—37, te iz uvoda i pogovora knjige Karla Kislingera, Gagern an Bartschn, Beč, 1965. str. 5—21. Vidjeti o njemu još Uwe Baur, Der Mythos vom deutschen und slavischen Menschen im Werk Friedrich von Gagerns, Österreich in Geschichte und Literatur, XVII (1973) str. 94 f. i Drago Grah, Das Menschenbild im Werk Friedrich von Gagerns, Acta Neophilologica, Ljubljana, XIV (1981).

5. Friedrich von Gagern zum Gedenken, Austria, Zeitschrift für Kultur und Geistesleben, veljača, 1948. str. 74—77.

6. Gagern je bio protivnik Slovenaca, o čemu pišem na drugom mjestu, ali se već 1932. posve odvratio od protuslavenskih i protuslovenskih stavova iz 1911. pa je 10. srpnja te godine pisao R. H. Bartschu da je srce njih obojice zapravo dolje, na jugu, u slavenskim zemljama, štoviše, smatrao je da je njegovo prezime Gagern slavensko, da potječe od gavran ili javor, što nije filološki obrazložio. Kislinger, Op. cit. str. 90. O liku Hrvata u njemačkoj i austrijskoj književnosti Zdenko Škreb, Name und Gestalt des Kroaten in der deutschen Dichtung, Anzeiger für slavische Philologie, Graz, iz (1977) str. 281—99. u austrijskoj Ivan Pederin, Jadranska Hrvatska kao epski prostor austrijskog (trivijalnog) zavičajnog romana, Radovi Centra JAZU u Zadru sv. XXV (1978) str. 319—47. i dr.

7. F. Mayrhofer, Op. cit. str. 142.

8. W. A. Orton, The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom, New Haven, 1946. str. 35, 116.

9. Kritika je ovo djelo primila kao zavičajni roman, usp: Adolf Bartels, Die Strasse, u: Hammer, Leipzig, 1930. br. 662.

10. To djelo zanimalo je psihologe, A. Holub, Geister, Gänger, Gesichte, Gewalten, u: Zeitschrift für Individualpsychologie, Beč, X (1932) str. 315.

11. No o njemu se ipak pišu disertacije kao naprijed spomenuta i neobjavljena disertacija Erike Haag i dr.

12. To je pojam izdavačevih »jasala« (écurie) prema Robert Escarpit, Sociologie de la littérature, Paris, 1958. str. 65.

13. Karlheinz Rossbacher, Heimatbewegung und Heimatroman, Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende, Stuttgart, 1975. str. 95 i 98. Vidjeti još Egon von Kapherr i Rudolf Hans Bartsch, Friedrich von Gagern zum 50sten Geburtstag, Wild und Hund, St. Hubertus, 38 (1932).

Marija HORŽINEK

Dobar dan, patnjo!

Pokušala je ispružiti svoju zgrčenu i od bolesti sasušenu ruku, čak je i pomislila da ju je ispružila. No, umjesto radosti zbog prividno, uspjelog pokušaja, osjetila je staru neugodnu bol. Patnja je dohvatila njenu ruku i čvrsto je stisnula. Tiho je zajauknula, a patnja zakikoće smijehom koji je mogla samo ona čuti.

— Raduješ mi se, je li? Uživaš bestidno u mojoj prirodnoj slabosti. Nameće mi se zlurado. Ostavi me, patnjo, odlazi od mene!

Stisak patnje bivao je sve jači, sve bolniji, a njezino cerekanje sve prodornije.

— Mrzim te! — reče patnji i okrene se od nje, koliko je to moglo podnijeti njeno krhko i bolešću ispijeno tijelo. Patnja je slijedila njezine pokrete.

— Neka si prokleta! To je sve što ti mogu reći. Iskesi se patnji s ona dva svoja preostala zuba, a patnja njoj otkri svoje krezube i beskrvne desni.

— Slijediš me, slijediš! — rugala joj se patnja. — Govorila o meni, i mislila, što hoćeš, ali ti me slijediš. I tako će ostati sve dok budem podnosila uz sebe tvoje ljudsko trajanje.

— Ignorirat ću prisustvo svoje okrutne mučiteljice — patnje, zaključila je, umorna od njezine blizine, ne bi li je se tako, bar za kratko vrijeme, oslobodila, ali je patnja nije napuštala.

— Pretvaraš se, poznam te, ali i to znadem, da nećeš izdržati. Na kraju ćeš priznati da si poražena vlastitom slabošću, koja mi pomaže da vladam nad tobom. Moju snagu ne možeš potcijeniti.

Patnja ju je izjedala i iznutra i izvana.

— Pogledaj, tko si bila i kakva si sada! — čula je njezin pobjedonosni poklič, čim bi duhom skrenula na put uspomena. Sakrila je brižno sve stare fotografije, kako sa svojim sjećanjem ne bi pomagala patnji. Bilo je uzaludno to njezino nastojanje, jer patnja je bila i u njenim mislima. Što god bi bila poduzela, patnja je već znala. I pratila je svaku njezinu pomisao i pokret. Kad bi bilo dostatno reći: prestani, patnjo, rastala bih se s njom bez boli, poniženja.

— Ne, neću te napustiti! — ponavljala je patnja. Sa mnom si još n e t k o, a bez mene nestaješ i postaješ n i t k o. Zemni prah. Ništavilo. Sjećanje, dok traje. Predmet igre u vremenu, baš kao i slike iz tvoga albuma.

Ponizila se pred patnjom i srca prepuna gorčine — jer bilo je točno sve što patnja reče — zamolila je iskreno svoju mučiteljicu — da što prije okonča njezino zemno trajanje.

— Svejedno mi je — zavapila je — što će sa mnom biti. Već sada nisam ona koja sam nekoć bila. I svakim novim danom pretvaram se u sjećanje. Pogledaj me, patnjo, i sažali se na mene!

Pokušala je bila da se digne iz svoga bolesničkog stolca, ali je pala. Morat će čekati pomoć bližnjih, a do tada će sklupčana ležati na podu i zaklinjati patnju, da okonča njezine muke. Njezina poniženja.

— Sve je to za ljude — čula je patnju — samo je pitanje koliko ste sposobni podnijeti. Učinila si nepromišljen pokret i stoga ti se dogodila nezgoda. I stroj bi znao bolje od tebe odmjeriti svoje mogućnosti.

— Svjedno mi je — ponavljala je — svejedno, što se sa mnom zbiva. Ja se želim što prije rastati s tobom. Ne želim te čuti, ne želim te vidjeti.

— Ali tvoja osjetila još rade. Ti gledaš, ti slušaš. I vidiš, i čuješ.

— Bol! Bol! Svuda sama bol!

— Uzmi svoje uobičajene lijekove. Oni ti obično ublažavaju bol.

— Više pomažu tebi, nego meni. Produžuju tvoj boravak uza me, patnjo. Neću nikakve lijekove. Neka srce treperi dok ne sustane od bola. Ne žalim svoje tijelo, jer ono je oklop. Slab, doduše, ali ipak pretežak za mene.

— Znači, ti me želiš, iako me odbacuješ. Želiš se osloboditi od nezgodnog oklopa. E, kad bi i tvoj dug mogao nestati s njime! Ali on se buni, nije mu svejedno. On mi i pomaže da prema tebi budem ovakva kakva jesam. Zar ne primjećuješ koliko si ovisna o meni.

Učinilo joj se da je patnja prezire, odbacuje, zbog njezine slabosti, iako je ne pušta iz svojih oštrih šapa. Bila je igračka u njezinim rukama. A uvijek je žudjela za vlastitom samostalnošću, za samopoštivanjem svoga bića. No, koliko je samo od njega još ostalo?

Skupila se, sabrala ostatke svoga bića koji su — mada u sebi razlomljeni — sačinjavali još uvijek jednu nedjeljivu cjelinu. Njezin čitav život. Patnja je u njemu imala svoj udio, svakim danom veći. S rastućim nezadovoljstvom, popraćenim opravdanim gnjevom, od čega je trpjelo cijelo joj biće, i patnja je rasla i množila se u njoj.

Znala je da ne može pobjeći od patnje klečeći pred njom i vukući je nad bezdan svoga bola ili pak ratujući s njome, otkrivajući joj u međusobnom okršaju zadobivene rane. Morat će se izmiriti s patnjom, učiniti njeno prisustvo snošljivijim: jačajući duh, oplemenjujući dušu. Pomažući tijelu, da zajedno izdrže na ionako kratkom putu zemnoga trajanja, koji je patnja učinila neizmjerljivo dugim. Je li moguće prokletstvo patnje pretvoriti u blagoslov. Valja pokušati! Radi svake nove tamne i uglavnom neprospavane noći i buduće zore — dragocjenog nagovještaja novoga dana, i, možda, nove nade i za srca ispunjena beznađem patnje. Podigla je svoju zgrčenu i od bolesti sasušenu ruku prema svojoj upornoj pratilici patnji.

— Dobar dan, patnjo! — pozdravi je s osmijehom, očekujući njezin prepoznatljiv dodir. Od sada će je, odlučila je i svoju je nakanu provodila u djelo, dočekivati s riječima:

— Dobar dan, patnjo!

Ma kako se osjećala!

Umjesto bolnog, neugodnog stiska osjeti laki dodir, kao da bi je pomilovao netko. Začudi je nepoznata blagost njezine pratilice, njezin smjerni poklon s kojim je blagonaklono prihvaćala upućen joj pozdrav i na njega uzvraćala posve istim riječima: »Dobar dan, patnjo!«, priznavajući tako snagu — kojom je od ispaćenog ljudskog bića prihvaćana bila — doraslom i dostojnom — da se nosi s njezinom veličinom.

DOBAR DAN, PATNJO!

Ante BAČIĆ FRATRIĆ

Susret

Stigla je praćena pozdravom zalazećeg sunca i grmljavinom razgnjevljenog mora, u odjeći pripitoj uz tijelo, praćena požudnim pogledom mnoštva. Ona, žena, koja je sve darivala razmetljivim pogledom koji omamljuje, kao sjena nestala je zatim u mračnom hodniku kuće. Kao san. Nu, san nije bio. Bila je zbilja, puna čara, puna nepoznatog i puna nade. Stigla je sjena, koja se polako stala uvlačiti u sve pore ovog tihog kutića da naruši mir i da pokrene srca...

A zatim prođe dan, a za njim noć. Noć mračna i bez mjesečine. A njoj ni traga. Spavala je u svom gnijezdu blaženim snom Dijane, razmišljajući o žrtvi kojoj će baciti pandžu, ubojitu ali zamamnu.

I ponovno je osvanuo dan, a s njim i nove želje. Dijana je odabrala svoj cilj, cilj koji se pokrenuo. Dvije sjene, povezane sjenom gumenog čamčića, nestajale su puteljkom koji vodi k moru.

I voda se osmjehnula svojim žuborenjem njenoj pojavi. A ona, kao kraljica u kopreni sunca, znalački i graciozna pokreta ulazi u tu vodu, zagrljena valovima koji su joj izručili pozdrav pučine i htijenje zborava.

Čamčić je kliznuo vodom i polugolo Dijanino tijelo se spusti na njega, tijelo koje su pozdravljali zadnji zraci zalazećeg sunca. I tada se pokrene more u svom ponosu. Uzborkala se voda pod njenom koprenom, nezadrživo u naskoku ponosa, leteći kamenim liticama i žalima male luke. Gordo je udaralo more u hridine ranjenih obala, pokazujući njoj svoju moć i svoj strašni gnjev. Propinjala se lađa na uzborkanim valovima, noseći na sebi dvije sjene, priljubljene uz čamčić kao grane maslinove uz svoje deblo.

Opustjela je plaža i more se smiješilo, a iz daljine je dopirao zov grmljavine valova i gordi pozdrav pučine mladosti koja na uzburkanoj vodi, okružena opasnostima prkosa, ne pozna granica. A čamac je lagano odmicao na pučinu, žureći sa svojim sjenama u nepoznato, noseći tijela u klupko savita i vodom oblivenih glava, naslonjenih na ruku.

Ivica GOLEC

Uz 200-obljetnicu rođenja graditelja Josipa Kajetana Knežića (1786-1848)

Ove godine, točnije 15. veljače, navršilo se dvjesta godina od rođenja, danas skoro zaboravljenog Petrinjca, vojnog graditelja, krajiškog majora, jednog od naših najgenijalnijih graditelja planinskih cesta, te stvaraoca prve osnove i elaborata za gradnju željeznice u Hrvatskoj. Djela koja je ostavio i danas zaslužuju posebnu pažnju, te se iz više razloga sjećamo njegovog djela prigodom ove značajne obljetnice.[1]

Josip K. Knežić rodio se u Petrinji 15. 2. 1786. godine u najstarijoj petrinjskoj ulici Kaniži (danas ul. M. Gupca), kao prvo od troje djece krajiškog učitelja Josipa Knežića (Petrinja 1786 — Petrinja 1833) i majke Katarine rođ. Nesić. Obitelj Knežića, i to tri brata sa svojim obiteljima, bježeći pred Turcima, dolaze na područje Petrinje 1695. godine. Jedan od trojice braće Ivan, predak Josipov, ostaje u Petrinji, te se nastanjuje s ostalim izbjeglicama na području zvanom Majdanci, a ostala dva brata se sklanjaju u Trnjane odnosno Strašnik, obližnja sela kraj Petrinje.[2]

Tadašnju trivijalku i geometrijsku školu Knežić završava u Petrinji. Njegov otac kao sposoban graničarski učitelj, kasnije nadučitelj, svojom poukom, sigurno je umnogome utjecao da se prirodna nadarenost mladoga Knežića počela rano pokazivati, kada je već 1801. g., s 15. god. starosti, bio imenovan pomoćnim učiteljem na tadašnjoj geometrijskoj školi svoga rodnog mjesta, te je kraće vrijeme pomagao i ocu u nastavnom radu koji je na toj školi obavljao.[3]

Iste godine Knežić ostavlja tu službu i odlazi u Beč, te se već 1802. godine vraća natrag u svoju Petrinju, gdje je kao kadet, a kasnije potčasnik stupio u 48. pješačku pukovniju podmaršala Filipa Vukasovića (1755—1809), koji je upravo u to vrijeme radio na pripremama za izgradnju Lujzinske ceste. Ovo je, nesumnjivo, bilo od presudnog značaja za kasnije Knežićevo djelovanje, osobito pri izgradnji uzornih planinskih cesta.[4]

Za vrijeme Napoleonovih ratova Knežić, kao vojni graditelj, također odlazi na ratište gdje najprije kao poručnik, a kasnije i bataljonski pobočnik, sudjeluje u raznim operacijama u Poljskoj od 1804—1809, a u borbama za tvrđavu Tourn bio je i teže ranjen. Poslije mira u SCHÖNBRUNNU, 14. 10. 1809. g., kojim je Napoleonu ustupljeno svih šest pukovnija Banske i Karlovačke krajine, nalazimo Knežića, i to najprije u svojstvu poručnika, pri francusko-ilirskoj graničarskoj pukovniji br. 6, a već 1811. g., kao natporučnik i ađutant majora, bude premješten Karlovačko-Slunjskoj graničarskoj pukovniji br. 4.[5]

Kako je, uz hrvatski, njemački i latinski, Knežić bio odličan poznavalac i francuskog i talijanskog jezika, bude krajem 1811. dodijeljen francusko-ilirskoj linijskoj pukovniji u Turin gdje je služio do 1814. i tu unaprijeđen u čin kapetana, navršivši jedva 27 godina života.[6]

Nakon povratka ilirskih provincija Knežić je kao kapetan ponovno uzet u slunjsku, graničarsku pukovniju br. 4, te zbog odličnog znanja iskazanog na području matematike, geometrije i građevinarstva, bude 1815, na traženje baruna Franje Tomašića, kao vojni inžinjer, premješten Zemaljskom građevinskom ravnateljstvu za Dalmaciju u Zadar.[7]

Ovdje se osobito istakao njegov veliki talenat za graditeljstvo. Prema vlastitim projektima i pod osobnim nadzorom izvršio je regulaciju rijeka Cikole i Krke, te izradio tehnički elaborat o isušenju i melioraciji močvara rijeke Cetine, do čijeg ostvarenja nije došlo zbog Knežićeve zauzetosti cestogradnjama, koje je najprije obavljao pod nadzorom inžinjera Hatzingera.

Odluka da se 1819. godine gradi kraći i bolji spoj Dalmacije s Likom, izgradnjom ceste od Zadra prema Sv. Roku, odnosno Ličkom Cerju, predstavlja početak Knežićeve vrlo uspješne djelatnosti na području gradnje planinskih cesta. U pripremama za izgradnju te ceste od Zadra do Obrovca, čijom je gradnjom rukovodio inž. Hatzinger, Knežić je pod najtežim terenskim i klimatskim uvjetima izvršio detaljno trasiranje i obilježavanje pravca buduće ceste u vremenu od 1821. do 1825. godine. Knežić 1825. godine prvi put samostalno rukovodi cjelokupnim radovima na izgradnji dalmatinskog dijela tzv. Velebitske ceste od Obrovca do Malog Alana, koju uslijed niza nepredviđenih teškoća, ipak uspješno dovršava 1827. godine. Od 1827. do 1832. godine Knežić izvodi nastavak te ceste na području Like, te dovršenje tog suvremenog cestovnog spoja Dalmacije s Banskom Hrvatskom proslavljeno i narodnim veseljem 4. 10. 1832. godine na tzv. Mekim Docima ispod Potpraga. Iz tog vremena potječe krasna suvremena slika koja prikazuje tadašnji promet na toj važnoj komunikaciji iz Like prema Zadru.[8]

Ova planinska prometnica je prvo i ujedno njegovo najveće cestograđevno djelo koje su suvremenici stavljali uz bok čuvenoj cesti preko Simplona na granici Švicarske i Italije.[9]

Osjetivši se zapostavljen u svojoj vojničkoj karijeri, Knežić 1833. godine na vlastitu molbu odlazi u mirovinu. Ubrzo poslije umirovljenja bude mu dodijeljen čin ces. i kralj. majora, a tadašnji hrvatski ban general Franjo Vlašić poziva ga i povjerava mu gradnju nove Jozefinske ceste od Karlovca do Senja jer stara nije više bila sposobna za promet. Izgradnju ove 114 km duge ceste, Knežić je završio 1845. godine s velikim naporom i s izvanrednom stručnom sposobnošću. Planinski dio te ceste od Senja do mosta na Tounjčici, u duljini od 75 km, radio je od 1833. do 1843, a preostalih 39 km. do Karlovca od 1843. do 1845. g. Prilikom gradnje ove ceste Knežić je podigao i mnoge objekte kao npr. svođene kamene mostove, potporne zidove, podzide i sl., a najznačajnija mu je bila nadogradnja starog Struppijeva mosta preko potoka Tounjčice, tzv. dvokatni vijadukt.[10]

Za vrijeme gradnje te ceste Knežić se stalno nastanio u tzv. »Majoriji« koju je podigao nešto niže Vratnika i Orlova Gnjizda, od kuda je nadzirao i vodio radove. Tu je 1837. godine uredio od klesanog kamena krasno »Cesarsko vrilo« na kome je uklesao hrvatskim, latinskim i njemačkim jezikom »Naumio i izveo J. Cajetan Knesich c. kr. major 1837 g.«[11]

Iznad vrela sagradio je kapelu sv. Mihovila, koju je odmah nakon izgradnje 8. svibnja 1839. posvetio biskup Mirko Ožegović,[12] a iza nje u samom velebitskom kamenu još za života napravio je sebi grobnicu.

Izgradnja ove »Senjske ceste« nadaleko je pronijela glas i slavu Knežića, zbog čega mu je kralj Ferdinand podijelio viteški Leopoldov red. U diplomi izdanoj u Beču, 22. 11. 1893. g. ispisan je cijeli slavospjev Knežićevu radu. Svečanost predaje Leopoldova reda bila je upriličena na najvišoj točki Jozefinske ceste 8. listopada 1843. g. Tim povodom tiskana je i posebna pozdravna

pjesma, nažalost nepoznatog autora, u tiskari dr. Ljudevita Gaja koja u orginalu glasi:

»Radost Hervata na verhu kapelle 8. listopada 1843. kad visokoblagorodni gospodin vitez Josip Kajetan Knežić, c. kr. major i upravitelj ceste Josipove u Hervatskoj itd. radi velikih o građenju cestah stečenih zaslugah od Nj. C. K. Veličanstva premilostivo podeljenim austrianskim od zaslugah Redom Leopoldovim svečano bi urešen. U Zagrebu, Tiskom kr. povl. horv. — sl. — dalm. tiskarne Dra Ljudevita Gaja, 1845.«[13]

Kada je Jozefinska cesta bila već pri kraju, 1840. g. dobio je Knežić od Krajiškog glavnog zapovjedništva u Zagrebu nalog o gradnji nove ceste od Gospića preko Brušana i Baških Oštarija na Karlobag u ukupnoj dužini od 41 km. Gradnju ove, tzv. »Karlobaške ceste«, počeo je Knežić s nadporučnikom ličke pukovnije Simeonom Kekićem (1807—1863) koju je isti, zbog iznenadne smrti Knežića, i dovršio 1851. g.[14]

Za vrijeme gradnje ceste Karlobag — Gospić, rekonstruirao je Knežić 1845. g. vodovod grada Senja i Zettelovu česmu na tadašnjem trgu »Cilnici«?[15] te je u isto vrijeme počeo i s pregradnjom senjske luke i pristaništa, koje je trebalo osposobiti i prilagoditi pojačanom prometu, koji se rekonstruiranom Jozefinskom cestom sada u mnogo većoj mjeri odvijao prema Senju. Osim toga Knežić je između Modruša i Munjave uredio vrelo u obliku krasnog obeliska. Na početku Josipove ceste u Karlovcu postavio je obelisk s natpisom »Josephinae principum«, a na svršetku, u Senju, slavoluk s natpisom »Josephinae finis«.

Osim Knežićevih velebitskih cesta još i danas nas zapanjuju njegove genijalne osnove za gradnju željezničke pruge od Siska do Senja. Na inicijativu Dvorskog ratnog vijeća u Beču od 16. 11. 1827. g. Knežić i u Hrvatskoj izrađuje detaljan elaborat, o izgradnji željezničke pruge koja bi vodila promet od Siska prema Senju.[16] U povijesti hrvatskih željeznica zauzima upravo ovaj Knežićev elaborat (Sisak — Petrinja — Glina — Topusko — Maljevac — Klokoč — Bandino Selo) početak izgradnje željezničkih prometnica u Hrvatskoj. To je bio vrlo detaljan elaborat u kojem je obradio: teškoće plovidbe Kupom, analizu ceste Sisak — Gospić — Karlobag, te pitanje veze Siska tom cestom, usporednu analizu postojećih cesta i riječnog puta na relaciji Sisak — Karlovac, ocjenu linije Sisak — Karlovac — Senj u odnosu na ostale, mogućnost primjene sistema »viseće željeznice« na prometnoj liniji Sisak — Jadran, izbor trase za takvu željeznicu, ulogu Karlovca kao trgovačkog središta, uvjete za postavljanje željeznice, predvidivu količinu tereta, troškove izgradnje pruge, prihode od eksploatacije pruge i njene korisnike.

Na kraju je dat prijedlog da se viseća željeznica izgradi lijevom obalom Kupe od Siska do Karlovca, izvrši rekonstrukcija i poboljšanje Jozefine, te da ova kombinirana željezničko-cestovna prometnica izađe na more u Senju.[17]

Knežić je osobno prošao i detaljno proučio cijeli kraj od Siska do Senja i uvjerio se da bi bilo neekonomično prugu graditi sasvim do Senja, te je zbog toga i zagovarao »kombinirani prijevoz« željeznicom, najprije na konjsku vuču (Pferdebahn) do Bandina Sela, a odavde bi Krajišnici kolima vozili robu u Senj.[18]

Iako je elaborat bio vrlo dobro ocijenjen, bečki krugovi, a pogotovo ugarsko namjesničko vijeće, nisu htjeli za potrebnu realizaciju elaborata uložiti pozamašna novčana sredstva, te je u vezi s tim nastao zastoj od nekoliko godina.

Godine 1833/34. Knežićev se prijedlog ponovno aktualizira ponajviše zauzimanjem hrvatskog bana F. Vlašića koji vrši funkciju kraljevskog komesara

za regulaciju rijeke Kupe, a koji ipak daje prednost rješenju željezničkom prugom Sisak — Karlovac. Usprkos stalnom ugarskom protivljenju za izgradnju željezničke pruge kroz krajiško područje, Dvorski ratni savjet ponovno obnavlja svoju inicijativu godine 1838, tražeći rješenje u željezničkoj pruzi isključivo kroz krajiško područje.[19]

U vezi s novonastalom situacijom, i ponešto u izmijenjenim uvjetima, Knežić se prihvatio te izradio drugi elaborat. Nešto kasnije u razrađenom detaljnom projektu, koji je Knežić podnio Krajiškom glavnom zapovjedništvu u Zagrebu početkom 1840. g., predviđa sada normalnu prugu s paralelnim tračnicama, s tim, da bi se konjska vuča kasnije zamijenila parnim lokomotivama. Projekt je bio stručno obrađen, s predviđenom trasom, staničnim zgradama, kamenim svođenim mostovima i s osam prometnih raskrsnica.

S realizacijom Knežićeva prijedloga za izgradnju željezničke pruge od Siska do Bandina Sela išlo je vrlo sporo, a Knežićeva iznenadna smrt 15. 9. 1848. g. i poznati događaji 1848/49. u Hrvatskoj bacili su u drugi plan sve te lijepe osnove i želje, za koje je, mora se priznati, bilo dosta zainteresirano i Dvorsko ratno vijeće u Beču.

Josip Kajtan Knežić proveo je preko 20 godina svoga života na Velebitu, izvodeći svoje radove po vrlo teškom terenu, na neprohodnom kršu, stalno tražeći povoljnije prijelaze i silaze preko te planine. Sigurno je silno zavolio tu planinu, a budući nije imao supruge niti potomaka, a u to vrijeme roditelji su mu bili već mrtvi, još za života je sebi iza crkvice sv. Mihovila napravio grobnicu u velebitskom kamenu. Zbog izuzetnih zasluga, kao svom začasnom građaninu, Senjani su na grobnoj ploči dali uklesati sljedeći natpis:

»Město od pokoja tělesnih ostanakah gosp. Josipa Kajetana Knežića c. kr. častnika, austrianskoga Leopoldova reda viteza, grada Senja začasnog građanina, osnovah cestah velebitske, Josipove i karlobaške, kao i luke senjske učinitelja i posla u proizvođenju ravnatelja, rođena u Petrinji 15. veljače 1786. i preminuvšeg sa žalostju mnogih počitateljah u Senju 15. rujna lěta 1848.«

Josip Kajetan Knežić je po svojim izvedenim djelima, a i osnovama, bez obzira što su ostale samo na papiru, bio najistaknutiji predstavnik naših nekadašnjih graničarskih časnika, temeljite tehničke i matematičko-geometrijske naobrazbe, goleme pouzdanosti i savjesnosti u radu, te majstorske vještine u tehničkom crtanju i kartografiji. Kako Knežićeva djela spadaju u razdoblje 1820—1848, dakle u doba hrvatskog narodnog preporoda, s punim pravom se može tvrditi da je Knežić položio čvrste temelje i preporodu narodnog gospodarstva, prvenstveno Vojne krajine, ali i čitave Hrvatske, otvorivši tako nove putove ne samo materijalnom nego i kulturnom napretku svoga naroda.[20]

I na kraju potrebno je odati zahvalnost izuzetnoj upornosti i strpljivosti prilikom osvjetljavanja Knežićeva djela od strane pojedinih znanstvenih djelatnika. To su u prvom redu sveuč. prof. ing. Stjepan Szavits-Nossan (1894—1970), zatim Petrinjac Matija Filjak (1894—1961) te dr. Bernard Stulli (1915), koji je s nizom izvornih isprava u svojem opsežnom znanstvenom djelu o izgradnji hrvatskih željeznica, iznio mnoštvo dragocjenih podataka za daljnje i još detaljnije proučavanje Knežićeva života i rada.

IZVORI I LITERATURA — BILJEŠKE

1. Matija Filjak — Josip Kajetan Knežić — Banovac Petrinja 2 (1937) br. 17, str. 1.
2. Isto kao pod 1, br. 17, str. 1.

3. Ivan Kukuljević Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih Zagreb 1858, str. 188.
4. Stjepan Szavits-Nosan, Josip Kajetan Knežić 1786-1848, Senjski zbornik 4 (1969-1970), Senj 1970, str. 192.
5. Isto kao pod 4, str. 193.
6. Matija Filjak — Josip Kajetan Knežić — graditelj velebitskih cesta, Lički kalendar 9 (1941), Zagreb 1941, str. 29.
7. Isto kao pod 4, str. 194.
8. Isto kao pod 4, str. 195.
10. Ivan Kukuljević Sakcinski, Put u Senj, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska, Zagreb, Tečaj 9, br. 46 od 18. 11. 1843, str. 181. i br. 47. od 25. 11. 1843, str. 186 — reprint izdanje, Zagreb 1971.
11. M. D., Na grobu zaboravljenog Petrinjca, Banovac Petrinja 2 (1937), 41, str. 1 i 2.
12. Isto kao pod 6, str. 30.
13. Ing. Stjepan Szavits-Nossan, Stopedeset-godišnjica rođenja Josipa Kajetana Knežića, Tehnički list Zagreb 18 (1936), br. 19. i 20, str. 308.
14. Stjepan Szavits-Nossan, Simo Kekić, graditelj ceste Gospić — Karlobag, Zbornik gradskog muzeja Karlovac, Sv. 1, Karlovac 1964, str. 300.
15. Mile Magdić, Topografija i povijest grada Senja, u Senju 1877, str. 14.
16. Stjepan Szavits-Nossan, Stogodišnjica prvih željezničkih projekata u Hrvatskoj, Tehnički list, Zagreb 20 (1938). br. 17. i 18. str. 234—238.
17. Bernard Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825. do 1863, knjiga I, Zagreb 1975, str. 42—44.
18. Isto kao pod 6, str. 31.
19. Isto kao pod 17, str. 45.
20. Isto kao pod 4, str. 203.

Osim spomenute, za ovaj rad, korištena je i sljedeća literatura:

1. Emil Lszovski, Knežević, Josip Kajetan, Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925, Zagreb 1925, str. 135.
2. Ing. Szavits-Nossan, Grad Petrinja uspomeni Josipa Kajetana Kneževića, Tehnički list, 19. (1937) 19. i 20, str. 277, Zagreb 1937.
3. Matija Filjak, Knežića grob u Velebitu, Hrvatski planinar, Zagreb 34. (1938) 5, str. 129—134, Zagreb 1938.
4. Ing. Szavizs-Nossan, Popravak grobnice Josipa Kajetana Knežića, Tehnički list 20 (1938) 17. i 18, str. 238. i 239.
5. Josip Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb 1942, knjiga II, str. 260—264.
6. Stjepan Szavits-Nossan, 125. godišnjica prvih željezničkih projekata u Hrvatskoj (1838-1963), Zbornik Karlovac, sv. I, 1964, str. 84—92.
7. Stjepan Szavizs-Nossan, Ceste Karlovac — Senj, od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, Senjski zbornik 5 (1971-73), Senj 1973, str. 133—152.
8. Stjepan Szavits-Nossan, Stare ceste Gospić — Brušane — Baške Oštarije — Karlovac u XVIII. i XIX. stoljeću, Senjski zbornik 5 (1971-73), Senj 1973, str.
9. Lucijan Kos, Karlovac i njegovo prometno i ekonomsko značenje, Karlovac 1579. do 1979, Zbornik radova, Karlovac 1979, str. 136. i 138.
10. Igor Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u XIX. stoljeću, Zagreb 1972. str. 15, 16, 19, 20, 57-60, 267.
11. Knezic Joseph, Wurzbach biographischer Lexikon, XII. Teil, Wien 1864, str. 150.

12. Osim navedene literature u rasvjetljavanju života i rada obitelji Knežić i njihovog dolaska u Petrinju korištene su i matične knjige rođenih za petrinjsku župu od 1677. do 1828. g.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

S onu stranu straha

Poslije izgubljene bitke vojnici su strpani u logor gdje su čekali svoju sudbinu. Oko njih su do zuba naoružane straže. Neprijatelj puca, veseli se i pokazuje svoju obijest. Iskusnijim vojnicima je jasno da će biti ubijeni bez suda i javnosti, čim dođe noć. Zato smišljaju što da učine. Izlaza nema. Zapravo, ima samo jedan izlaz, a on je najgori i najopasniji. Zaključak je: mora se riskirati i bježati, pa ostati živ ili propasti.

Većina je za rizik, a manjina nije. To je opasno, jer umanjuje uspjeh. I obrada te manjine počinje — u brzini i oprezno da neprijatelj ne primijeti. Sve sposobnosti pričanja i uvjeravanja bačene su u igru — u nadi da će svemoćna riječ učiniti i ono što jasnoća situacije nije u stanju učiniti. Argumenti su jaki i slikoviti, razumljivi i pristupačni. Govore snagom života i odlučnosti, volje i brzine, opreza i hrabrosti. Svaki promašaj vodi u smrt, a smrt je najgore rješenje.

Riječi su po logoru potekle kao podzemne vode, kao misao koju vidi samo onaj tko je smije vidjeti. Glavno nastojanje bilo je: svladati strah.

— Opasno je, ali ne smijemo se bojati. Svaki strah je opasan, a strah bez nade je i opasnost i pakao. Spasiti se mogu samo oni koji su hrabri. Ako ostanemo u logoru, svi ćemo izginuti kao zečevi na brisanom prostoru; ako se pokušamo probiti, netko će poginuti, a netko će se spasiti. Tko će se spasiti ne znamo, ali zbog njih i zbog ljudskog ponosa u nama treba pokušati...

— Možda vojnici oko nas nisu tako loši kao što mislimo.

— Vukovi oko ovaca nikada nisu dobri. Oni znaju samo jedno: zaklati ovce. Ovce nikada ne smiju vjerovati vukovima, čak ni onda kad im vukovi povlađuju, kad im obećavaju slobodu. Posebno moraju biti oprezne pred onim vukovima koji meću na sebe humanističke maske.

— Za nas nema izlaza — govorili su strašljivci.

— Naš izalz nije u očaju nego u borbi, u ideji borbe i pobune. Moramo na to pitanje nemamo odgovor, onda moramo poginuti kao kukavice, umobolnici i slabići. Ako nešto ne učinimo protiv smrti koja nas čeka, smrt će biti ružna i sramotna. Zato pođimo naprijed, pa tko ostao, tko propao. Ono što je gore od smrti jest pristanak da netko obavlja malu i veliku nuždu na tvojoj glavi, na tvojem uvjerenju, na tvojoj časti. Ovo je trenutak kad moramo ukrasti sami sebe, svoj strah i svoju pokornost. Ako to ne učinimo, iz toga će izrasti političke laži i razbijene nacionalne svetinje.

— Da li znamo svoje mogućnosti?

— Moramo ih znati. Ta radi se o životu časti. Tko hoće ostati u vječnosti i povijesti, mora biti veći i bolji od sebe, hrabriji od hrabrosti i odlučniji od potresa. Tko hoće da bude jači od neprijatelja, mora prijeći s onu stranu straha.

Tamo gdje nisu pomogle misli, posegnulo se za zornim pričama, slikama i uvjeravanjima kojima nije mogao odoljiti ni najveći plašljivac.

U igru su ušle tri priče i kolale su među zarobljenicima sve dotle dok većinu nisu osvojile svojim magijskim smislom i dok je bilo vremena za njihovo djelovanje. Presahnule su onda kad je njihova snaga prešla u odluke zarobljenika, u čin hrabrosti, u provalu gnjeva i bijega koji nisu zaustavili ni meci, ni noževi.

Ono što se dogodi s onu stranu straha, živi u znaku hrabrosti i mogućeg uspjeha.

Prva priča

Prije zimske studeni ptice su letjele u tople krajeve. Na tom letu lovci su ih sreli i počeli pucati po njima. Tom prilikom ptice su se raspršile i letjele su bez ikakvog reda. Bježale su i skrivale se kako je koja znala. Kad su preletjele lovce, one koje su ostale žive, a bilo ih je dosta, skupile su se da odluče kamo će i kako letjeti. To njihovo vijećanje iskoristile su lisice i predložile im savez protiv lovaca. Obećale su im hranu, sigurnost i budućnost, ako siđu na zemlju i s njima zajedno se bore protiv lovaca. Povjerovale su i sletjele na zemlju, a lisice su ih poklale sve do jedne. Bio je to zaprepašćujući kraj naivnih ptica. Danima je trajalo ubijanje ptica, a da nemoćnim pticama nitko nije pomogao: ni društvo za zaštitu ptica, ni političke organizacije. Nitko nije ni prstom maknuo da se zaustavi krvavo bezumlje. Bilo je lisica koje su dnevno zaklale i po stotinu ptica, od kojih su neke bile tako rijetke da ih taj kraj nikada više neće vidjeti. Tako su lisice, još opasniji neprijatelj od lovaca, dovršile ono što nisu dovršili lovci.

Ipak, neke ptice su se spasile. Nije ih bilo mnogo, ali bilo ih je. Spasile su se one koje su znale odletjeti u budućnost, koje su bile sposobne za veliki napor i veliku sreću, koje se nisu htjele zaustaviti pred zidom smrti, koje su letjele po svom voznom redu, koje se nisu plašile svojih nepodobnih misli i djela, koje su se digle iznad moguće granice s namjerom da pobjegnu ispred pušaka i prijevare, koje su shvatile da hrabrost nije bježanje od istine i padanje pod njenim teretom nego fizički i duhovni otpor, izbjegavanje pogreške, snaga smirenosti i jasnoća cilja.

Druga priča

U jednog zemljoradnika ispod Velebita bio je ovan koji je rasporio i ubio vuka. To nije lovačka priča nego istina. Bio je to vrlo jak i hrabar ovan, s velikim rogovima. Kad je vuk upao u tor među ovce, ovan se nije uplašio nego je započeo borbu s njim. Svladao je strah i sve svoje radnje usmjerio je protiv vuka, znajući da najprije strada onaj tko se boji, da ostaju živi oni koji se za život bore. Zatrčavao se u vuka i udarao ga je svojim rogovima sve dok mu nije rasporio trbuh i dok nije pobijedio. Kad je vlasnik ujutro došao da obiđe ovce, zaprepastio se vidjevši mrtvog vuka među ovcama, izranjavanog i klonulog ovna. Vratio se u kuću, uzeo je najbolju rakiju i njome je očistio rane ovnu. Dobro ga je nahranio i obećao mu da ga neće ni zaklati ni prodati.

Otkuda takva hrabrost ovnu?

Kad je bio malo janje, govorio mu je njegov otac, pokojni ovan, o kojemu su kružile fantastične priče:

— Onoga što ne vidiš, ne boj se, a onoga što vidiš također se ne boj, jer se protiv toga možeš boriti. Nema straha: ni po danu, ni po noći, ni na pašnjaku,

ni u toru, pa ni tamo gdje je poginulo mnogo ovaca. Dok si živ, moraš se boriti: mišljenjem, nagonom, rogovima i hrabrošću. Volja da uspiješ mora biti osnovni pokretač tvog života. Ne smiješ biti pesimist, jer pesimisti nikada nijednu borbu nisu dobili — svojom zaslugom.

Ne može se reći da je ovnu bilo lako. Dapače, bilo mu je prokleto teško. Vuk ga je svega izgrizao i zamalo ubio, ali velika odlučnost, debelo runo i jaki rogovi pomogli su mu da se izvuče iz zagrljaja smrti.

Još ranije znao je ovan da je na popisu vučjih žrtava. Zato je od vlasnika ovčijeg stada tražio zaštitu, a kad je nije dobio, odlučio je da se sam bori, da sačuva svoj život, život ovaca i njihove simpatije.

Neki tvrde da su dvije potkupljene ovce trebale zavesti ovna i olakšati vuku da po dobro poznatom terorističkom modelu izvrši klasičnu vučju egzekuciju u okviru svoga, brižljivo pripremljenog antiovčijeg rata. Ali, ta tvrdnja nije provjerena, iako je moguća.

Treća priča

Mladi profesor iz predgrađa obukao se svečano za koncert i krenuo poprečnim putem do tramvaja. Kad je prolazio uskim prolazom, kraj otvorenih vrata pojavio se oštar pas, lajući i režeći. Na koncert nije smio zakasniti jer ga je pred koncertnom dvoranom čekala djevojka, a karte su bile kod njega. Vremena je bilo malo pa se nije mogao vratiti. Morao je tuda proći bilo po koju cijenu. A pas je bijesno lajao i bio je spreman da skoči na njega. Pakao psećeg laveža i uskog prolaza nezaustavljivo je išao na njega. U njemu su rasli napetost i strah od oštrih psećih zubi. Razdraženom psu mogao se suprotstaviti samo golim rukama, a one su bile slaba obrana. Cijelim svojim bićem svjestan opasnosti prilazio je sve bliže i gledao je u oči koje su bile bodljikave kao trnje, kao kupina, ili čičak. U njima se sukobljavalo iracionalno i racionalno raspoloženje. Po iracionalnom raspoloženju mogao je naći izlaz, a po racionalnom izlaza nije bilo. Postao je dezintegrirani čovjek koga je teško bilo dovesti do jedinstva, a morao je biti jedinstven i koncentriran. Iz stanja kontemplativnog blaženstva smjesta je morao prijeći u stanje borbene lukavosti. Znao je: ako izabere pogrešni strah, gotovo je. A da ne bi izabrao pogrešni strah, odbacio je svaki strah. Došlo je ono što nikada nije htio dočekati: prilika u kojoj mora svladati strah i po miniranu putu mirno proći kraj opasnosti. Čitav život se borio protiv straha pa je sada bila prilika da upotrijebi rezultate svoje borbe. Ako sada bude obogaljen, razoren i uništen strahom, morat će sam sebe prezirati kao što se prezirao onda kad se nije suprotstavio postupcima birokratskih i siledžijskih rukovodilaca koji su uvodili ledeno ideološko i političko doba.

Pas je neprijateljski lajao, poskakivao i prilazio, ali nije prišao. A profesor je, izvana leden, miran i siguran u sebe, ne osvrćući se na psa, prolazio kraj njega kao da ga nema, kao kraj vatre koja prži, ali kraj koje mora proći ako neće da izgori. Kad je prošao kraj njega i kad više nije bio u opasnosti, okrenuo se, pozvao je psa k sebi, pogladio ga je po glavi i rekao:

— Nisi sposoban za demokratsku raspravu jer si svoju zlu ćud naslijedio od lijevog i desnog totalitarizma. Svojim siledžijskim nasrtajima plašiš ljude dobre volje. Naučen si da gledaš kako podanici prolaze uvjereni da je vlast nepogrešiva i da je njezin kruh najbolji — i onda kad je pljesniv i tvrd. Ne poznaješ životne činjenice, a laješ na njih, laješ iracionalno i politički, dijalektički i zanosno. Ne shvaćaš da si samo obični pas, plaćen da laješ, i ništa više. Možeš lajati i na mjesec, ali ne možeš ga ugristi. Da nisi opasan, bio bi smiješan.

Znadeš tuđe živce, a ne znaš ravnopravno polemizirati. Idi u svoju pseću kućicu. Bolje ti je da ignorantski šutiš i da grizeš kosti u mraku neprovjerenih glasina. Žalosno je što ti zapravo ništa ne znaš. Ne znaš ni to da li si revolucionarni ili kontrarevolucionarni pas, da li si žrtva dogmatskog režima, sablast političke samovolje, nenormalno funkcioniranje mozga, deformacija socijalizma ili klasna stranputica. Bijedno je kad pas po svaku cijenu mora lajati — ne zbog svoje potrebe nego zbog svoje poslušnosti, zbog svoga podvinutog repa.

Pas je imao dobre oči pa je u profesoru vidio i ono što nije želio vidjeti: profesorovu krhkost i svoj kukavičluk koji ga je odmah dotaknuo čim se netko nije bojao.

Hrabrost je pobijedila pseće zube i pokazala koliko čovjek može izdržati ako znade izdržati.

* * *

Priče nisu ostale bez odjeka. Pomiješane s drugim razlozima pomogle su da se donese odluka o bijegu i da se ne misli na žrtve.

Dogodilo se ono što su i očekivali. Za vrijeme prodora iz logora mnogi su poginuli, ali neki su ostali živi, a zbog preživjelih logoraša može se reći da je pobuna uspjela. Da nije bilo pobune, svi bi izginuli. Oni malobrojni koji su ostali živi, mnogostruko su veći dobitak nego ništa. Iz zarobljeništva ponijeli su sa sobom katastrofalno iskustvo o stanju u zemlji koja je bila na rubu političkog pakla i u kojoj su bili osuđeni na samootuđenje, anonimnost, egzistencijalni apsurd, nenormalnu normalnost, nesvjesnu samosvijest i nesastavljenu cijenu. Pobjegli su od prljavih tokova politike u zemlji koja svoje otrove sakriva u tuđim dušama. Lutali su od slutnje do neizvjesnosti, ali i to je bilo bolje od prihvaćanja egzistencijalnog poraza i zgažene svijesti, od nacionalnih falsifikata i neuvjerljivih argumenata s kojima bi se morali pomiriti da su ostali. Njihov cilj je mogao biti samo jedan cilj: okupljanje svih slobodnih ljudi za stvaranje slobode u kojoj će svi ljudi moći da žive kao slobodni ljudi. Znali su tko su i što su — i nikada više neće dopustiti da budu tuđe igračke i tuđi zarobljenici. Radije će poginuti nego živjeti tako kako im se naredi da žive. Jedan od njih je rekao:

— Nismo htjeli da budemo kukavice. Ne. Kad bismo to bili, izgubili bismo dušu i živjeli s duševnom patnjom, bili bismo sudoperi i krpe za brisanje prašine, a ne živa bića koja pred svijetom mogu pokazati svoje lice. Da se nismo pobunili, prekrila bi nas javna sramota. Zapravo, naše nevolje počele su prije zarobljavanja, u vrijeme kad smo pristali da budemo svezani psi na lancu, da živimo zajedno sa siledžijama, pa da ih čak i hvalimo. Sva zla su došla kad smo postali pasivni zbog straha i siromašne pameti, kad smo mogli znati, a nismo znali, da idemo u budućnost bez nas. Naša pogreška bila je tada u tome što smo kao i službeni političari govorili da nije istina sve ono što nam je izgledalo nezgodno i neprihvatljivo. Bili smo slijepi i poslušni kao novine koje znaju da su ružne, ali koje radije prihvaćaju svoju ružnoću nego svoju smrt. Naše stradanje je stradanje naših uspomena, naše naivne dobrote i naše nepromišljene pokornosti.

* * *

Spašeni logoraši razišli su se po svijetu s brigama i teškoćama, neprihvaćanjem i sumnjičenjima, ali slobodni u teškoj životnoj borbi. Neki su uspjeli da postanu važni građani zemlje u kojoj su živjeli, a neki su jedva životarili. I jedne i druge pratila je logorska tragedija i nada da će se vratiti u svoj rodni kraj. Znali su da su se spasili samo zato što su prešli s onu stranu straha. Žao

im je što su poraženi, ali im nije žao što su digli ustanak protiv neprijatelja slobode i ljudskog dostojanstva. Sve poduzimaju da dođu na vlast koja će ljudima vratiti ljudsko lice i spasiti ih od političkih prevaranata, bezdušnog izrabljivanja i policijske vlasti. Žive u snoviđenjima i čekaju trenutke koji će doći kad njih ne bude.

Radovan GRGEC

Krug vjernosti

Za vas što ste ostat znali
Na svom mjestu sve do smrti,
Na braniku svakog trena,
Za vas što ste hrabro pali,
Jer se niste dali stati,
Srca vrela, probodena.

Za vas što ste ljubit znali
I zastavi ostat vjerni,
Ne znam kako bila stara,
U svagdanjem teškom boju,
Ne štedeći kožu svoju,
Krvareći iz njedara.

Za vas pijem čašu ovu,
Sve glasnije šapćem ime,
Da ga viknem naposljetku,
Usudu se svojem smijem
I radosne suze lijem,
Vraćajuć se svom početku.

A i za vas što ste pošli
U daleko Nepoznato
Ne slušajuć zov sirena,
Pijem čašu slanih suza.
Ostat će vam ime sveto
I besmrtna uspomena.

Vaše ime sričem, vičem
I u snu vam gledam lice,
Tražeć ga u svakom retku
Što ga čitam ili pišem,
I kličem vam kradomice:
Vratite se svom početku!

Lutajući, tražeći vas
Obodnicom istog kruga,
Slijedeć crtu stare nade,
Dok mi srce mori tuga,
Znam da jednom naći ću vas
S iste strane barikade.

Pavao DESPOT

Smrt u svanuće

Tri mladića; ne znaš tko je od njih više »uznemiren zrenjem visoke breskve rasute po vinogradu«, žure, trče.

Kamo trče mladići?

U *susret »proljetnim smjehovima«* koji su se nastanili u njihovim žudnjama.

U susret vladaricama njihovih snova.

»Znam ih. To su one. Male gimnazijalke. Djevojčice s plavim francuskim kapama. Koliko su me puta znale razveseliti, raspjevati te male djevojčice, ti proljetni smjehovi. Čekao sam ih svako popodne, kad izlaze iz škole, uzbuđen poplavljen od ushita, gledao sam ih dok me oči ne zabole.«

S. Mađer

Tri mladića razdragana; puna su ih polja. I krošnje i ptice čitaju im misli, vragolanstva njihova rado prihvaćaju.

Postaju bliski, intimni.

Ali, mladići, kao mladići, postaju nestrpljivi.

I nasrtljivi.

Polako, momče, sve u svoje vrijeme, sve ima svoje granice:

»Breza je svukla košulju, drhteći na vjetru gola,
kad sam je krotko poljubio u tanko, djevičansko koljeno.
Jedna me je grana oštrim zubom ubola,
da me sjeti, kako to što činim, nije dozvoljeno.«

I. Kozarčanin:
Skinuo sam šešir

Doduše, bilo je trenutaka kada je mladenačka čežnja doplovila do obostrano priželjkivanih titraja.

Intimnost, ljubav uzajamna, krenula je prema svom zenitu.

I našle su se isto misleći usne, tijela ustreptala i srca uzavrela.

I šapat je suvišan bio.

A briga, jedina nazočna, da stane vrijeme:

»Bili smo jako tihi i isto tako blijedi.
Čitav bi imetak dali, da samo još časak ne svane.«

I. Kozarčanin.

Ali, ne; kada je o ovim mladićima riječ, i tada, u vrijeme nadahnuća što se »u krilu žene« rađa, izranjaju slutnje.

»Crne, ružne slutnje
kljuju u srcu, koje se zebući steže.«

I strahovi, strepnje:

»Ptičice sa ceste, mila djevojko,
prođi preko prijalaza ... ja sam bolestan,
pa pogledaj, molim te, kada sumrak dolazi,
tko to uvijek oko moje kuće prolazi...!

Ima dana kad je sve tako poznato i blago
da ne mogu više ni mrziti ni kleti:
ima dana kad osjetim jasno: da ću —
naskoro umrijeti.«

Đ. Sudeta

Za njih, za ove mladiće, saznanje, slika, javljanje:

»Djevojke se više ne skidaju gole po poljima«

nije samo uobičajena, očekivana, banalna istina koju jesen donosi nego zov je to očajnika, svjesni da se uskoro od tih djevojaka i svega, svega što je lijepo rastati mora, da, tek došavši, mora otići.

Zauvijek:

»Brzo će umrijeti mladost.«

I malo, očajno malo vremena ostaje za uspomene i draga lica.

Netko sreću ima i roditelji, dobri, istinski savjesni roditelji, budu uz njega dugo, katkad i do zrelih, kasnih godina.

Nekome ranije majka, a nekom otac ode. Ima i onih koji oboje izgube. Rano, prokleto rano.

A neki roditelji, da li su dostojni tog imena, međusobno se optužujući pred djecom svojom, ranjavaju im prve zore. I djeca nesretna vape ljubav, roditeljsku; pored živih roditelja siročad postaju.

I, tako, djevojčice i dječake nedužne, oni koji su ih na svijet donijeli, iz djetinjstva tjeraju.

Ima djece koja, poput Sudete, cijelog života ispaštaju grijehe svojih roditelja.

Kao da ih čujem:

Oče, vrati se, oče, zašto si me napustio?

Oče, ja ništa nisam kriv!

Reci mi, oče, zašto stalno plače moja mama?

Oh, ja sam tako sama...

Ipak, i u tim trenucima nađe se neka dobra duša i prigrli djecu istučenu. Djecu prevarenu.

Najčešće na skrbi ostanu djedu ili baki svojoj.

Pa, o onima koji su im bili dobri, dizali ih na noge i učili ih životu, ostave neka svjedočanstva, neke tragove.

Ta draga lica upijala su s njima ista svitanja i sutone iste. I iste su mirise udisali.

U njihovoj blizini,

»plavi od noći i svijetli od mjesečine
kroz predjutarnji hlad i miris
orošenih proljetnih trava«,

išli su dječaci. Sigurni, bezbrižni.

Uskoro, čeznućem i sjetom, zaplovit će u te dane.

Željet će zauvijek ostati djeca.

Da li je to zbog toga jer djeca i stradanja manje shvaćaju ili je to još jedno sjećanje kao obrana od bola?!

»Djede,
idućeg ljeta
kad kose tvoje još više posijede
i ruka otvrdne kao kora
doći ću
da zajedno bacimo mreže.«

S. Mađer:
U ljetne večeri postaju mreže
moga djeda srebrne

Ali, i brige su se nastanile u očima dječjim. I siromaštvo je mučilo njihove najmilije; da li to siromaštvo stoički podnositi i zavaravati se u uvjerenju da tako mora biti ili, u očaju, u beznađu, u alkoholu naći rješenje.

Ili, možda, u nekoj dragoj uspomeni potražiti makar kratko, prividno smirenje...

Kad je o socijalnim motivima riječ, i Kozarčanin i Mađer i Sudeta ne idu dalje iz tog okvira.

Sve bliže su predaji, klonuću, rezignaciji.

O uzrocima siromaštva, o otporu, ni riječi.

»Svejedno mi je hoće l' sutra zora
naći me hladna, ukočenih oči,
ili ću s potokom spustit se niz gore
i cestom, opet, ko mučenik poći.«

Đ. Sudeta:
Svejedno
(Jednom siromahu)

»I zaboravit ćeš da si siromah
da imaš kuću od čerpića, staje bez konja i krava,
vinograd bez grožđa
i na kraju sela devet jutara bara.«

S. Mađer:
U ljetne večeri postaju mreže
moga djeda srebrene

»Našao sam ih, kako žalosno šute u kutu,
gdje broje dane, koji sumorno preko njih idu.
One me sjetiše oca, što ih je, u starom kaputu
svake večeri vješao, da se suše, nad vatrom, na zidu.

Uzmem ih tiho u ruke i dugo, toplo ih milujem,
po koži, što vonja znojem, dok tuđu muku kradu.
Kad ih prinesem uhu da nešto u njima bije, čujem.
Možda žale za ocem, koga vidješe, ispijena u padu?

To je bilo u jutro rano, s vjetrom i nebom snenim,
što se spustilo nad gradom, vezući svilene niti.
Otac je polio zemlju mlazom gustim, rumenim,
koji je zemlja odmah lakomo počela piti.«

I. Kozarčanin:
Balada o očevim cipelama

Jeste li čuli; glas je to iskrenih, suptilnih liričara. Sve je to prigušen jecaj. I svaki korak preliven je »mlazom gustim, rumenim«...

A kako i ne bi; u cvijetu mladosti, tuberkolozne, »uvenule grane« i »slomljena krila« ih okružuju.

Čak i onda kada je sunce najjače, kada polja i potoci zovu mlada, naga tijela; kada se razliježe pjesma žetvina i beračice lijepe mame okom, glasom i svakim pokretom, iz njih, iz ovih naših nesretnih mladića, šikne nemoć, poraz. Drama:

»U crvenom cvijetu maka doživljavam njezinu haljinu među zagasitim zelenilom. Vlažno sanjaju otave, a ja sam sasvim sam i baš ništa joj darovati ne mogu.«

I. Kozarčanin:
Tuga ljeta

Sve nas čeka, ako doživimo hod starenja, superiorni rug sudbine, kada srce hoće tragom ptica, kada srcu treba samo malo da dosegne najvišu krošnju, a tijelo zemlja pritišće, grabi, odnosi.

I to je tuga.

Ali, neusporediva s onom koja mori čovjeka, i srca i tijela, mlada; čovjeka koji želi »zadaviti misao što mrvi«, »misao na smrt«.

Glasnici svoje najdublje intime, glasnici tragike nadmoći realnosti nad svijetom nježnosti i snova, nerijetko vape pomoć. Tragaju za rukom spasiteljicom.

I, uvjerivši se da se mnogi ne obaziru, da se mnogi oglušuju o njihove vapaje, okrutnošću i ravnodušnošću izranjavani, bježe:

»Ukrast ću sve konje iz grada
i vratit ću se livadama.
Vratit ću se divljim livadama i planinama
u bijele u zelene šumove vodopada.«

S. Mađer:
Konji i šume me zovu konjokradicom

»Ostavite me, vi svi,
da zaboravim
da sam vječno trpio;
da zaboravim
da sam vječno patio;
da zaboravim sve:
i vas
i ljude
i sebe!«

Đ. Sudeta:
Ostavite me!

I Kozarčanin, jer vidi što ljudi rade, bježi, krvari:

»Znam da sa svanućem nije sprijateljeno sunce...
Ostavi ruku na stolu, svu večer kiša pada.
Tko ti je to obećao da ćeš biti sretan.«

Prisjetimo se da je Tinu, kada je, ostavljen, »slab i nemoćan«, vapio:

»O Bože, Bože, sjeti se
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.
O Bože, Bože, sjeti se
i ljubavi, i pobjede,
i lovora, i darova...«

bilo tek dvadeset devet godina.

Ali, on je imao pravo na mrvu utjehe; iako, znamo, tu utjehu nikada, do kraja života, našao nije.

A našao je nije najviše zbog toga jer ona je najdalje od ljudi koji u bit života najdublje uranjaju.

A mi od Tina dubljeg pjesnika nismo imali.

Ipak, on se tada, u dvadeset devetoj godini života, mogao boljem makar nadati. Jer, zdravljem dobrim nije prikraćen bio.

A oni, mladići naši, venu, odlaze...

Zbog toga, najviše zbog toga, u njihovim pjesmama toliko ostavljanja, toliko rastanaka, toliko tuge i gorčine ima.

»Ne žali, djevojko,
s očima plavim ko nebo
što te nisam ljubio...«

S. Mađer

»Nekad je i moj djed plužio polje
s dva para konja
i gledao najljepšu između četiri svoje kćeri
Luciju
kako žito u snopove veže
i njene crne kose posute po klasju.
A sada još ima samo ručicu od pluga
ralo je prodao Schmitu u staro gvožđe
i tugu jaču od svih tuga:
u svijet je odveo Luciju jedan stranac,
a susjedov sin ore njegova polja.«

S. Mađer:
Tuga djeda

I Kozarčanin, i Mađer, i Sudeta, još jedan istučeni prevareni hrvatski trolist, o prolaznosti su progovorili.

Ali, nije to racionalno osluškivanje neminovnosti; nije to puki, spontani razgovor o smrti svih rođenih, nije to lamentiranje nad krhkošću, neotpornošću svih živih vrsta.

Tom, iz takvih tkanja niklom, pjesmom, da li je nužno to uopće kazivati, dominirala bi smirenost; nadmoćna, refleksivna smirenost.

Staloženost kao svojstvo objektivna rasuđivanja.

Naprotiv, pjesme ovih mladića, jer ne prestaju slijediti sumornu kob svojih autora, više su u sferi emocija. U sferi srca.

Srca u panici. I suza.

»Zaklopi, Katjoško, oči
i plači
jer vrh našeg brijega
nikada više neće,
nikada više neće,
djeteta biti od snijega.«

Đ. Sudeta:
Priča

»Što čekaš vječno malen, dok dani neosjetno idu?
Potok, što pod prozorom teče, priča ti da je i danas već postalo juče.
Brže, nego kap vode u potoku, ili trak sjene na zidu,
prestat će tvoje oči da gore i srce da nemirno pod košuljom tuče.«

I. Kozarčanin:
Šuma šumi

A, u potrazi za simbolom koji će tonuća najvjernije dočarati, koji će čežnje, već s prvim dodirom, kositi, u potrazi za suputnicom koja će čipke trulenja najskladnije plesti i najtužnije melodije najpotresnije pjevati, jeseni su se priklonili.

U stvari, jesen je u njima; tužna, umiruća strana jeseni.

»Teku žute jesenje vode u nepovrat.«

S. Mađer

»Nadaš li se, dok ideš sama, zamišljena,
cestom, po kojoj je jesen prosula kišu i tugu,
da će tvoja mala, pognuta sjena
naći u sumraku negdje kakvu dobru drugu?«

I. Kozarčanin

Dobru drugu!

Često se pitam da li je ove mladiće, i ne samo njih nego i Janka Polića Kamova, Miroslava Kraljevića, Josipa Račića i Antuna Branka Šimića, sve te naše poštene, čiste sanjare iz »uklete generacije«, rano pokosila baš ta odanost, ta djetinji iskrena i otvorena privrženost Dobroti.

Jer, i njome se družeći, a, često, okruženi glupacima i farizejima, razarali su svoje nerve.

K tome siromaštvo i gladovanje još.

Najplodnije tlo za smrt.

A, toliko su nam još mogli dragocjenih plodova dati.

Jer, u njima je neizmjerno mnogo htijenja plemenitih bilo.

I bili su od onih u kojima se nikada, ni onda kada su se zadnje nade gasile, ljubav prema domovini nije gubila.

Nju su i od života jače ljubili:

»Draga moja hrvatska tuga, moja dobra mati,
Kad čuješ da me nema,
ne zaboravi, da sam te volio više od života.«

I. Kozarčanin:
Utjeha

Marija BANGO

Drugi jezik

Prvi je susret s njima bio na zabavi naših ljudi, našeg jezika u toj dalekoj zemlji.

On uglađen, ozbiljnog lica i pogleda. Ona, sva razdragana, osmijeh joj ne nestaje s očiju, s usana; kosa lepršava, gusta, s prosjedim pramenovima krasi joj glavu koju bez prestanka okreće čas na jednu, čas na drugu stranu, onamo odakle čuje riječi našega jezika. Ta, zaželjela ih se. Kod kuće, kamo je došla s mužem k jedincu sinu za stalno, čuje samo taj nepoznati jezik: sin, snaha i dvoje djece izmjenjuju misli na engleskom. Prvih je dana još nekako išlo. Sin se zaželio mame, tate, razgovora o rodnom kraju, ali njegova žena drugog jezika, uvriježena, smatrajući se zapostavljenom u tim izlivima prve prisnosti između sina i roditelja, počela se mrštiti, biti neraspoložena. To je unosilo razdor među supružnicima. Preko tjedna, sin je bio odsutan, na poslu. Novodošla svekrva htjela je biti od koristi u kuhinji, ali joj je mlada žena oduzimala sve iz ruku. Djeca, u dobi od šest i četiri godine, nisu znala niti jedne riječi da progovore s novim pridošlicama. Djed se bacio na učenje tog stranog jezika sa svom voljom i tvrdoglavošću. Ispisivao je stranice i stranice, riječi, rečenice, ponavljao ih. Napredak je u novom govoru prepolagano išao za taj svijet brzine, nestrpljenja i nervoze. Za nekoliko tjedana, kao rezultat, šutnja se uvukla u bungalo — u tu lijepu kuću s prostranim vrtom.

Sin, šta da učini?

Vidi da dalje ne može ovako. S jedne strane, mlada žena nema nikakve volje, niti se trudi da se sprijatelji s njegovim roditeljima, makar on zarađuje više nego dovoljno da svi lijepo žive. Žena se duri, pa duri. »Valjda previše ima, ne mora raditi pa joj poremećaj bivše svakidašnjice smeta. Ali, zašto ne trpi blizinu onih koji su joj rodili, odgojili, školovali tako lijepog, zdravog čovjeka — druga?« — čulo se govorkanje drugih ljudi sa strane.

Najzad je došlo ono što je teško objasniti. Iskrsnula je dilema: ili žena, ili roditelji? Žena je prevagnula. Više nisu mogli vratiti kući tatu i mamu. Njihov stan u starom kraju je već bio prodan drugomu. Našli su im jedan mali stan — sobicu u najbučnijoj ulici u centru grada, daleko od njihove kuće.

Iz tog stana prešli su u drugi, veći. Tu sam ih posjećivala skoro svako veče, bili su mi blizu. Ne znam, iz kog razloga, nisu htjeli da sin na njih torši. Uzeli su dva podstanara, dva radnika novodošljaka iz našega kraja. Tu smo se narazgovarali, ponekad šalili, pa i zapjevali naše pjesme. Jelica, ta nepoželjna svekrva i baka, imala je još lijep, čist sopran usprkos svojih šezdeset godina. Zahvaljujući svojoj veseloj, prilagodljivoj prirodi, promatrala je taj slučaj u svojoj obitelji samo s dobre strane. Bila je uvijek nasmijana, spremna za šalu

i pjesmu. Našla je čak i posao da preko tjedna pomaže u kućanstvu nekoj obitelji.

Muž, ozbiljan, šutljiv, gutao je udes ne žaleći se. Uvijek je učio taj nesretni strani jezik da bi, možda, kasnije mogao razgovarati sa svojim unukama. Nikad ih nisam vidjela da su došle k njima u posjetu. Na moje pitanje:

— Dođe li vam kad sin s djecom? Jelica bi s uzdahom odgovorila:

— Nisu više u tom gradu. Prodali su kuću i otišli živjeti u drugo mjesto. Razgovaramo ponekad telefonom. Razdaljina je velika odavde do njihovog grada.

Jedne večeri nađem Jelicu sa šakom ispod mlaza vode.

— Šta je? upitah. Gornji dio ruke je natečen!?

— Da, klimnu mi ona glavom. Na ulici sam se okliznula na koru banane, dočekala sam se na ruku koja me sad boli.

— Morate sutra u bolnicu, savjetovala sam joj.

Kad sam došla k njoj idući dan poslije posla, našla sam je s rukom u gipsu. Bio je prijelom u zglobu šake.

Kako je održavala kuću? Kuhala? Muž joj je bio invalid, povlačio je lijevu nogu, a ni ruka s te strane ga nije slušala. Žena ga je uvijek vodila pod ruku.

Ni to nije bilo sve. Kad je Jelici ruka ozdravila, pojavilo joj se nešto na prsima. Trebala je operacija. Došla sam je posjetiti u bolnicu. Nisam mogla još do nje, ali sam čula kako liječnik veli njenom sinu: — Prekasno je došla za operaciju. Živjet će najviše šest mjeseci.

Srce mi se steglo na te riječi. Živjela je još petnaest godina, zahvaljujući svojoj uvijek dobroj volji. Bila je spretna i sada, s desnom rukom vječno otečenom od ramena do vrhova prstiju.

Dobila je novi stan i novčanu pomoć od gradske općine. U njihovom stanu sve je blistalo od čistoće. Okružila se sa slikama iz rodnoga kraja: nekim s mora, nekima iz Zagreba. Tako se sjećala svoje mnogobrojne braće i sestara, kad su se igrali pored mora, u doba mladosti. Slika sa sinom, između muža i nje, kad je bio dječak. Tu je televizor, fotelja, divan ispred kojeg je bio niski stolić, jedan veći stol u uglu, to je bila njihova dnevna soba. I telefon je tu, ta važna naprava, pomoću koje se može razgovarati s vanjskim svijetom kad se hoće i mora. Sve je polako obavljala: nabavke iz dućana, kuhanje, briga o mužu...

Kad sam ih posjećivala, on je uvijek bio u drugoj sobi okružen rječnikom, ispisanim listovima iz kojih je učio taj tvrdi jezik, a kojeg nikako nije mogao progovoriti. Nije ga ostavljala nada da će ga naučiti. Ipak, život je bio prekratak za taj cilj.

Jedne nedjelje, kad je izlazio iz taksija, nije još čvrsto stao na pločnik, a auto je krenuo i povukao ga za sobom. Od tada nije više izlazio iz sobe. Učenje tog drugog jezika nije prestalo.

Čula sam sin se je vratio. Kupio je kuću, a Jelica mi reče da je pravi dvorac u luksuznom dijelu grada, daleko od njih.

Jedanput ili dvaput na godinu sin bi ih odveo autom do svoje kuće. Kupio je i drugu kuću u planinama gdje su preko vikenda išli ljeti veslati a zimi skijati se na jezeru. Pored posla, vikenda u prirodi sa ženom i djecom, malo mu je ostajalo vremena, skoro ništa, za posjet roditeljima. Baka i djed su starjeli u istome gradu, a ipak daleko od sina i unuka.

Jeličin muž, kad je osjetio da neće još dugo, pisao je svome bratu nek mu osigura mjesto za vječni počinak u rodnome gradiću. Kad je to bilo sređeno, bio je miran.

Poslije deset godina boravka u toj stranoj zemlji dobivali su nešto više mjesečne pomoći, i od toga živjeli i štedjeli za žuđeni povratak.

On, bolestan nije nikako htio u bolnicu. Kad su ga onesviještenog vozili u bolničkim kolima, otvorio je oči, i ponavljao:

— Putujemo kući? Idemo na vlak!

Jelica je bila uz njega. Kratko vrijeme poslije toga, njegov je pepeo još malo čekao dok nije stigao u mjesto, odakle je otišao kao mladić na studije iz svog roditeljskog doma.

Jelica je ostala sama. Opet novo prilagođavanje. Još je bila više vezana uz telefon da čuje glas svojih poznanika. Odlazila je redovito nedjeljom, po kiši i snijegu, među ljude poznatog joj jezika. Morala je još jednu operaciju podnijeti. I to je prebrodila. Njen glas je uvijek zvučao radosno. Koža lica i nešto kose bijelilo se čudnom prozirnošću. Dala mi je broj telefona svoga sina i susjede, usamljenice također, s kojom se sporazumijevala nešto rukama, a nešto s par naučenih riječi tog drugog jezika. Međusobno su razmjenjivale ključeve, u slučaju da se ne vide jedan dan. Tako je i bilo. Jelica se javila poslije večere. Reče mi:

— Nešto sam prehlađena, teško dišem, to toplo vrijeme oteže dolazak Imam sve pripravljeno za mjesec svibanj: nove cipele, lakšu odjeću. Nekako su mi postali teški čizme i debeli kaput.

Ujutro ju je moja prijateljica zvala. Telefon je bio zauzet. Za sat vremena, opet zauzet. Nakon dva sata telefon je zujao kao potrgana žica.

— To nešto nije u redu, obadvije smo zaključile, jer Ivanku je obično Jelica zvala ujutro, oko osam, dok je mene zvala navečer, poslije osam.

Zvali smo njenu susjedu, zamolili je neka pogleda u stan Jelici. Ubrzo nam je javila da ona leži onesviještena na podu pored telefona. Zvali smo prvu pomoć. Njezinog sina nismo našli kod kuće ali mu je žena obaviještena.

Više Jelicu nismo vidjele živu. Ostala nam je u dragoj uspomeni onakva kakva je bila: nasmijana, zvonkog glasa, imajući uvijek spremnu po koju šalu ili novost da nam kaže uveče, što bi čula preko dana.

Sin se je pobrinuo da se i njezin pepeo pridruži muževom, tamo, pored mora, — gdje će im valovi mora rodnog im kraja pjevati uspavanku na razumljivom jeziku...

T. J. H. MAR

Kraljevsko stubište

Kad smo se vratili u naš grad, našli smo ruševine. Nijedne čitave kuće, nijednoga nerazbijena prozora. Još se osjećao vonj dima s ratnih garišta.

Nas nekolicina znanaca, slučajno preživjelih, potražismo sklonište. Našli smo ga podno golema stubišta, koje je ostalo visjeti ni na nebu ni na zemlji.

Stubište je ostatak hotela, u predratno doba najpoznatijega i najraskošnijega u gradu. Njegova pozlaćena ograda izazivala je ushit jednih, a gnjev drugih.

Oko ovoga smo se stubišta u djetinjstvu optrkivali, čekajući da se udalji vratar obučen u admiralsku odoru. Čim bi on s gostima zamaknuo za velika okovana ulazna vrata, ustrčali bismo stubama, zajašili pozlaćenu ogradu i pocikujući indijanski odsklizali se niz njezinu strminu.

Za razliku od kraljevskih, ovo hotelsko stubište služilo je za svečana uspinjanja skorojevićkih dojdeka. Silasci su obično bili manje svečani. Sada nam je to stubište dobro došlo kao krov nad glavom.

Koliko nam bijaše poznato iz dječjih slikovnica i priča, kraljevska stubišta bila su sagrađena samo za silazak. Bilo kralja s kraljevskom svitom, bilo članova njegove preuzvišene kraljevske obitelji.

Dogodilo se uskoro da je naše stubište, pod koje smo se sklonili, prestalo visjeti u zraku. U razini s njegovim vrhom na ruševinama je sagrađena nova ulica. Pod dnom stubišta i dalje je zjapila praznina.

Tako smo stubištem mogli samo silaziti u našu jazbinu. Zbog toga nazvasmo ga kraljevskim. Da pri doskoku ne bismo slomili noge, doskočilište smo umekanili ostacima jutenih vreća.

Tjerani nuždom i pohlepom za boljim životom, malo pomalo smo napuštali naše privremeno sklonište. Grad koji se obnavljao iz pepela i ruševina trebao je našu mladost, našu snagu i našu pamet.

Samo je jedan od nas ostao u skloništu. Nismo ga mogli nagovoriti da ga napusti. Smijao se, ne porugljivo, našim razmišljanjima o budućem životu. Takav život nije ga zanimao. Izgubljen za nas, u našim sjećanjima zvali smo ga Izgubljenkom.

Pošli smo svaki na svoju stranu, u potragu za stekovinama i užicima, koji su nas čekali tu negdje iza ugla. Svoj jedini život nismo namjeravali nikomu i ničemu pokloniti. On je pripadao samo nama.

S obnovom grada i mi smo obnavljali podrtine svoga nasljedstva. Kućili se i zatrpavali stvarima. Pustili smo da nam rđaju bogomdani talenti, a umjesto njih umnažali tvarne imutke i kad nam je svega pretjecalo. Razbacivali smo se stečevinama, trošeći ih rasipno.

U toj obijesnoj i suludoj trci zaboravili smo na dušu. Nije li to nešto što su izmislili strašljivci i kukavice, naivnjaci i siromašni duhom? Ipak, iako smo je nijekali, nismo mogli izbjeći suočenje s njom.

A duša nas nije podsjetila na sebe ni grižnjom savjesti, ni prijekorima, ni opomenama. Samo smo odjednom osjetili umor, zasićenost, praznoću. Postajali smo uznemireni, ranjivi, osjetljivi bez povoda i razloga.

Kao da smo se unaprijed dogovorili, skupismo se jednoga dana u kavani na glavnom trgu. I odlučismo potražiti Izgubljenka. Možda da mu se narugamo i sebe uvjerimo u ispravnost puta kojim smo se nekada davno otpustili.

Na mjestu gdje smo ostavili Izgubljenka, ispriječio nam se velebni hotel, veći i sjajniji od prijašnjega. Svršeno je s našim nekadašnjim skloništem. Svršeno je s našim Izgubljenkom. Grad je uklonio svoje ruševine, prebojio svoje izgorine.

Pomalo iznenađeni, prolunjasmo uokolo. I gle, kraljevsko stubište još je tu. Vjerojatno su ga ostavili kao neki spomenik; da pokažu Gradu i Svijetu koliko su napredovali. Vrata skloništa, obojena u bijelo, bijahu otvorena. Uđosmo bez najave.

Prostorija pometena, čista. Na podu desetak uredno složenih ležajeva. Tko li tu sada stanuje? Mi da ćemo napustiti sklonište, a ono se odjednom pojavi Izgubljenko, iza nevidljiva zastora, koji u polumraku nismo ni opazili.

Širi ruke, u lica nas ljubi. Odnekud izvadi bocu pjenušca i poželi nam dobrodošlicu. »Otkuda ti pjenušac«, čudimo se. »Zaboravili ste ga, kada ste pobjegli odavle. Čuvao sam ga za vaš povratak ili navratak.«

Tek nakon uporna propitkivanja saznali smo da radi sve poslove koje mu ponude. Od zarade je ovo sklonište preuredio za dom beskućnika. Nevoljnim slučajnicima, koji naiđu, besplatno daje stan, hranu i odjeću. »Ima još toliko siromaha na svijetu«, uzdahnuo je sjetno, »bjednijih od mene. Netko im mora pomagati.«

Izgubljenko je sjao unutarnjom radošću. Zavidjeli smo mu. Nismo li mi oni, koji su izabrali pogrešan put?

U veselu i osmijesima ovedrenu razgovoru, Izgubljenku na čas potištenost zamuti pogled i smežura lice. Dobio je naređenje da mora zajedno sa svojim beskućnicima napustiti sklonište, zbog neraspoloženja hotelskih gostiju. Pogled na siromaštinu kvari im užitke.

»Zašto im ne pokažeš zube«, hrabrimo ga. »I bih da ih imam.« Izgubljenko se dječački nestašno osmjehnu, škljocnuvši svojim istrošenim umjetnim zubalom.

Stanislav SODAN

Laku noć, more!

Sunce je bilo u zenitu. Moderni Adam češkao je svoj preplanuli trbuh. More je mirovalo. Satori su se isparavali. Nomadi su se svukli. Vezani magarac lijeno je repom tukao muhe. Na sve strane čuo se loši konobarski esperanto. Pod silnom žegom asfalt je popuštao. Ljubavni ugovori sklapani su na brzinu. Instant-čovjek ne voli čekati. Pod starim satom drijemao je ostarjeli ribar. Mreže su čekale bolje dane. Netko mu je ukrao more.

Onda je Adam ustao. Lijenim pokretima uzbudio je salaste naslage što je izazvalo rutavanje. Iz njegove utrobe dopirao je miris roštilja. Polako je krenuo prema moru. Nožnim palcem ispitivao je temperaturu i zaključio da je vrijeme da rashladi sav svoj obujam. Koraknuo je prema pučini. More se uznemirilo. Počelo se trzati. Kao da je pružalo otpor. Ali Adam se nije dao. Naglo je čučnuo i istjerao more na obalu. Djeca su radosno povikala: — Valovi! Tada je Adam nestao u morskim dubinama. Posjetio je alge. Ribe su se razbježale. Veliki mjehuri zraka dokazivali su da je Adam još uvijek tu. I konačno, njegova glava izronila je na površinu izbacujući iz sebe mlaz vode. Ponovo je rutnuo i krenuo prema obali. Kada je morskom žalu postalo teško, bio je to znak da je Adam napustio more. Naglo se je stresao i stvorio pravu kišu oko sebe. Nakon toga je legao na leđa i usmjerio pupak prema suncu. Nije trebalo dugo čekati i Adam je utonuo u san.

Sunce je zalazilo. Eva je bila na dasci. Bila je srdita jer vjetra nije bilo. Prokleta priroda iskazala je neposlušnost iako je ona bila spremna sve platiti. Sa svom svojom golom istinom opružila se je po dasci. Zurila je u crno morsko dno i žalila se na nebo. U očaju je stisla tubu s kremom i namazala tijelo. Sunce se načas zasramilo i skrilo iza oblaka. Eva je uzdahnula: — Prokleto sunce!

Kad je žal počeo škripati, bio je to znak da se Adam budi. Protrljao je oči i slasno se nasmijao. Ispred njega, na dasci, plivao je plijen. Odmah je napeo mišiće i uvukao trbuh. Počeo je izvoditi sklekove, onda jedan salto, i bio je spreman. Upalio je tranzistor. Spiker je govorio o godišnjici Berlinskog zida. Skočio je u vodu. Leptirovim stilom stvorio je valove i opet obradovao djecu. To nije prošlo nezapaženo. Eva je popravljala frizuru. Nije trebalo dugo čekati. Adam je guknuo: — My love! Eva je zagugutala: — Mio amore!

Na brdu starica je tjerala mazgu. Brala je kadulju i ponekad bi pogledala prema obali. Iza staračkih bora oteo se uzdah: — Gladijatori! I ribar se javio. Smijući se, prozborio je: — Oni parenje zovu ljubav!

Suncobrani su pozatvarani. Nitko nije primijetio da je sunce zašlo. Plaža je opustjela. More je ostalo samo. I kao da je tek tada oživjelo. Pojavili su se valovi. Ali bili su nekako neobični. Imao sam dojam da s morem nešto nije u redu. Kao da ga je nešto boljelo. Počelo se je trzati.

Valovi su bili sve veći. Učinilo mi se kao da će eksplodirati. I odjednom, more je počelo povraćati. Izbacivalo je trulež iz svoje utrobe. Bljuvalo je na obalu kojekakve otpatke. Bilo je tu raznoraznih tuba, bočica, krema, paprika, šljiva, naočala, čak i ljubavnih romana.

Stajao sam bez daha i gledao ovaj čudni prizor. Nisam vjerovao da i moru može nešto naškoditi. Polako sam koračao žalom. Nogama sam razmicao izbačeni smrad. Teška je bila spoznaja da se more danju truje. I to od ljudi.

Sjeo sam i zagledao se u pučinu.

I gledam more pa mi laku noć veli...

Joja RICOV

Sklopljene ruke zemlje

Uvišeni
nedodirljivi u poju
korovi neizbrojivi zahvalnika

cvrčci

zvonke a nepomične
sklopljene ruke zemlje

Blago KARAČIĆ

Moja anabaza

Putujemo pokraj bistre, valovite Neretve. Svibanjsko jutro, rascvjetano praćeno letom i pjevom raznovrsnih ptičjih glasova. Mutna ratna vremena. Vršljaju svuda razne vrste vojnika: po gradu, šumama i planinama. Puca se, ratuje se; sad jedan kraj oslobođen, drugi okupiran. Škakljiva vremena, još škakljivije ovako daleko ovo svibanjsko putovanje. Moraš se uvijek obazirati, prisluškivati, jer lako možeš biti za glavu kraći. Ima nam još ravnih trideset kilometara do Glavatičeva. Sve bih lako, ali osjećam nekako da je glava u torbi, pa je čovjek smušen i zabrinut. Izbismo na Boračko, planinsko poljce, u kuće, ispod planine, srpskog sela Borci. Sretosmo nekog mladića, ide iz gornjih planinskih sela. Pitamo: »Kako gore, ima li vojske i borbe?« — Bilo je grdno ima dva-tri dana, pobili se četnici i partizani. Kad su oni otišli, evo ti Švaba, pa domobrana; uvijek vršlja nekakva vojska, pokupiše, pojedoše *dibiduz* sve. O, Bože, pusta jada i nevolje ljute! Eto ima dva-tri dana gore je mirno. Oće li je jopet đava nanit, ja vam numim ništa reć, a Boga na pomoć, pa šta bude.

— Velečasni, evo ima četiri godine da nije gori svećenička noga povirila. Ima dice nekrštene. Muškadiju diglo u vojsku, ostala starost i nejakost, pa šta ti možeš, eto, otkako je župski stan zapaljen i svećenik je zadnji jedva glavu iznio. Eto, tako se muči i jadi. Nomadne se sastalo nešto starijih ljudi i odlučili da dođemo po vas, pa šta Bog da; ja se javijo i doša po vas.

Tako putujemo, molimo Gospine krunice. — Mislili smo mi odavno na to, ali uvik vojske, pucnjave, straže, pa ne da nikud maknut.

Tako ispriča moj pratilac Niko i nastavi: — Još nešto, prije nedjelju dana poslao sam obavist u bliža i dalja sela da ćemo vas pokušat izvest k mojoj kući.

Opet gazi uz Neretvu i kruničaj, sjedni, zapali, pa opet. Uznojili se, poteški i ranci na ramenima. Sunce zalazi, mi se penjemo lijevo k Nikinoj kući, gore pod planinu. Obukoh svoj habit i ulazimo u dvorište. Nasta krivljavina, potekoše suze radosnice, poklici: »Bog vas poživio, Bog vam pozlatio svaki korak, Isuse, hvala ti šti si nam misnika poslao, blago majci koja ga je rodila, vala Bogu sad mogu mirno umrit.«

Tko bi sve mogao popamtiti i nabrojiti sve zazive, što ih pobožni svijet upućivaše Bogu. Ruke moje sve mokre od ljubljenja i suza. Ima oko stotinjak čeljadi koja se večeras ovdje okupila. Ima ih iz daleka, iz Bjelimića, pa čak od izvora Neretve odakle su pješačili puna tri dana i nosili djecu na krštenje. Pomolili se Bogu svi skupa, onda sam držao vjeronauk, osobito o sakramentu sv. krštenja. Krstio sam te večeri dvadesetero djece. Jedan me je mali nasmijao, opsova mi mater kad sam ga hladnom vodom polijevao po glavi, bilo mu je četiri godine i podobro narastao. Zatim sam sjeo u sobu i sve odrasle ispovjedio,

te najavio da će ovdje sutra biti sv. misa u devet sati. Večerali te pričali zgode i nezgode iz tih vremena. Vrijeme spavanja. Policijski je sat pa se ne smije dalje kretati niti ikakvo svjetlo vidjeti. Pošli na spavanje, ja ću tu spavati sam. Lijepa soba, pristojno uređeno s lijepim čistim drvenim krevetom. Ukućani svi odoše u stojnu kuću, a stranjska čeljad u mahalu susjedima, dobrim ljudima. Ode sve. Stojna je kuća kojih četiristo metara dolje k Neretvi. Ostah ja sam, stid me reći da me je strah, a opet ne dam svoga ponosa, a čeljad se također stidi da netko tu pokraj svećenika spava. Da je tu bilo i malo dijete, koliko bi mi bilo lakše. Bog je sa mnom, pomolim se i u čist krevet. Neće san nikako na oči; što ih više stišćem to se one sve više otvaraju. Ustao, šetao, molio krunicu, opet isto u krevetu. Ustadoh, potegoh rakije koja je bila na stolu, ne bi li ona što bolje učinila. Jača briga od rakije. Vani lijepo vedro vrijeme, mjesec iznad planina svijetli kao da je dan, moji su prozori u sjeni. Tako se mučio i prevrćao do dva sata po ponoći. Zalaja torni pas u basu, gusto laje i leti prema planini poviše štale gdje sam se ja smjestio. Ispod mene je ovčinjak u prizemlju. Ovce pred vratima u toru leže i preživaju. Ustadoh, prislonih uho na staklo prozora. Čuje se sve jači lavež, kres vojničkih cipela. — Bit će trke, pomislih. Bliže i bliže, vojska, četa. Komandir tiho i odlučno naređuje da se kuća opkoli, te da nitko ne smije pušiti; ja sve čujem i gledam kroz prozor; oni mene ne vide jer sam u sjeni, ja njih dobro vidim. Opkoliše, polegoše, puške i strojnice na gotovs. Hodam po sobi u vešu kao da mi je voda stala. Sve se utiša, samo se mjesec još više popeo kao da gleda šta će noćas biti sa mnom. Vrijeme se smirilo, garov se ušutio, podvio rep kao da i on čeka što će sad biti. Očuh veliko lupanje na vratima stojne kuće. Oču se: »Ko je noćas gore u štali na konaku?« — Odgovor netko dade: »Pratar iz Konjica.« Vrata škrinuše, opet se sve ušuti. Spopade me jeza. Vjerujem u Boga, molim ga, opet mi žao da umrem ovako mlad i zdrav. Mašta se pusta razmahala, pa ne samo da slutim već i gledam smrt u oči. Otvorim prozor što gleda u tor i ovce, koje leže i mirno preživaju. Skontam: bit će opet nade za život. Od tora pa dolje prema Neretvi nisam opkoljen, nema ni jednog vojnika. To je zato jer su tu velika strma točila, pa ako se omakneš, završit ćeš u zagrljaju Neretve. Sam mislim: ako počnu tući na vrata, skočit ću među ovce pa k Neretvi, pa kud puklo da puklo. Odjenem hlače, šetam i pomalo gucnem ono *mučenice* sa stola. Tišina, tišina.

Najedanput rezak glas: — Pokret! — Izgubi se kres cipela k Neretvi. Odmah bos uletih u stojnu kuću. Čeljad brišu suze, jer su mislili da je sa mnom sve gotovo. Opet kukaju čeljad, odvedoše Niku da im pokaže put do Bjelimića; to je razdaljina oko trideset kilometara. Tješio sam ih kako sam znao i umio. Srećom vratio se Niko pred večer. Iza sv. mise opet na put uza strmine pod planine da opremam staru čeljad. Pred večer na konak s pratiocem u selo Raziće. Čeljad me opet dočekaše, kao i prošle večeri, u suzama i veselju. Srećom dođe neki Mujo, musliman, pametan, dobronamjeran čovjek i veli mi da se ništa ne bojim, jer je on bog i batina u tom selu. Spavao sam punih deset sati. Ujutro sam obavio svoje poslove; popodne opet pod planine da obiđem stare i bolesne. Predvečer dođe jedan krasan momak, razvijen i jak da s njim pođem u Krupac na konak, jer i tamo valja sve obaviti. Nakon večere pođosmo spavati u njegovu sobu, lijepo čisto, dva kreveta. On ustade i unese sjekiru, ima u njoj pet oka. — Ako netko noćas poviri po nepoštenu poslu, ovo će suditi — prisloni sjekiru i leže. I te noći zaspah kao zaklan. Cijeli sam dan radio i putovao. Dođoh kasno uvečer. Čeka me opet jedan mladić i moli da idem s njim da mu opremim djeda koji je bolestan. Put pod noge, kroz guste šume pa uz brda: gdje je Bog rekao laku noć. Jedva, nakon puna dva sata brzog hoda, stignemo u kolibu, gnjilom daskom pokrivenu u kojoj leži starac kraj ognjišta. Lice mu kao kora od starog hrasta, razdragan i veseo. Dadoh mu propusnicu za onaj

svijet. Opet natrag pred ponoć na staro konačište, sjekira drži stražu. Ujutro poslije mise čeljad mi napuniše ranac: sira, kruha, kuhanih jaja, zelena luka i na put. Skakućem kao ptica, radostan što ovo sve lijepo završih. Onda skakući, moli, pjevaj i razgovaraj sam sa sobom. Eto me uvečer u moj Konjic. Veselje i radost župnika, čestitanje, priča do kasno u noć...

Joja RICOV

Djevičanstvo snijega

Bliješti i upokojuje
sjajem odbljesnuta djetinstva

djevičanstvo snijega.

Miroslav MAJNARIĆ

Zub

Da nema zuba, ne bi bilo zubatih, pa nas ne bi nitko mogao uzeti na zub. A sad vidiš tamo nekog kržljavka kako drugog deliju stavlja pod zub bez pol muke i stvar ispadne u redu.

A vlastitih se zuba najkasnije sjetiš i to onda kada te počne svrdlati u njima. Pa gledaš kuda ćeš i što ćeš, trčiš po aspirine, a počneš, bome, i zubnu inventuru: te ovaj fali, te onaj ne vrijedi, ovaj otpisan, onaj nestao. Kad svrdlo prestane s radom, onda sve po starom.

Kažu da će uskoro, u svijetloj budućnosti, teći med i mlijeko pa neki misle da nam zubi neće trebati i kao takve da će ih ukinuti. U tom slučaju, na našu radost, ukinut će i zubare, pa će ovi privremeno vaditi čavle dok i čavle ne ukinu. Tad će ići u gastarbajtere i sve će se dobro završiti.

Da bi mogao živjeti, moraš nešto baciti u zube, kaže narod. A da bi te zapao bolji komad, moraš se ponekad i zubima boriti, kesiti se njima a, dakako, malo ih izbrusiti u težim slučajevima.

Doduše, i bez zuba se mogu raditi razne stvari pa i gristi, samo to nije ono pravo. Dok ti broje zube po službenoj dužnosti, ne praviš veliko pitanje. Međutim, ako ti iste ove zube pokažeš nekom kad ti to nije naredio, ne bih bio rado u tvojoj koži. Najbolje je u tom slučaju glumiti da nemaš ni jednog zuba i fino se smijati zatvorenih usta.

Nekad se konju obavezno gledalo u zube još za njegovog života, dok se danas to isto radi auto-konjskoj snazi koja je već crkla na cesti. Neke životinje samo pokazuju zube, a ne grizu, dok druge grizu a da im zube nisi ni vidio. Nešto slično kao kod ljudi.

Kako je već rečeno, zube smiješ pokazivati samo po odobrenju višeg foruma i to na fin i pristojan način. Druga je stvar, ako se radi o nekom tko zavisi o tebi: tad pokaži svih trideset i dva (dabome, ako ih imaš).

Sa zubima su moguće razne kombinacije i društvene igre: možeš nekog goniti preko zuba, možeš njima škrgutati, škripati i tupiti ih, a imaš pravo i naglo ih izbijeliti, ako ti netko nepozvan maše ispred nosa. Već prema prilikama kroz zube se mogu riječi zgodno plasirati, mogu se cijediti kroz zube; ako ti je želja, mogu se govoriti preko zuba, između zuba, kroz zube, pod zube, a onaj kome to treba neka samo izvoli to odgonetavati.

Govore, opet, da zubi mogu zepsti, pa, ako je tome tako, onda onaj koji ih nema ima brigu manje. Nezgodno mu, pak, s druge strane, da ne može nesmotrenu riječ više zaustaviti kad izleti iz usta. Imamo zubato sunce koje dobro grize, a rodi i zubati kukuruz koji mi grizemo. Imamo i zazubice, jako rasprostranjene u našim krajevima, ali to je poseban slučaj.

Kad zapadnemo u škripac, što ćemo drugo, nego zagristi u problem. Netko mora početi prvi, a poslije već ide lako. A čime ćemo gristi? Naravno, zubima, pa to čini onda cijela regija, dapače i nacija. Uhvate zubima dotičnu stvar i rješenje se mora naći. Tek se mora zubima dobro stisnuti, a to nas inače baš ne raduje.

Zuba ima raznih vrsta, a među njima i takozvanih socijalnih. Prednost je njihova što nikada ne bole, a možeš ih ostaviti kod kuće, na polici ili objesiti o klin, ako ti ih je teško nositi. Dapače, preporuča se deponirati ih kad ideš na godišnji dopust, na utakmicu ili u lov. Isto je bolje da ih nemaš kod sebe ako namjeravaš preskakivati preko neke tarabe ili slično.

Mnogi jedu tuđim zubima, a to se na prvi pogled ne uočava, jer treba dobro poznavati situaciju u svakom slučaju.

Ipak i sve nas nagriza zub vremena i tu nema nikakva spasa. A na kraju, ne bi bilo pošteno naumiti udariti nekog preko zuba, a ne pogledati mu prije u usta i vidjeti da li ih uopće ima!

Joja RICOV

Quia croata sum

Školarcu Augustu Šenoi i njegovu mlađem sunarodnjaku mučeniku Vladimiru Gortanu.

Skot u promisli Svevišnjega
Rob u vlastitome krevetu
Razbaštinjen do jezika

Preživam čemer stoljeća.

Crnogorski govori

Kao treća knjiga Odjeljenja umjetnosti Crnogorske akademije pojavio se zbornik CRNOGORSKI GOVORI (1984). U njemu su objavljeni radovi sa znanstvenoga skupa u Titogradu 12. i 13. svibnja 1983. Jedan od vodećih učenjaka u svijetu s područja filologije i slavistike, Hrvat, *Josip Hamm* (na Sveučilištu u Beču) nije prisustvovao skupu ali je njegov rad *Crnogorsko T, D + jat>Ć, Đ.* objavljen u Zborniku i pobudio veliko zanimanje. Prof. *Hamm* u samome početku veli da se o tome ne jednom pisalo *(A. Belić, P. Ivić, M. Pešikan, J. Vuković* i drugi) ali misli da »ovdje imamo posla s problematikom koja je donekle — ali samo donekle — nalik na onu koju predstavlja odnos zapadnoslavonskoga *kv, gv* prema istočnoslavenskom i južnoslavenskom *cv, zv...*« Još je *Juraj Križanić* 1665. znao da je sveti *Ćiril (Konstantin Filozof)* polazeći od grčkoga alfavita imao neprilika s bilježenjem slavenskoga fonema *e* koje je bilo bez jotacijskih kinema (prof. *Hamm* ističe da ovdje uzimlje kinem u značenju koje mu je dao *Baudouin de Courtenay),* a to se u još većoj mjeri odnosilo na jat koje je — vjerojatno i zbog toga — u glagoljici dobilo znak koji je bio nalik (i izveden) iz inicijalnog *A.*

Prof. *Hamm* misli da je,što se crnogorskoga *tě. *dě> će, đe tiče, na dukljansko-zetskom području moglo dolaziti do sukobljavanja dviju tendencija, dviju smjerom i podrijetlom neovisnih, heterogenih artikulacija: zapadne suglasničke i istočne samoglasničke.

Govoreći o terminu *crnogorski* u našoj dijalektologiji prof. *Hamm* se osvrnuo i na *Pregled srpskohrvatskih dijalekata* koji je odobren kao stalni sveučilišni udžbenik za slušače Sveučilišta u Beogradu. U njemu nema crnogorskih govora kao posebne dijalekatske grupe. Naime, tu su šumadijski, šumadijsko-vojvođanski, vojvođanski i slavonski, ali crnogorski uopće nema! Zašto? Skriveni su pod nazivom *»zetsko-južnosandžački«.* Ta bi diskriminacija prije pristajala predratnoj malograđanštini nego progresivnom društvu kojemu je jedan od važnih zadataka da realno gleda na činjenice i da stvari postavlja na prava mjesta.–Zašto onda krparenje koje ničemu ne vodi? — pita se dr. *Hamm* i zaključuje: »Mislim da bi najpoštenije i najpravilnije bilo da se i crnogorski govori zovu crnogorskima, a to što oni jednim dijelom prelaze u južni Sandžak, to ne znači ništa... Treba se uopće kloniti naziva i termina koji ne razjašnjavaju nego zamagljuju... Jedno je književni jezik koji u sebi može sadržavati dva i tri standarda (kao što je to u engleskom, francuskom, španjolskom, pa i njemačkom), a drugo su dijalekti kao matice koje utječu na oblikovanje, razvitak i diferencijacije svojih — ističem »svojih« — standarda...«

Drugi hrvatski jezikoslovac *Dalibor Brozović* zastupljen je s prilogom *Longitudinalne jadranske heterodijalekatske izoglose;* zadržava se na južnom, jadranskom pojasu, koji se najoštrije i najkonkretnije ocrtava pred očima i koji — za razliku od panonskog i dinarskog pojasa — pruža najviše građe. On

je izrazio svoje neslaganje s tradicionalnim nazivom *dalmatinizmi*, jer se pojave o kojima je riječ vezuju uz pomalo neodređen pojam geografske Dalmacije, a radi se više o terenima koji su vezani uz Jadran i stoga je naziv *adrijatizmi* mnogo prihvatljiviji: više odgovara sadržaju i nikako nas ne može dovesti u bludnju.

U *adrijatizme* — smatra prof. Brozović — treba ubrajati i leksičke značajke — razni slojevi romanizma zaokružuju opću jezičnu fizionomiju jadranskoga pojasa. No, naši se jadranski romanizmi razlikuju od svih ostalih južnoslavenskih romanizama (i slavenskih uopće) i specifičnom dalmatskom komponentom s izvanredno originalnim osobinama i konsonantizma i vokalizma, i visokom frekvencijom u usporedbi s bilo kojim drugim slavenskim terenom, a i na sociolingvističkoj razini... Tu su dvije bitne značajke: pretežno pučki karakter romanizama i jadranski je pojas jedini slavenski teren u kojem među barbarizmima pučkog govora prevladavaju romanizmi. No, jasno je da se leksička problematika ne iscrpljuje romanizmima.

U Zborniku su i prilozi *Dragomira Vujičića: Opći pogled na rezultate dosadašnjih ispitivanja crnogorskih govora* u kome se govori o radovima *Stjepana Ivšića, Milana Rešetara, Aleksandra Belića, Dalibora Brozovića, Pavla Ivića, Asima Pece, Pavla Rovinskoga, Danila Vušovića, Jovana Bukovića, Radomira Aleksića, Luke Vujovića, Mihajla Stevanovića, Radosava Boškovića, Drage Čupića, Mitra Pešikana, Vase Tomanovića, Mieczyslava Maleckoga, Branka Miletića, Vojislava Nikčevića, Jevte Milovića, Srđana Musića* i drugih učenjaka; *Pavla Ivića: Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora; Mitra Pešikana: Pravci diferenciranja i klasifikacije crnogorskih govora i neki problemi njihovog proučavanja; Asima Pece: Crnogorsko-hercegovačka govorna preplitanja; Čede Vukovića, Mate Pižurice, Edine Aliresojević* i drugi prilozi s područja lingvistike i filologije u vezi s proučavanjem crnogorskih narodnih govora.

Adriaticus

»Podobnost inteligencije«

»Vjesnik« od 5. srpnja 1986, u rubrici »Kultura na govornici 13. kongresa SKJ«, objavljuje izlaganje Fadila Hadžića, gdje, uz ostalo, možemo pročitati i ovo: »Tako smo, zahvaljujući krutoj birokratsko-dogmatskoj logici stigli do paradoksa — da smo bili jedina zemlja u okupiranoj Evropi koja je održavala kongres kulturnih radnika (...) da smo imali vrlo podobne kulturne radnike u ratu, tamo gdje se nosila glava u torbi, a u miru ta vrsta podobnosti ne važi, ovdje je podobnija birokratska legitimacija.«

Ove riječi izgovorene na najvišem skupu jugoslavenskih komunista ne bi smjele ostati bez odjeka u srcima svih ljudi kojima je stalo da se prevlada zastoj u našem socijalističkom razvitku, do kojega je došlo zbog nedostatka »duhovnog kisika« koji proizvodi humanistička inteligencija. Zato je potrebno najhitnije aktivirati goleme stvaralačke potencijale naše humanističke inteligencije, kako bi »duhovni kisik« raspalio revolucionarni plamen u našim srcima koji treba spaliti sve nanose birokratske truleži koji su zakrčili sve putove našeg napretka. Ne treba se bojati siktanja parazita koji se hrane sokovima te

truleži, jer kad nestane truleži, nestat će i parazita. Tada će se otvoriti neslućene mogućnosti napretka na svim područjima našeg društvenog života, o kojem vjekovima sanja humanistička inteligencija, koja je uvijek bila podobna za rad na ostvarenju velikih ideala socijalizma. Toga je dobro svjestan birokratsko-dogmatski duh pa je zato i podigao »vještački, ali čvrsti zid između stvaralačke inteligencije« i radničke klase kojoj je humanistička inteligencija prirodni saveznik.

Sve deformacije, koje su se događale i koje se događaju u socijalizmu, bile su moguće samo zato što je humanistička inteligencija prisiljena na šutnju. Ta birokratska zavjera protiv humanističke inteligencije najopasniji je vid kontrarevolucije. Stoga treba stalno ponavljati na svim javnim govornicama ono što je Fadil Hadžić izrekao na govornici 13. kongresa SKJ, sve dok ta zavjera ne bude uklonjena.

Stipe Vuković

JESTE LI OBNOVILI PRETPLATU?

OBNOVLJENI »KIKLOP«

Predložak drame, tj. *Marinkovićev* roman, značio je, izašavši svojedobno iz tiska, novinu i unio stanovitu svježinu u našu poratnu literaturu (kao, uostalom, i prva *Spaićeva* adaptacija toga djela za scenu). U novoj Spaićevoj adaptaciji i režiji kao da se izgubio taj dah svježine i novosti (kao što ni Marinkovićev roman ne bismo čitali s istim osjećajima i dojmovima kao u vrijeme njegova izlaska iz tiska). Novi Spaićev »Kiklop«, ako se to tako može reći, donekle nas je razočarao, i to vjerojatno ne toliko zbog nekih nedostataka i izvještačenosti u adaptaciji i režiji ili zbog izmijenjene glumačke ekipe, koliko zbog toga što su se promijenila (dvadesetak godina nakon romana i desetak godina nakon prve adaptacije) vremena i prilike u kojima živimo i »čitamo« neka djela.

Svojedobno nas je iskren izraz dezorijentacije, tjeskobe i osjećaja bezizglednosti i bezizlaznosti situacije uoči drugoga svjetskog rata u srcu skeptičnog i lucidnog intelektualca, povezan s intimnim asocijacijama i aluzijama na suvremenu situaciju, mogao snažno impresionirati i zainteresirati, a danas, pošto smo proživjeli i proživljavamo tolike krize i razočaranja, kao da tražimo, da bismo izrazili unutarnju tjeskobu nakon »Božje smrti« i smrti čovjeka, snažnije krikove i riječi nego što je »knjiška« refleksija i konverzacija dekadentnog intelektualca, obilno začinjena Marinkovićevom erudicijom, koja nas neodoljivo podsjeća na »čarobnu igru asocijacija« u verbalnom i verbalističkom arsenalu Ujevićevih i Krležinih monologa i dijaloga.

Interes je smanjen nešto predugačkim monološko-konverzacionim pasažima kozmičkog dijapazona bez dramskog naboja. Ipak je ta monotonija često prekidana novim licima i situacijama. Na primjer, epizoda s jugoslavenskim majorom, *Juricom Dijakovićem* (čiji smo glumački lik osvijetlili u br. 3/86 našega časopisa u sada već popularnoj rubrici prof. Petravića), djeluje kao vrlo uspjeli »come back« i mala »rehabilitacija« ovoga rasnog glumca. Osvježenje unosi i *Gregurović* kao plakater i kao bolničar, i *Guberina* kao Krele i kao pijanac, i kratki susreti s nekim poznatim glumcima (kao što su npr. *Eda Bortolazzi* i *Boris Festini)* i mnoge druge kratke epizode u ovoj dugačkoj predstavi.

Protagonisti se, naprotiv, doimaju prilično zamorno. Uostalom, zar nije to u skladu i s Marinkovićevom i sa Spaićevom koncepcijom panoptikuma nad kojim lebdi »kiklopska« prijetnja. Toj atmosferi vjerojatno odgovara i *Despotov* Melkior (kao i njegov dvojnik, *Zoričićev* Kor), i *Buzančićev* Hugo, i dobro odigrane uloge *Dracha, Crnkovića* i tolikih drugih. Od ženskih uloga nekako je uvjerljivija Enka *Koraljke Hrs* nego Vivijana *Saše Dabetić*. U ovoj potonjoj malo toga nas je podsjećalo na privlačivost ograničene kurtizane, koju u šarmantnu »madonu« i lik »satkan od čežnje i pjene sna« pretvaraju obično oni što ih Camus podrugljivo zove cerebralcima. »Kiklop« je pun »cerebralaca« i cerebralnih konstrukcija, ali i dojmljivih i kreativnih interpretacija. Pa i za scenografiju možemo reći da je uspjela, naročito kada nam dočarava Zagreb uoči rata. Zbog svega toga ne možemo Spaićevu predstavu ocijeniti kao neuspjelu.

Radovan Grgec

»SFRIŠKANA« PREMIJERA OPERE »MADAME BUTTERFLY«

Prezentirati staru i olinjalu opernu predstavu opernoj publici koja je u posljednjih nekoliko sezona u Zagrebu već vidjela svašta u Hrvatskom narodnom kazalištu predstavlja u najmanju ruku pomanjkanje umjetničkog poštenja. Prvog ožujka ove godine prisustvovali smo takozvanoj premijeri popularne Puccinijeve opere o tragičnoj sudbini male Japanke koja godinama čeka na svojeg oficira Pinkertona da se vrati k njoj u zagrljaj. I publika je uporno čekala da se dogodi neka inovacija u režiji Stanka Gašparovića, ali se to nije dogodilo. Bila je to stara oprobana njegova režija koja je samo u nekim detaljima pokazivala pojedina mala scenska rješenja koja nismo prije vidjeli. Scenografija s konvencionalnim rješenjima prvog i drugog čina uz malo obogaćene stare kostime Inge Kostinčer (sada kostimograf: Danica Dedijer, koja je obnovila kostime) imala je i stereotipno glazbeno rješenje. Ostalo je sve na tome da orkestar jasno sve zna (a da su potrebno nijansiranje i lirizam potpuno nestali), dok se dirigentsko vodstvo, inače talentiranog mladog dirigenta Maksimilijana Cenčića, svodilo na to da svi budu skupa — pjevači i zbor u suglasju s orkestrom koji si je dopuštao već uobičajene nepodopštine (tvrdi ton, krivo sviranje bez sjaja, nemuzikalne fraze itd.). Šteta je da Cenčić nije imao priliku da studira predstavu s mladim pjevačima i orkestrom od početka. Bilo je očito da i s interpretima mnogo toga nije bilo u redu. Blaženka Milić u naslovnoj ulozi Čo-Čo-San nije svojim velikim glasovnim potencijalom bila ljupka i lirična mala Japanka iako joj je uloga bila jasna. Glas ove sjajne pjevačice više odgovara jednoj Senti u »Ukletom Holandezu« ili Tosci u istoimenoj Puccinijevoj operi. Glumački je bila korektna, ali je u režijskom postupku manjkalo potrebne dragosti i potencirane liričnosti u glazbenoj frazi. Krunoslav Cigoj i pojavom i glasom neadekvatan ulozi Pinkertona s mnogo krivih intonacija i krivo otpjevanih tonova, posebno u velikom duetu prvog čina. Boris Vajda (konzul), Gordana Marić (Suzuki) i Ante Mijač (Bonzo) nisu svojim postojanjem i kretanjem po pozornici narušili inertnost stare režije. Upravo zbog nepokretne i neinventivne režije nismo mogli doživjeti intimnu dramu Japanke i njezinog malog djeteta, pa zato u gledalištu nije bilo suza ni u onih slušateljica koje su se po prvi put pojavile na ovoj izvedbi »Madame Butterfly«. Predstava koja nije nikome trebala (barem ne u ovakvom obliku). Ako se s premijerama ovako nastavi, moći ćemo govoriti samo o neuspjeloj sezoni koja je bila puna promašaja.

Siniša Hrestak

KAZALIŠNA ZBIVANJA

1. Neiznevjerena tradicija

I na kraju ove (1985/86) kazališne sezone Zagreb je raširenih ruku dočekao »Jazavčeve« — već 11. po redu — DANE SATIRE. Na mjestima njihova održavanja punih se četrnaest dana orio zdrav, nesputan smijeh brojne i vjerne publike, koja je (sita otrcanih novinskih klišeja i željna riječi bez dlake na jeziku) hrlila čuti što su naši satirici ovaj put stavili na rešeto i koga će »zafrknuti«. Aktualnost je, naime, velik »adut« jedinstvenih ovih »Dana«. Na njima, međutim, sasvim opravdano nalaze mjesta i prikladni tekstovi iz prošlih epoha.

Prvo je nastupilo *Slovensko narodno gledališče iz Ljubljane*, inaugurirav̌ši svojom izvedbom *Brechtove* MALOGRAĐANSKE SVADBE na najbolji mogući način spomenutu, u Zagrebu već čvrsto ukorijenjenu,

smotru satire. Redatelj *Edvard Miler* uspio je (osim ipak predugačkog nijemog uvoda) »izvući« iz ovog naoko statičnog teksta niz čvrstih uporišta za bujnu i slikovitu glumačku »razradu« te stvoriti predstavu savršene zaokruženosti i nezaboravnog dojma. Iz sjajne glumačke ekipe (pojedinci su nam s prijašnjih gostovanja u Zagrebu dobro poznati) nije naprosto moguće nikoga posebno izdvojiti: *Brane Ivanc* u ulozi nevjestina oca bio je gnjavatorskim pričanjem stoput ispričanih zgoda od neodoljiva komičnog dojma a *Jerica Mrzel* živa slika sretne i zabrinute (mladoženjine) majke; *Polona Vetrih* majstorski je oscilirala između mladenkine izvanjske sreće i unutarnjeg nezadovoljstva, *Saša Pavček* potpuno se suživjela s likom blazirane nevjestine sestre, *Aleš Valič* magistralno je odigrao priglupog mladoženju, *Branko Grubar* vrlo je uspješno naglasio bezobzirnu nametljivost ženikova »prijatelja«, *Barbara Levstik* umješno je istaknula tipične karakteristike supruge oštrokondže, *Kristijan Muck* slikovito je prikazao jade muža potpapučara (naročito se svidjelo njegovo »pjevanje«) dok je *Roman Končar* (kao »mlad muškarac«) uvjerljivo dočarao početnu ukočenost i kasniju agresivnost svatovskog uzvanika te efektno predvodio zajedničku pjesmu. Očito uživajući u uzornoj ovoj predstavi publika je izvođače nagradila višekratnim aplauzom u toku izvedbe a završni je pljesak bio posebno dugotrajan. Njegov dio pripada svakako i »nevidljivima«: *Meti Hočevar* za uspjele kostime i scenografiju čistih, pomalo hladnih ploha, njezinoj asistentici *Bogdani Krušič*, koreografkinji *Kseniji Hribar*, autoru glazbe *Urbanu Koderu*, dramaturginji *Marinki Poštrak*, lektorici *Nadi Šumi*, prevodiocima *Edvardu Mileru*, *Ireni Novak-Popov* i *Tonetu Pretnaru* kao i cjelokupnoj *tehničkoj ekipi*.

Malo pozorište »Duško Radović« iz *Beograda* izvelo je »dvodijelnu« predstavu: najprije MISTERIJU *Vladimira Majakovskog* a zatim BEOGRAD *Dušana Radovića* i *Slavenke Milovanović*. Prvi je dio i tekstovno i glumački ostao potpuno bez odjeka pa su za stanke mnogi gledaoci napustili dvoranu. Pogriješili su jer je britka i aktualna satirična oštrica drugog teksta potaknula glumce na živu i mnogo bolju igru, koju je publika otprve »prihvatila«, popratila je salvama smijeha i nagradila srdačnim aplauzom. Redatelj predstave nije naveden a imena glumaca (inače lutkara) ne spominjem jer na programu nije bilo moguće označiti tko je tko. To je šteta budući da je u drugom dijelu bilo nekoliko zaista dobrih kreacija.

Zagrebački *Teatar u gostima* sudjelovao je svojom novom predstavom, komedijom *Johnnieja Mortimera* i *Briana Cookea* KAD MAČKE ODU. Istu tematiku »obradio« je naš Milan Grgić u svojoj komediji »Probudi se, Kato«, tek što su engleski autori »zagazili« mnogo dublje u »škakljivost«, tj. lascivnost. Tekstu se inače ne može poreći duhovitost a pisci su očitovali i zamjernu komediografsku vještinu. Izvedba je pak bila u tradiciji najboljih ostvarenja popularnog ovog kazališta. Pod majstorskom redateljskom rukom *Relje Bašića*, u adekvatnom scenskom »okviru« *Velimira Domitrovića* i u dopadljivim kostimima *Latice Ivanišević* glumci su »dali sve od sebe«: *Ljubomir Kapor* kao nemoćni ženi pokorni muž, *Marija Kohn* kao prikraćena i rezolutna supruga, *Ana Karić* kao blazirana, strastvena dama te *Vanja Matujec* i *Ksenija Pajić* kao »lake« djevojke. Sam *Relja Bašić* nastupio je u ulozi nevjernog supruga i osvajača žena; poznatim svojim šarmom, komikom i salonskom igrom obogatio je brojnu svoju galeriju tipova još jednim živim i zanimljivim likom. Djelo se davalo u prijevodu *Nade Šoljan*.

Narodno pozorište iz Zenice predstavilo se izvedbom *Hadžićeva* DRŽAVNOG LOPOVA. Uz autorovu suglasnost i određenu suradnju zenički je redatelj *Faruk Sokolović* predstavu zamislio ovako: priređuje ju dramska sekcija jednog ženskog kazneno-popravnog doma; u komadu su sve tri uloge muške, no igraju ih, dakako, žene: dvije robijašice i domska referentica za kulturu. Izvedba je time dobila poseban čar a zaslugom redatelja i glumica bila je srdačna, bliska i simpatična. *Jasna Bašić* (kao varalica Kiki) »vodila je igru« obješenjački vedro, *Smilja Miljojković* dala je »državnom lopovu« Marku Komadini potrebnu dozu umišljenosti, osornosti i lukavosti a *Šefika Korkut-Šunje* prikazala je zatvorskog čuvara Jozu s toliko životne vjernosti i neposrednosti da će nam njezina interpretacija toga naivno-dobrodušnog lika ostati u trajnom sjećanju. Redatelj bijaše ujedno scenograf i kostimograf a u pripremanju predstave surađivali su *Ema Stojanović* (kao muzički stručnjak) i *Milorad Telebak* (kao lektor).

Otvorena scena »Obala« s *Akademije scenskih umjetnosti u Sarajevu* privukla je svojom AUDICIJOM toliko publike da se u dvorani »Jazavca« jedva disalo. Nitko od prisutnih, međutim, nije požalio tu neudobnost. »Dečki« su, naime, igrali tako sjajno, tako su se uspjelo poistovjetili s likovima kandidata na prijemnom ispitu za glumačku akademiju, gegove su izvodili s tolikim majstorstvom da oduševljenju, razdraganom smijehu i pljesku gledalaca nije bilo kraja. Pred »profesorom ispitivačem« izredalo se devet »kandidata«: dvije »djevojke« i sedam mladića — od mondenke do provincijalke, od nekritičnog zanesenjaka do upornog tupoglavca i umišljenog »talentaša«... Tekstualna podloga urnebesne ove panorame sročena je vješto i duhovito pa bi nas zanimalo tko joj je autor. Rado bismo znali i tko je »stvar« uvježbao: ni njegovo ime nije na programu označeno.

Bure smijeha izazvao je i KABARE *Jugoslavenskog dramskog pozorišta iz Beograda*. Izveden je (na »Jazavčevoj« Noćnoj sceni) zamjernom profesionalnom vještinom a aktualni i smjeli njegovi »štosovi« izazvali su očitu veselost i odobravanje publike u malom ali prepunom gledalištu. Kao što u kabaretima obično biva, u nekim se »numerama« dobrano »mastilo«, podilazeći »ukusu« »svoje« publike. Šteta. Izvođači su inače »glumili«, plesali i pjevali zdušno i neumorno. »Šarlah« Holmes i »čovjek od gume« bijahu sjajni a voditelj *Milan Gutović* (u izvrsno pogođenoj maski »kolege« iz filma »Kabare«) svojim nas je šarmom i vještinom istinski oduševio.

Narodni teatar iz Štipa prikazao je NEODREĐENU LIČNU ZAMJENICU *Atanasa Vangelova*. Igralo se, dakako, na makedonskom jeziku — što je bilo uzrokom slabom odazivu publike. Autor je zemaljske (i to prvenstveno naše) prilike prenio u raj, želeći ih time učiniti uočljivijima, dati im primjetniju »težinu«. Glumci su se svojski trudili da udovolje zahtjevima teksta, no mnogi su to činili pretjeranom vikom. Glumica u ulozi Eve ostat će bez glasa nastavili njime ovako eksperimentirati. Bilo je, međutim, i suprotnih primjera: uzornom glasovnom tehnikom i smirenom igrom istaknuo se *Filimen Đines* (kao Cepenko). Režirao je *Dušan Naumovski*, scenograf bijaše *Čedo Hristov* a kostimografkinja *Lira Grabulovska*. Muzičke ilustracije bijahu djelo *Andreja Beljana*.

Ostale predstave s ovogodišnjih »Dana satire« nisam na žalost dospio vidjeti a u ovom osvrtu nema ni onih zagrebačkih o kojima je u našoj reviji već bilo riječi.

Žiriju je, dakako, bilo nemoguće u okvir brojčano određenih nagrada uklopiti sve vrijedno i izuzetno što na ovim »Danima satire« vidjesmo. Nekim se njegovim odlukama ipak čudimo a po mom je uvjerenju zaista velik propust da među laureatima nema nikoga iz predstave »Kad mačke odu« i »Državni lopov«. Jednoč sam predložio da se nagrade na ovim »Da-

nima« ukinu, a žiri da istakne sve što u pojedinim izvedbama zavređuje posebno priznanje. Kako me uvjeravaju da riječ nagrada kazališnim ljudima upravo čarobno zvuči, preinačujem svoj spomenuti prijedlog: neka ubuduće priznanjima što će ih izricati žiri ostane ime nagrada, no neka ih bude dovoljno za sve koji ih zaslužuju.

2. Komadić »Zagrebačkog ljeta«

Ni profesionalne ustanove ni »odgovarajući« USIZ sa svojim dobro plaćenim »aparatom« i »područnim« SIZ-ovima godinama već ne čine zapravo ništa za kazališni (i ostali kulturni) život u mrtvoj sezoni ljetnog Zagreba. To je veća zasluga neslužbenih »snaga« koje se (bez potrebnih financijskih sredstava) trude da na improviziranim ljetnim pozornicama pruže zagrebačkoj publici pokoji kazališni doživljaj. Uz »Manipule« ovog su ljeta posebno aktivni »*Histrioni*«: osim jedne obnovljene najavljene i tri premijerne predstave.

Vidjeh zasad tek jednu: BILO JEDNOM U MALOM GRADU *Krešimira Dolenčića*. Mladi ovaj i sve afirmiraniji autor uspješno je i duhovito u toj svojoj »drami« smiješao elemente kazališta, filma, stripa, televizije i radija te nas ovom svojevrsnom kriminalističkom parodijom gradskog podzemlja zaista ugodno zabavio. Pokazao se ujedno okretnim redateljem a u ulozi poštara i vrlo dobrim glumcem. I ostale smo otprije nam znane mlade glumce s užitkom gledali. *Joško Ševo* kao gangsterski šef Veliki Šogor znao je istaknuti tipične karakteristike takve »ptičice«, *Anja Šovagović* bila je u ulozi Carmen-Atle dostojna suparnica Šogorova, otkrivši i izrazite svoje komičarske sposobnosti, *Ljubo Zečević* potpuno se uživio u lik tajanstvenog i tobože nonšalantnog detektiva Dubine, *Vanja Matujec* vješto je i sigurno ocrtala sekretaricu slavnog detektiva do ušiju zaljubljenu u toga svog šefa dok je kao Ingrid Bergman oplemenila predstavu nepatvorenim šarmom i sanjarskom romantikom, *Predrag Vušković* bio je jednako bogato slikovit kao bandit Čvrgoljub, pjesnik Bilokaj i prodavač »rekreacije« Vincek Gorjancek a *Vili Matula* pravo je otkriće: neposrednošću rođenog komičara briljantno je odigrao naivno-dobroćudnog gangstera Pljušćeca; umješno je prikazao i samozvanog pjesnika Štolikaja. Uspjehu vesele ove »spelancije« znatan su prinos dali *Ivica Prlender* kao maštoviti scenograf i kao asistent redatelja, *Danica Dedijer* i *Đurđa Merle* kao vrsne kostimografkinje, *Nenad Matić* kao spretan oblikovatelj scene, *Ante Mažuran* kao muzički suradnik i *Mirjana Preis* kao stručnjak za scenski pokret. Kao dramaturg (u kojem smislu?) označen je *Mickey Spillane*(?), kao asistent scene (?) *Nina Baletin*, a zbivanje je komentirao i povezivao glas *Olivera Mlakara*. I u tehničkom pogledu sve je uzorno »klapalo« pa spomen zavređuju i *Zlatko Kelnerić*, *Damir Mesarić*, *Miro Pijaca* i *Saša Mondekar*. Šteta je jedino što je »pozornica« u dvorištu Muzejskog prostora na Jezuitskom trgu tako nisko, u »udubini«, i što tome prireditači i izvođači ove predstave nisu doskočili. Inače, dečki i puce, od srca: bravo!

3. Ivici Boban u čast

Čitav je naš tisak — izvješćujući o svečanom otvorenju 37. po redu Dubrovačkih ljetnih igara — jednodušno istaknuo izuzetnu ljepotu i efektnost popratne priredbe. Scenarij je za nju napravila i režirala ju je *Ivica Boban*, nenametljiva (i zato široj javnosti manje poznata) kazališna poslenica velikog talenta i nemalih zasluga. Kao izrazita pristalica »fizičkog teatra« vodila je u Zagrebu Kazališnu radionicu »Pozdravi«, s kojom je ostvarila nekoliko vrlo zapaženih projekata i iz koje je »niknulo« podosta danas već afirmiranih glumaca (da spomenem samo Mladena Vasaryja, Željka Vukmiricu, Asju

Jovanović-Potočnjak i Slavicu Knežević); naučila ih je kako glumac treba »svirati« na instrumentu svoga tijela i upozorila ih na važnost mimike u glumačkom poslu. Ono što sam o toj nesvakidašnjoj redateljki koja je u svojim nastojanjima ponekad i ponegdje otišla i ukrivo napisao u povodu njezine režije predstave »Play Čehov« kao i scenarija i postave predstave »Držić — život i djelo« (»Marulić«, br. 3 za 1978. g. — str. 280—281 i br. 4 za 1979. g. — str. 366—367) očitovalo se i sada u Dubrovniku: scenarij je »napravila izuzetno vješto i maštovito da bi se njegovim uprizorenjem nesumnjivo uvrstila među prve naše redatelje«; obuhvatila je njime stoljeća dubrovačko-dalmatinskog dijela hrvatske književnosti; u interpretaciji uglednih predstavnika svih generacija naših glumaca jezik je tih hrvatskih književnih djela »bljesnuo punim sjajem«: »zreo, dotjeran, izražajan, moćan jednako u prozi i stihu, u komediji i tragediji«; »velika je zasluga redateljkina što je za ovaj pothvat znala odabrati i angažirati uistinu vrsne suradnike« i »što je glumački ansambl« (kao i plesače i svirače) »oduševila i nadahnula, pa je igrao istinski angažirano, radosno i predano«; postigla je da »igra teče živo i nezaustavljivo, kovitla se i smiruje (da bi nanovo buknula), i tako to traje... bez zastoja i ijednog časa dosade, privlačeći neprestano punu pažnju gledalaca« (koji su svečanost pratili »na licu mjesta« ili posredstvom televizijskog prijenosa).

Za Ivicu Boban dugo već u Zagrebu nismo bili čuli niti je vidjeli na djelu. Sad nam se, eto, javila iz Dubrovnika. Svesrdno pozdravljajući trijumfalan tamošnji njezin uspjeh nadamo se da ćemo i u Zagrebu uskoro moći pljeskati novim njezinim ingenioznim redateljskim rješenjima. U svako doba: dobro došla!

Mirko Petravić

Knjige

DANICA 1987

Izašla je iz tiska Danica za narednu godinu zajedno s uobičajenim džepnim i zidnim kalendarima. To je 106. godište ovoga najpopularnijeg i najstarijeg hrvatskoga kalendara što ga izdaje HKD sv. Ćirila i Metoda — Društvo sv. Jeronima. U kalendariju nalaze se daljnji sveci, čije je crteže kao i veći dio likovnih priloga i opet izradio prof. Dragan Sax. Tu su i likovni prilozi akad. slikara Josipa Bifela i Josipa Ćosića. Budući da je 1987. godina posebno obilježena Biskupskom sinodom koja će raspravljati o pitanju katoličkog laikata, o toj se temi govori u riječi gl. urednika, prof. Radovana Grgeca, kao i u njegovu uvodnom članku. Toj tematici bit će posvećeni i mnogi članci ćirilometodske revije »Marulić« i književne večeri koje se održavaju četvrtkom u prostorijama HKD-a, toga našega najstarijeg kulturnog i književnog udruženja hrv. katoličkih laika. I rubrika »Na spomen« govori o životu i djelu nekih naših katoličkih laika koji su umrli u proteklom razdoblju (Antun Matasović, Miroslav Šantek, Slavko Jurić) i nekih čije ćemo obljetnice proslaviti u 1987. godini (20. godišnjicu smrti Josipa Andrića, 25. godišnjicu smrti Petra Grgeca i 100. godišnjicu rođenja Ljubomira Marakovića).

Posebni prilozi Danice na obojenom papiru jesu »Mala Danica« za najmlađe (s nagradnim natječajima) i

rubrika »Braći izvan domovine« (s popisom naših dušobrižnika u Evropi). Tu su i druge redovite rubrike: Lijepo i ugodno, Diljem domovine, Zanimljivo i korisno, zatim uobičajeni popis sajamskih dana i pregled imendana.

Kako je Danica namijenjena širim slojevima naroda, nije čudo da su tu i brojni prilozi seljaka, radnika i djece, ali ima i vrijednih beletrističkih ostvarenja. Danica se i ove godine ističe raznolikošću tekstovnih i likovnih priloga, obiljem pjesama i proznih radova.

Među suradnicima s »terena« valja spomenuti neke koji se javljaju uglavnom svake godine (Pogačić, Sulimanac, Burin, Brdarić, Pucko, Petrović, Rešković, itd.). Tu su zastupani svi krajevi u kojima žive Hrvati u zemlji i u inozemstvu (Siebelt-Jakšić, M. Kovač, A. Grgurević i dr.). Zaista raznolik i zanimljiv pučki zbornik!

Nije zaboravljena ni naša prošlost (pjesme »Moj dom« i »Zrinski Frankopani«), ni naša sadašnjost, ni privredna tematika (Piškorić, Kadić, Kos). Uz najmlađe suradnike (kao npr. Iva Čulina), tu su i naši najstariji suradnici (npr. Vinko Dorčić). Kao i Ćirilometodsko društvo, Danica je mjesto susreta raznih generacija, raznih krajeva, raznih staleža, laika i svećenika.

Uz spomenute suradnike istaknimo još neke! Neka od tih imena već su odavno poznata u našem vjerskom tisku (Brajčić, Vereš, Pribanić, Borak, Brzić, Kupareo, Validžić, Marčinko, Petravić, Antunović, Džalto, A. Jakšić, Ricov, S. Bošnjak, S. Tenšek, Đ. Marić, Šegudović, Dumbović, Grgurev, Kurtnaker, Prćić, Majnarić, Ivanović, Krpan, Removčan, Despot, Adamić, Bakoš, Dorotić, Subić, J. Bačić, Kruz, L. Rudan, Slade-Silović, V. Crnković, V. Mikulčić itd.). I u ovoj Danici naći će se za svakoga nešto. Zato je nabavite što prije i čitajte!

G. M.

ZBORNIK JEZIČNIH RASPRAVA

Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu izdao je 10. i 11. knjigu RASPRAVA kao svoju redovitu publikaciju za god. 1984. i 1985. (u jednome svesku). Zbornik su uredili Božidar Finka, Valentin Putanec, Petar Šimunović i Antun Šojat. Glavni i odgovorni urednik je Petar Šimunović

Ugodno je priznati da obećanje dano, makar i prešutno, svima onima kojima su jezična pitanja na srcu, nije zatajilo. Zavod i uredništvo vode trajnu brigu da *Rasprave* u predviđeno vrijeme dođu do čitatelja. Tome se mnogi raduju. Treba, naime, znati da nije mali broj onih kojima filologija nije struka niti poseban predmet proučavanja, ali ipak žele biti obaviješteni o svemu što se u znanosti o jeziku događa jer ih na to potiče osjetljivost prema riječi (govornoj i pisanoj) kojom su se oglasili prvim djetinjim tepanjem, bez koje nema ljudske zajednice i koja je najprirodnije sredstvo sporazumijevanja. I više od toga: hoće da o toj riječi budu poučeni od onih kojima je filologija uža specijalnost i osnovno zanimanje.

Nije potrebno danas nikoga uvjeravati da su unutar jezične znanosti, kao uostalom i kod drugih struka, područja razgraničena i da se ni tu ne bi moglo napredovati ako sve što je u vezi s filologijom ne bi razrađivali vrhunski stručnjaci. A velik je dio njih okupljen u Zavodu za jezik. Zato *Rasprave* Zavoda na najneposredniji način daju uvid u znanstvene domete što ih zagrebačka eminentna ustanova za glotolška pitanja postiže. Tko je imao mogućnost pratiti radove koji iz te sredine stižu, zacijelo je stekao uvjerenje o znanstvenoj ozbiljnosti kojom se Zavod za jezik iskazuje. A to je, bez sumnje, odraz uloženih napora u proučavanju najvrednije i najmilije baštine.

Listajući ovaj prilično opsežan zbornik (19 knjižnih araka) i ogledavajući pojedine priloge u njemu, uvjerenja smo da će ga jednodušno prihvatiti svi zainteresirani, a tih nije malo i izvan skupine jezičara od zanata. Čitatelje jezičnih rasprava, uopćeno govoreći, možemo podijeliti u dvije grupe. U jednu idu filolozi po vokaciji. Oni će neki rad iz svoga područja prihvatiti to radije što mu je stručnost veća i oblik znanstveniji. Mogu se u tome krugu javiti neslaganja i osporavanja, ali će znaonsti to samo koristiti. U drugu se grupu ubrajaju svi filo-filolozi, ljudi različitih struka koji nalaze zadovoljstvo u novim spoznajama o svome materinskom jeziku, o njegovoj prošlosti, o tijekovima razvitka, o varijantama, o dijalektima i upotrebljivom leksičkom fondu iz njih, o utjecaju društvene povijesti na povijest jezika i kako se sve to potvrđuje u suvremenom književnom standardu, i tako dalje.

Ne gubeći razinu znanstvenosti, *Rasprave* su od početka imale u vidu i čitatelje ove druge grupe i stalno ih upućivale u filološki način mišljenja i izražavanja. Nisu se suzdržavale ni od toga da ih privikavaju na nazivlje i znakove uobičajeno i ustaljeno među stručnjacima. U tom su smislu *Rasprave* vršile ulogu populariziranja znanosti o jeziku, iako im to nije osnovni cilj. Ostale su uvijek *palestra* znanstvenih dostignuća.

Najnovije *Rasprave* Zavoda za jezik donose devetnaest radova. Ne moraju za svakoga biti podjednako privlačni, no svi su poučni i prilagodljivo izneseni te nisu bez mogućnosti da izazovu intelektualna uzbuđenja.

Evo o čemu se u zborniku raspravlja. *Danijel Alerić* piše o zahumskim toponimima prema 33. poglavlju Porfirogenetova *De administrando imperio*. Povijesnim i zemljopisnim pitanjima južnoslavenskih naroda bizantinski je car posvetio nekoliko poglavlja (od 29. do 36) svoga djela. Alerićeva se rasprava zaustavlja na toponimiji nekadašnjeg humskog, današnjeg hercegovačkog područja, u 10. stoljeću. Objašnjava horonim *Zahumlje*, oronim *Hum* te više potamonima i ojkonima. Od jedanaest toponima što ih spominje Konstantin Porfirogenet autor nalazi da ih je deset slavenskog podrijetla.

Rad *Vide Barac-Grum* s naslovom *Glasovne promjene u sustavu (na primjeru čakavskog vokalizma)* bavi se samoglasnim promjenama u čakavskom narječju. Zaključak je autoričin da fonemske promjene u čakavštini ovise o položaju samoglasnika unutar naglasne cijeline.

Eugenija Barić piše o *Tvorenicama s elementom sve-* (tipa: svemoć, sveznadar, svemoćan itd.). Među takvim tvorenicama nalazimo pretežno imenice i pridjeve, rjeđe glagole i priloge. Frekventnost opisanih tvorenica nije velika, a mnoge imaju dobru zamjenu u riječima s prefiksom pre- (npr. predobar, preblag). Praktičnu će vrijednost članka uvidjeti npr. lektori, urednici, ali i svi koji pišu, pa možda samo i dopise.

U članku *Pogledi muzikologa Kuhača na jezično-pravopisnu reformu u Hrvatskoj 80-tih godina 19. stoljeća Mića Delić* se osvrće na dvije rasprave Franje Kuhača, jedne iz godine 1892. koja nije bila tiskana i druge iz godine 1899, kojom je stupio u raspravljanje s hrvatskim »vukovcima«. Kuhač je davao prijedloge; neki su i danas prihvatljivi. Fonološko govorno načelo, kako ga je shvaćao Kuhač, nije pitanje odnosa glazbe i jezika uopće, nego glazbe i hrvatskog jezika. Delićeva bi rasprava mogla izazvati niz novih osvrta jer nije nemoguća revalorizacija nekih Kuhačevih mišljenja. U svakom slučaju, zanimljivo je što je jednoga muzikologa navelo da progovori o jezičnim, zapravo govornim pitanjima. Kuhač, dakako, nema u svemu pravo jer govor nije glazba, ali treba cijeniti njegovu misao da je *»ljudski govor neka vrst glazbe... jer i govor proizvodimo glasovima a ne mastima, niti klesanjem na kamenu ili rezbarenjem na drvetu, to će možda moći govoru srodna umjetnost, tj.*

glazba izreći sud o toj stvari...« Kuhač nije imao stručne jezikoslovne naobrazbe, ali je bio dobronamjeran filo-filolog i dao je vrijednih prijedloga za razmišljanje. Sa zanimljivošću se prati Delićevo razlaganje.

Ivan Kalinski piše o ojkonimiji zelinskoga kraja na temelju kanonskih vizitacija 17. i 18. st. i drugih povijesnih vrela. Članak će rado pročitati Prigorci.

O potrebi normiranja terminologije u prirodnim znanostima i u područjima tradicionalne materijalne kulture piše *Marko Lukenda*. Hrvatski je jezik stoljećima stvarao izraze i oni su se vremenom ustalili kao terminologija. Nedostatak terminološkog nazivlja slabost je suvremenog hrvatskog jezika, tvrdi autor. Da bi se stvorila dobra terminologija potrebna je suradnja stručnjaka iz dotičnih predmeta i jezikoslovaca. Lukenda ističe neke aktualne probleme i smatra da je potrebito ukloniti višeznačnost terminoloških izraza. Dodajemo da je bez toga nastojanja jezik sve siromašniji jer nije u koraku s ubrzanim razvitkom znanosti.

U vezi s osamstotom obljetnicom nastanka dvaju jezičnih spomenika na otoku Braču, *Povaljskog praga* i *Povaljske isprave*, i proslave što su je u povodu toga organizirali JAZU iz Zagreba i SIZ za kulturu općine Brač, *Dragica Malić* analizira sadržaj teksta na Pragu s jezičnopovijesnog motrilišta. Jezične osobitosti natpisa urezana u kamenu autorica uspoređuje s onima iz teksta Isprave, pisane na pergameni, šezdesetak godina mlađe od Praga. Autoričin je zaključak da *»Povaljski prag svjedoči više od Povaljske listine o prisutnosti ne samo slavenskog pisma nego i bogoslužja u spomenutoj crkvi i samostanu«*, tj. među povaljskim benediktincima.

Aktualna je tema, iako je stavljena u povijesni kontekst, o hrvatskom, srpskom i slovenskom jezičnom purizmu u rječniku *Juridisch-politische Terminologie*, tiskanom u Beču godine 1853. O tome razlaže *Mile Mamić*. Izdan za pravničke potrebe dvojne monarhije, Rječnik je odmah preveden na pojedine slavenske jezike i tako se počela stvarati slavenska pravna terminologija. Današnja puristička nastojanja drukčija su od onih prije 130 godina. No, dužnost je odgovornih da davno ponuđene nazive razmotre i da donesu zaključak o njihovoj vrijednosti. Autor konstatira da tri južnoslavenska jezika, slovenski, hrvatski i srpski, ni onda nisu imali jednak stav prema čistunstvu, a nije bio ni onakav kako se danas očituje u tim jezicima. Hrvatski je jezik, vjeran stoljetnim nastojanjima izgradnje vlastite jezične kulture, bio zatvoreniji od drugih prema europeizmima, odnosno skloniji je bio stvaranju zamjena na temelju vlastite jezične tradicije.

Pogledi jugoslavenskih lingvista na sintaksu vremena naslov je rasprave u kojoj *Mirko Peti* razmatra vremenski sustav od Bartola Kašića, tj. od 17. stoljeća naovamo, prema istraživanjima hrvatskih i srpskih lingvista. Problematika te gramatičke kategorije, tvrdi autor, ni do danas nije privedena kraju, iako su je u 19. i 20. stoljeću razglabali prvaci jezikoslovlja. Autorov je zaključak da je prolem »istraživački višestruko još otvoren«.

O *Marijanu Lanosoviću*, slavonskom franjevcu, piše *Adela Pticar*. Ona smatra da se Lanosovićevo djelo nepravedno minorizira jer on nije bio beznačajan kulturni djelatnik. Napisao je gramatiku hrvatskog jezika *(Neue Einleitung zur slavonischen Sprache)* i drugi gramatički priručnik *(Uvod u latinsko ricsih slaganja s nikima nimacskoga jezika bilixkama)*, preveo i izdao *Evangjelistar ilirički*. Leksikografskim radom (prerada i dopuna Stullijeva *Rječnika)* utjecao je na razvitak našega jezikoslovlja. Valjalo bi potanje ispitati koliki i kakav je taj utjecaj bio i pravilno ga vrednovati. Ne smije se, između ostaloga, zanemariti Lanosovićevo nastojanje oko pojednostavljenja

hrvatskog pravopisa ni njegove dodire s kulturnim radnicima (npr. s Jozom Krmpotićem) iz drugih sredina koji su s njime iste brige dijelili.

Valentin Putanec svoj prilog posvećuje *Stjepanu Ivšiću* prikazujući tog našeg najpoznatijeg filologa 20. stoljeća kao etimologa. Postoje objektivni razlozi, naglašava Putanec, radi kojih Ivšić nije uspio sistematski zaokružiti i to područje svoga rada.

O *Pravopisu za nižje učione katoličke* što je objavljen godine 1873. kao prva knjiga mostarske tiskare, referira *Dragutin Raguž*. Prema nepotpunim podacima naslućuje se da je autor toga izdanja don Franjo Milićević, profesor slavjanske učionice u Mostaru, agilni tiskar i nakladnik koji je pokrenuo nekoliko listova u vrijeme austrijske uprave u Bosni i Hercegovini. Milićević je u tiskari, koju je preuzeo kada ju je napustio biskup Anđeo Kraljević, priredio jedan Bukvar, jednu kratku gramatiku talijanskog jezika i još nekoliko knjiga, uglavnom moralizatornog sadržaja. List »Hercegovački bosiljak« pokrenuo je godine 1883, ali ga je austrijska vlast brzo zabranila. Iza toga pokreće »Novi hercegovački bosiljak«, a godine 1885. mijenja listu ime u »Glas Hercegovca«. Raguž dopunjuje podatke o ovom istaknutom Hercegovcu iz Velikog Ograđenika.

U opširnoj studiji pod naslovom *Prvotna simbioza Romana i Hrvata u svjetlu toponimije*, svestranom onomastičkom i toponomastičkom upućenošću *Petar Šimunović* objašnjava nazive lokaliteta na istočnojadranskoj obali i u unutrašnjosti. Autor s neprijepornom točnošću razjašnjava mnoštvo prividnih neprotumačivosti pred kojima zastaju mnogi koji žele doznati otkuda potječu nazivi mjesta i predjela u njihovu kraju.

Prilog *Antuna Šojata Prva objavljena gramatika kajkavskog književnog jezika* bavi se djelom pisca bolje poznata u mađarskoj i njemačkoj književnoj povijesti nego u hrvatskoj. Autor napominje da je prvu gramatiku kajkavskog jezika napisao Ivan Vitković godine 1779, ali je nije tiskao. Prva objavljena kajkavska gramatika *»Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsch«* (1783), djelo je isusovca Ignacija Szentmártonyja. Osim opisa gramatike tj. prikaza grafije, fonetike, morfologije i drugih elemenata koji normiraju jezik, Šojat donosi Ignacijeve kratke biografske podatke prema studiji o. Mije Korade. Između ostaloga doznajemo da je Szentmártony bio matematičar i astronom i da je na traženje portugalskog kralja bio u Brazilu radi geodetskih istraživanja i utvrđivanja granica između portugalskog i španjolskog posjeda. Autor ipak ostavlja otvorenim pitanje pisca gramatike jer su postojala dva Ignacija Szentmártonyja, stariji i mlađi. Jedan i drugi su bili profesori i podjednako spremni da napišu takvo djelo. Ovim radom Šojat proširuje kajkavske teme s kojima smo se upravo njegovom zaslugom i ranije češće susretali.

Za leksikografe je instruktivan članak *Branke Tafra* pod naslovom *Izbor riječi za Rječnik*. Autorica se zalaže za neke kriterije koje bi trebalo usvojiti pri izradi velikih rječnika, a koji su u praksi naše leksikografije bili ili zanemareni ili nedovoljno uzeti u obzir.

Botaničari i biljari osjetit će pravu »aromatičnost« u članku *Nade Vajs* s jednostavnim naslovom *Fitonimijske bilješke II*. Radi se zapravo o u nas udomaćenim nazivima za biljne vrste koje su naslijedile imena od latinsko-romanskih fitonima. Autorica polazi od Plinijeve *Historiae naturalis* u kojoj su pak latinizirani fitonimi grčkoga podrijetla. Najistaknutiji fitolog u drevnoj Grčkoj, kako je poznato, bio je Teofrast iz 3. stoljeća prije Krista. Nazivi za neke biljke još od njega potječu. Oni koji su se u nas udomaćili oblikovani su prema općim zakonima prihvaćanja tuđica. Prvi dio ovoga članka objavljen je u *Raspravama* Zavoda za jezik, 8—9, god. 1982/83.

Posljednje tri rasprave jezikoslovnog su karaktera. *Vesna Zečević* raspravlja o funkcionalnosti fonoloških opozicija u formiranju kajkavskog vokalizma. *Marija Znika* piše o izvedenoj referenciji ili o rečeničnoj određenosti i neodređenosti kad je atribucija zamijenjena predikacijom, na primjerima iz suvremenih književnika. Na kraju je još jedna kajkavska tema: *Mijo Lončar* daje pregled dosadašnjeg proučavanja kajkavskog narječja i određivanja njegova mjesta u zapadnoj skupini južnoslavenskih jezika. Panoramski pregled hrvatske kajkavštine Lončar počinje pogledom na protestantsku knjigu i Pergošićev *Decretum*, dotiče se Habdelića, Belostenca, Jambrešića, Vramca i drugih pisaca 18. stoljeća i završava sažimajući sintetičke zaključke u raspravama Stjepana Ivšića i Antuna Šojata.

Zaista je suvišno ponavljati da će zbornik s puno razloga pobuditi pozornost raznolikošću sadržaja, stručnošću i jasnoćom kojom su i teže teme iznesene.

I napokon želim istaknuti još jedno značenje ovoga dvobroja *Rasprava*. Posvećen je uglednom znanstveniku, filologu, kroatistu i slavistu, suradniku i članu Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu, *prof. dr Božidaru Finki* o šezdesetgodišnjici njegova života.

U knjizi je na prvome mjestu slavljenikova slika. Životopisne podatke a potom opis stručnoga i znanstvenog djelovanja prof. Finke dao je glavni urednik zbornika Petar Šimunović. Iza toga su popisani svi Finkini radovi objavljeni u knjigama, časopisima i novinama, kronološkim redom.

Znanstvenim je radom prof. Finka započeo godine 1954. Neumorno i bez sustajanja na tom je ustrajao već punih trideset godina. Do godine 1985, odnosno do tiskanja ovih *Rasprava*, popis njegovih radova obuhvaća preko 350 bibliografskih jedinica.

U okvirima filološke struke zanimanje je prof. Finke mnogostruko. Iz područja dijalektologije zapažena su njegova proučavanja čakavskoga i kajkavskoga narječja. U metodi pristupa redovito se osvrtao na međunarječne i međujezične interferencije. Obrađivao je punktove za *Hrvatsko-srpski dijalektološki atlas* i za *Općeslavenski lingvistički atlas*.

Leksikografska suradnja prof. Finke zabilježena je u svim suvremenim djelima iz toga područja, od velikog *Akademijinog rječnika* i *Rječnika hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* do Hraste-Šimunovićeva *Čakavskog leksikona* i Matešićeva *Frazeološkog rječnika*.

Kao zanimljivost spominjemo da je prof. Finka mnogo pisao o nazivlju morske faune i da je među inačicama za pojedine vrste stanovnika mora odabirao najbolje, i one su u najviše slučajeva kodificirane. Nekoliko je rasprava napisao u vezi s ribarskom terminologijom i obalnom toponimijom užeg i šireg rodnog kraja. Proučavao je jezične osobine mnogih regija: Like, Bosne, Gorskog Kotara, Đakovštine, Gradišća itd. Dakako, ovime nije sve obuhvaćeno. Spomenuto je tek toliko da bi se mogla naslutiti raznolikost i opsežnost djelovanja ovoga jezikoslovca.

Prof. Finka je znanstveni savjetnik u Zavodu za jezik i izvanredni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, u Razredu za filologiju.

Ovim zbornikom Zavod za jezik želio je izraziti priznanje i zahvalnost prof. dr. Božidaru Finki za njegov doprinos našoj jezičnoj znanosti i ujedno mu čestitati. Pridružujemo se čestitkama.

Josip Mihojević

UDIO KRŠĆANSTVA U STVARANJU EUROPSKE KULTURE

Đuro Basler, Kršćanska arheologija, Mostar 1986.

Dr. Đuru Baslera poznaju ne samo znanstvenici njegove i drugih struka već i poveći krug ljubitelja znanstvenih istraživanja i otkrića. Po struci je arheolog i konzervator. Kao konzervator arheoloških spomenika radio je u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, a kao arheolog u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Iskopao je i konzervirao niz važnih prapovijesnih, rimskih i srednjovječnih lokaliteta (Mogorjelo kod Čapljine, nekropola u Grborezima kod Livna, bazilika u Oborcima i dr.). Osobito je vrijedno njegovo proučavanje ilirske gradine u Ošanićima kod Stolca, gdje se nalazilo središte ilirskoga plemena Daorsa. Ističu se njegovi konzervatorski zahvati da zaštiti stare gradove (Doboj, Jajce, Tešanj, Ključ, Vranduk, Srebrenik i dr.).

Baslerovi najvažniji članci, radovi i knjige, objavljeni do god. 1982, nabrojeni su u Hrvatskom biografskom leksikonu (sv. 1, Zagreb 1983, str. 506—507). Njihov broj pokazuje, da je Basler veoma plodan stručni pisac.

Sada nas je Đuro Basler nadario svojim novim djelom, knjigom »Kršćanska arheologija«. Izdavač: »Crkva na kamenu«, Mostar. Mjesto i vrijeme izdanja: Mostar 1986. Veličina knjige: 27 (visina) x 20 (šir.) cm. Stranica: 141. Knjiga je obogaćena mnoštvom crteža i slika. Rad je to nevelik opsegom, nu zato bogat i izvrstan sadržajem.

U prednaslovnom dijelu knjige stoji da je to kompendij (priručnik, sažetak) predavanja održanih na Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi i Franjevačkoj teologiji u Sarajevu 1984—1985. godine. Da bismo znali o čemu se radi, ispričat ćemo sadržaj.

Poslije Predgovora pisac najprije opisuje Političke i kulturne prilike na tlu rimske provincije Dalmacije u doba ranog kršćanstva (*Rano carsko doba, Kasnoantičko doba, Prijelaz na srednji vijek*). Zatim slijedi: I. Uvod (*Pojam i svrha, Tematski kompleks, Povijest kršćanske arheologije*). Zatim dolaze poglavlja: II. Pokopavanje mrtvih (*Opći dio, Pokopavanje mrtvih u BiH*), III. Štovanje svetaca (*Opći dio, Martyrologium pannonicum, Martyrologium dalmaticum, Sv. Dujam, Sv. Venancij*), IV. Kršćanska simbolika (*Klasični motivi u starokršćanskoj simbolici, Kršćanski simbolizam*), V. Arhitektura (*Opći dio, Zakonitost u kršćanskoj arhitekturi, Starokršćanske kultne građevine u BiH*), VI. Likovna umjetnost (*Opći pregled*). U Dodatku se donose Kršćanski spomenici srednjeg vijeka u BiH (*Predromanika, Romanika i gotika, Stećci*). Pridodan je i dragocjeni Leksikon — Iliri, Paoni, Grci, Rimljani, Bizantinci, Salona, Rim, Hram, Mjere (*Mjere u arhitekturi, Mjere u građevinarstvu, Mjere za težinu, Mjere za dužinu putova, Mjere za površinu, Mjere za suhe tvari*). Tumač građevinskih pojmova. Na koncu je dodana Literatura (posebno: sintetički radovi). Zatim *Registar, Archaeologia christiana summarium* i *Curriculum vitae*.

Ova Baslerova knjiga nadahnjujuća je i onda kada se ne suglasujemo s nekim njegovim zaključcima. Ona nam pomaže da se snalazimo u prošlom prostoru i vremenu. Stoga je i bilježimo kao nezaobilaznu odrednicu u razmišljanjima o povijesti zemlje na koju smo osuđeni. Jer iz prošlosti hrvatskoga naroda ne možemo isključiti one, koji su bili tu prije nas.

Govoreći o kršćanskim spomenicima srednjega vijeka u BiH, Basler povezuje crkvu u Zavali na Popovu polju (VII. do VIII. st. posl. Kr.) s crkvom Gospe od Lužina u Stonu. Također smatra, da nalazi iz IX. st. na Rapovinama kod Livna govore »za već čvrstu vezu ovoga kraja s gradovima na moru, a osobito sa Splitom« (str. 92). Nalazište pleterne ornamentike kasnoga IX. ili prvih desetljeća X. stoljeća u Vrutcima na vrelu Bosne kod Sarajeva identično je nalazima otkrivenima u novije doba na starom groblju sela Gorice kod Imotskoga. Nalazi iz nekropole na Grudinama u Čipuljiću kod Bugojna »pripadaju starohrvatskom inventaru

kasnog IX. i narednih stoljeća« (str. 93).

Basler zastupa starije znanstveno stanovište da su pojava i umjetnost stećaka vezani za vrijeme, »kada je u Bosni dominirala heretička bosanska crkva« (str. 102). »Stećke nije moguće promatrati odvojeno od duhovnih strujanja što su prožimala Bosnu u srednjem vijeku, dakle ih nije moguće odvojiti od idejnih kompleksa koji su u XII. stoljeću doveli do formiranja heterodoksne zajednice pod nazivom 'Crkva bosanska'« (str. 102). Ipak Basler dopušta da umjetnost stećaka nije privilegij heretika, jer je to do XIII. st. bila umjetnost cijele, dakle i »pravovjerne« Europe. »Uspoređujući simboliku stećaka s prethodnicama kao što je romanička umjetnost XII. i XIII. stoljeća u Evropi ili vrlo srodna umjetnost u Armeniji i Gruziji još od VII. stoljeća pa nadalje, mi se nalazimo u dilemi pitanja pravovjerja onih ljudi koji su nas obdarili ovom vrstom spomenika. Sigurno je samo jedno: umjetnost stećaka je slična zrakama sunca koje je davno sjalo, pa utonulo ispod horizonta, a mi danas vidimo samo još njihov odsjaj« (str. 103). Ovim se je Basler donekle približio novijem znanstvenom stanovištu da podrijetlo stećaka (biliga) treba tražiti u pradomovini Hrvata.

I ova Baslerova knjiga dokazuje presudnu ulogu kršćanstva u oblikovanju europske kulture i uljudbe. Kršćanska je obrazovanost, veli pisac u predgovoru, bila pristupačna svakom čovjeku, nije bila ograničena samo na aristokratski sloj društva. »Crkva, koja se u Konstantinovo doba našla u tjeskobi da zajedno s umirućim Carstvom i sama bude pregažena, spretno se oslobodila laičkog tutorstva pa pošla vlastitim putem, darujući sirovim ali svježim i kulturom oskudnim narodima sve blago svoje bogate riznice: kultivirani jezik i pismo, literarna djela visokog dometa, uzore svojih mučenika i produhovljene obrede svoje veličanstvene liturgije, a uz sve to još i antičku mudrost, rimski pojam reda, rimske zakone, neoplatoničku mistiku i egipatsku askezu. Sve je to prenošeno propovijedima i sakramentalnom simbolikom duboko u srž ljudi koji s druge strane nisu mogli nešto slično primiti. To je bila najsjajnija misija kršćanstva u procesu stvaranja Evrope« (str. 5).

To i takvo kršćanstvo utjecalo je, razumije se, i na oblikovanje kulture i uljudbe hrvatskoga naroda — najprije na prostorima zakarpatske pradomovine, a zatim i na prostorima nove i konačne panonsko-jadranske domovine. Zahvaljujući tome utjecaju, hrvatski narod se je veoma brzo i vrlo uspješno uključio u europski kulturni krug.

Tomislav Heres

Vijesti

U »Republici«, br. 3-4/86, *Dunja Fališevac* piše u članku pod naslovom *»Marulićeva šaljivo-satirična poezija«* o tri pjesme Marka Marulića (Anka Satira, Poklad i Korizma, Spovid koludric od sedam smrtnih grihov) analizirajući njihove strukturne osobine i komične elemente.

* * *

U časopisu »Umjetnost riječi«, br. XXX/86, objavljen je članak *Mirka Tomasovića »Marulićev dijalog o mitologiji i literaturi«*.

* * *

Povodom 50. obljetniče smrti *Gilberta Keitha Chestertona* objavljen je u listu »L' Osservatore Romano« od 14. VI. 1986. članak *Benedette Papasogli* pod naslovom »Un inno alla vita e alla famiglia« a u listu »Die Furche« od 13. VI. 1986. članak *Josefa Wenzla* pod naslovom »Grossvater der Grünbewegung«.

* * *

»L' Osservatore Romano« od 17. VI. 1986. donosi, povodom smrti *Jorgea Luisa Borgesa*, koji je umro u Ženevi 14. VI. članak *Franceska Licinija Galatija* pod naslovom »Lo spettro dell' ambiguità«. O pokojniku je pisala i »Famiglia cristiana« od 2. VII.

* * *

Pod naslovom »Le veglie della ragione« izašla je kod Einaudija zbirka eseja *Vittorija Strade*, u kojoj autor govori o različitim poimanjima Isusa Krista u nekim remek-djelima ruske književnosti.

* * *

O »duhovnosti« filmskog festivala u Cannesu govori u časopisu »La Vie« *François-Regis Barby*, ističući vrijednost nagrađenih filmova. Zlatnu palmu dobio je film »Misija« *Rolanda Joffée*, nagradu žirija film »Terezija« *Alaina Cavaliera*, a Veliku nagradu film »Žrtva« *Andreja Tarkovskog*. O tim filmovima piše u ARM-u od 15. VI. 1986. *Gérard Pagnon* pod naslovom »Cannes 86... Le retour de l' absolu«. O njima piše i »Oko« (Kad sveci marširaju).

* * *

»L' Osservatore Romano« od 22. VI. 1986. donosi *Galatijev* članak povodom 50. obljetnice smrti *Maksima Gorkog* (Fra illusioni e ripensamenti).

* * *

Nagradu »Insula Romana« za roman dobio je ove godine *Italo Aligh̀iero Chiusano* za knjigu »Preludio e piccola fuga«.

* * *

»Notes et Documents«, r. 13/86, donosi članak *Anne-Sophie Andreu* o pjesniku *Pierreu Emmanuelu* (Lire Pierre Emmanuel).

U br. 9-10/85 isti je časopis objavio i korespondenciju između *Jacquesa Maritaina* i *Simone Weil*. 1. VI. 1986. pisao je o *Maritainovu* »Integralnom humanizmu« *Armando Rigobello* u listu »L' Osservatore Romano«.

* * *

JAZU je izdala *»Rječnik bruškoga govora«*. To je rad don *Jure Dulčića*, nastavljen i dovršen od njegova rođaka *Pere Dulčića*, našeg suradnika.

* * *

U Pekingu su pronađeni neki nepoznati rukopisi *Teilharda de Chardina*. Objaviti ih namjerava njegov učenik *Karl Shmitz-Moormann*.

* * *

U Milanu je organizirana *panorama kršćanske poezije* pod naslovom »S Njime i za Njega«.

* * *

»L' Osservatore Romano« od 8. VII. 1986. donosi čitavu stranicu posvećenu 30. obljetnici smrti *Giovannija Papinija*.

* * *

U »Svjetlu riječi« za ožujak 1986. piše *Ignacije Gavran* o *Gabrijelu Jurkiću* prigodom 100. obljetnice njegova rođenja. G. Jurkić bio je veliki hrvatski slikar iz Bosne i najpoznatiji ilustrator jeronimskih izdanja.

* * *

Austrijanci *Ludwig Weiss* i *Oswald Kurzel-Runtscheiner* primili su 1. VII. odlikovanje »Kardinal Opilio Rossi« za zasluge u laičkom apostolatu.

* * *

U »Oku« od 17-31. srpnja 1986. objavljen je popis edicija pojedinih izdavača što ih je RSIZ kulture SRH predložio da budu sufinancirane kao društveno vrijedne knjige. Među njima je i 5 *knjiga »Kršćanske sadašnjosti«*.

* * *

Međunarodni natječaj za religioznu poeziju u Tarantu dodijelio je prvu nagradu *Mariju Becchettiju* za pjesmu »Molitva misionara« i *Tereziji de Vos* za pjesmu »Jahve«.

* * *

Nagrada »Büchner« dodijeljena je ove godine *Friedrichu Dürrenmattu* a nagrada »Jean Giono« *Pierreu Moustiersu*.

* * *

»Don Camillo« *Giovannija Guareschija* proglašen je najčitanijom i najtraženijom knjigom u Italiji, a godina 1986. godinom Don Camilla.

* * *

Gradišćanske »Hrvatske novine« od 27. VI. 1986. donose članke prigodom 40. obljetnice svećeništva *Augustina Blazovića*, prigodom »srebrne mise« biskupa *Stefana Laszla* i prigodom 40. obljetnice književnog djelovanja *Antona Leopolda*.

* * *

Kod Flammariona je izašlo djelo *Françoisa Fureta »Marx et la Révolution française«*. Autor ukazuje na neke propuste u Marxovoj analizi zbog nerazumijevanja političke uloge države.

* * *

Kardinal *Jean-Marie Lustiger* objavio je u »Nouvelle Cité« knjigu »Premiers Pas dans la prière« koja sadrži vrlo korisne smjernice za molitveni i duhovni život kršćanina.

* * *

Ove godine nagrada *»Marul«* dodijeljena je predstavi *»Tit Andronik«* u izvedbi Narodnog pozorišta iz Subotice, dirigentu *Nikši Barezi* za dirigiranje operom »Krunidba Popeje« i, posthumno, redatelju *Dini Radojeviću* za njegov ukupni doprinos Splitskom ljetu.

* * *

»Pitanja«, br. 6/85, donose članak *Karola Wojtyle* pod naslovom »U potrazi za temeljima perfektiorizma u etici« u prijevodu *B. Despota*.

* * *

16. VIII. 1986. prikazan je na 1. programu TV Zagreb razgovor *Ivana Hetricha* s kazališnim piscem i prevodiocem dr. *Genom Senečićem*, suradnikom HKD-a i revije »Marulić«.

* * *

»L' Osservatore Romano« od 2. VIII. 1986. donosi članak *Claudija Toscanija* o pjesniku *Pierreu Emmanuelu* pod naslovom »Un intelettuale in contrasto con l' acquiescenza d' oggi«.

* * *

»Edizioni Paoline« objavile su novo izdanje djela *Alessandra Manzonija* »Osservazioni sulla morale cattolica«.

* * *

»La Vie« od 6. VIII. 1986. objavljuje razgovor s filozofom *Paulom Ricoeurom*, u kojemu ovaj suvremeni mislilac izjavljuje da izvršenje obećanja smatra najuzvišenijim moralnim činom.

* * *

Od 12. do 14. VIII. 1986. održan je u Subotici znanstveni skup prigodom *300. godišnjice obnovljenoga crkvenog života među vjernicima Hrvatima u Bačkoj*.

* * *

U Padovi je objavljeno drugo izdanje moteta hrvatskog skladatelja Šibenčanina *Ivana Lukačića* iz 1620. godine.

* * *

Naš nobelovac *Vladimir Prelog* primio je 14. VII. 1986. delegaciju švicarskih Hrvata — koji su mu čestitali njegov 80. rođendan i kao dar predali kopiju Meštrovićeva kipa »Povijest Hrvata«. Prof. Prelog je ove godine imenovan članom Papinske akademije znanosti.

* * *

»Famiglia cristiana« od 20. VIII. 1986. donosi članak *Piera Bartellinija* o kulturnim manifestacijama koje su izraz protesta protiv naše tehnološke i konzumističke civilizacije pod naslovom »Quando l' arte si ribella al consumismo«. Kao primjer toga protesta navodi se nedavna izvedba *Débussyja* u milanskoj Scali, pariška izložba *»novih realista«* i sve veće poštovanje prema *Georgesu Bernanosu*, kojega je Malraux smatrao najvećim romanopiscem stoljeća i čiju je najnoviju biografiju nedavno objavio njegov sin Jean-Loup. Ove godine slavimo 50. obljetnicu izlaska Bernanosova kapitalnog djela »Dnevnik seoskog župnika« čiji je prijevod prvi put kod nas objavilo naše Društvo (prev. Svevald Slamnig) 1969.

* * *

Austrijska spisateljica *Elfriede Jelinek* primila je u Hamburgu nagradu *»Heinrich Böll«*.

* * *

»Oko« od 28. VIII. 1968. donosi reagiranje našeg suradnika *Svevlada Slamniga* na neke političke procjene filma »Bal na vodi« pod naslovom »Političko-estetski procijep«.

* * *

L' Osservatore Romano od 12. VII. 1986. objavljuje pastoralnu instrukciju španjolskih biskupa *»Katolici u javnom životu«* u kojoj se govori o zajedničkom poslanju sviju kršćana i o specifičnoj ulozi vjernika na području politike, odgoja, kulture, u obiteljskom, profesionalnom životu itd.

* * *

»Aksa« od 25. VII. 1986. donosi pod naslovom *»Katolički laikat — crkveno a ne političko pitanje«* vijest o raspravama o tom predmetu u TDKS-u osvrćući se na članak *Bone Šagija* u »Kani« u kojemu ovaj teolog iznosi mišljenje kako je u našem društvu moguć i crkveni i svjetovni angažman laika i kako je potrebno »aktivno urastanje u društvo«.

* * *

»Famiglia cristiana« od 23. VII. 1986. donosi članak *Mariagrazije Cuco* o velikom pjesničkom skupu u Firenzi s posebnim osvrtom na mišljenje *Leopolda Sedara Senghora* o

suvremenoj situaciji.

* * *

»Oko« od 31. VII. 1986. objavljuje članak *Stojana D. Vujčića* povodom petogodišnjice smrti našeg suradnika i člana uredničkog vijeća »Marulića« *Envera Čolakovića*, hrvatskog književnika i prevodioca.

* * *

U izdavačkoj kući »Josef Knecht« izašla je knjiga *Paula Konrada Kurza »Zwischen Widerstand und Wohlstand«* o literaturi osamdesetih godina i njezinu odnosu prema transcendenciji i kršćanstvu.

* * *

Kod Plona je izašla iz tiska biografija *Georgesa Bernanosa* iz pera njegova sina *Jeana Loupa Bernanosa* pod naslovom »Georges Bernanos à la merci des passants«.

* * *

Na II. programu Radio-Zagreba ponovno je izvedena dramska poema *Nikole Šopa »Kroz vrevu stećaka«*.

* * *

Na tekst svećenika prof. Jure Marušića *Sedam kamenih cvjetova poljičkih* napisao je glazbu za solistu i zbor unisono uz pratnju orgulja, posve u duhu poljičkog pučkog pjevanja, skladatelj Boris Papandopulo, a na tekst također don Jure Marušića *Sveti zaštitnici Poljica* (Sv. Jure i sv. Leopold Bogdan Mandić) dao je glazbu za dvoglasni zbor uz pratnju orgulja Vinko Glasnović. U prvoj skladbi radi se o sedam povijesnih poljičkih crkvica, a u drugoj pjesmi dva se zaštitnika uspoređuju; pjesma duhovito završava:

Kad se sreli ne bi sloge:
svaki prvi ljubit noge
drugom ushtio.
Spori Bogdan brži bio
nogu prvi poljubio,
hitri Juraj zakasnio,
al' je obje poljubio.

(P. Z. B.)

* * *

U Muzeju hrvatskih starina u Splitu u okviru kulturne manifestacije *Art ljeto* Delmatskih svečanosti izložio je svoja najnovija likovna ostvarenja u različitim tehnikama, mahom religiozne tematike, akad. slikar *Josip Botteri Dini*. Uvodnu riječ prigodom otvaranja izložbe 22. srpnja održao je akademik dr. Kruno Prijatelj.

(P. Z. B.)

* * *

U crkvi Gospe od zdravlja u Splitu 3. kolovoza održao je svoj prvi samostalni koncert vokalne duhovne glazbe domaćih i stranih autora Splićanin tenor *Vinko Maroević;* njega je na orguljama pratila prof. Hrvojka Mihanović koja je odsvirala i dvije samostalne skladbe (L. Clerambault i Ch. M. Widor). Program je vodio dr. Petar Zdravko Blajić. Maroević je učio solo pjevanje u Zagrebu i Ljubljani; u tim je gradovima i nastupao.
(P. Z. B.)

* * *

2. VIII. 1986. otvorena je u Dubrovniku retrospektivna izloža slika *Ive Dulčića*, velikog hrvatskog slikara, koji je bio član HKD sv. Ćirila i Metoda i ilustrator mnogobrojnih izdanja našega Društva. Izložba je postavljena prigodom 70. obljetnice umjetnikova rođenja. Nakon Dubrovnika bit će prikazana u Splitu.

* * *

9. lipnja ove godine održana je u

Društvu književnika Hrvatske tribina posvećena temi »Izvornici i modeli poslijeratnog hrvatskog pjesništva«. Među ostalima, na tribini je govorio i književni kritičar *Neven Jurica*. Klasificirajući modele poslijeratnog hrvatskog pjesništva, Jurica je istakao i model, njegovim riječima, »pjesništva tzv. kršćanskog nadahnuća, odnosno katoličke slike univerzuma«. Govoreći dalje o katoličkoj poeziji u nas, oslonio se na podjelu koju je za taj tip pjesništva prije rata sačinio Ljubomir Maraković. Jurica se, obrazlažući svoje stavove, posebno osvrnuo na poeziju Serafina Mičića, Ante Jakšića i Janka Bubala. Koliko nam je poznato, to je prvi put da se na jednoj društvenoj tribini poslije rata govorilo o postojanju katoličke poezije.

* * *

Na Filozofskom fakultetu u Zadru početkom svibnja održan je znanstveni skup o temi *»Preporoditeljska pitanja* u *Dalmaciji* 1855—1848. *god.«*
(vd)

* * *

Studenti Muzičke akademije u Zagrebu izveli su 13. V. 1986. u HGZ komičnu operu jednočinku »Ljekarnik« J. Haydna. (vd)

* * *

U Franjevačkoj crkvi na Kaptolu nastavljen je liturgijski ciklus 11, 18. i 25. V. sa skladbama *O. Messiaena:* Uzašašće, Tijelovo, Duhovi i Presv. Trojstvo. Na orguljama je nastupio *A. Klobučar.* (vd)

* * *

U Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, 23. V. 1986, održana je književno-znanstvena tribina povodom 15. godišnjice smrti pjesnika *Josipa Pupačića*. O njegovu radu govorili su *D. Tadijanović, J. Kaštelan, A. Stamać* i *A. Novaković,* a *J. Ševo* je čitao njegove stihove. (vd)

* * *

Zagrebačka filharmonija priredila je 30. V. 1986. koncert u KD »V. Lisinski« pod ravnanjem nekadašnjeg dirigenta *M. Horvata.* Izvedeni su odlomci iz opernog djela R. Wagnera u spomen *L. Matačiću.* (vd)

* * *

Zbor i orkestar RTB izveli su 3. VI. 1986. u KD »V. Lisinski« cjelovečernji program s djelima *L. Janačeka.* Dirigirao je *V. Čavdarski.* Među ostalim, izveli su i Janačekovu *»Glagoljsku misu«.* Kao solisti nastupili su *R. Smiljanić, J. Reljin, A. Ivanović* i *V. Savić.* (vd)

* * *

Vokalni sastav »V. Lisinski«, pod ravnanjem *M. Tarbuka,* priredio je u Franjevačkoj crkvi na Kaptolu 11. VI. 1986. koncert. Na orguljama je nastupio *M. Penzara,* a kao gosti *C. Car* i *V. Marof.* (vd)

* * *

Muški vokalni ansambl »Goranovci«, u povodu 30. obljetnice svoga rada, izveo je 20. VI. 1986. u HGZ-u koncert pod ravnanjem *V. Babuša.* Skladbe su bile raznovrsne. Među ostalima, izvedene su i duhovne skladbe Gallusa, da Vittorija, Mokranjca, Odaka, Grečeninova. Na glasoviru je nastupio *H. Bledšnajder.* (vd)

* * *

Na Rijeci, u crkvi sv. Vida, 17. VI. 1986. *A. Klobučar* izveo je koncert na orguljama. (vd)

* * *

Akademski zbor »Ivan Goran Ko-

vačić« i orkestar Visoke muzičke škole iz Graza izveli su 21. VI. 1986. u KD »Vatroslav Lisinski« »Njemački requiem« J. Brahmsa. Dirigirao je *A. Hennig*, a solisti su bili *L. Sukis* i *V. Ružđak*. (vd)

* * *

Zagrebački nadbiskup i kardinal *F. Kuharić* blagoslovio je 26. VI. 1986. tri nova zvona za zagrebačku katedralu. (vd)

* * *

U okviru proslave *»Jugoslavija u čast sv. Ćirila i Metoda«* u Vatikanu je od 23. V. do 28. VI. održana izložba starih makedonskih ikona. Razgledalo ju je oko 350 000 posjetitelja, što govori o njezinu uspjehu. (vd)

* * *

»Collegium pro musica sacra« priredio je 29. VI. 1986. u Franjevačkoj crkvi na Kaptolu solistički koncert. Nastupili su: *C. Pleša* (mezzosopran), *T. Muradori* (flauta), *G. Draušnik* (oboa) i *I. Malinka* (orgulje). (vd)

* * *

Početkom srpnja u Zagrebu je održan 20. festival Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice SAD i Kanade. Glavna proslava bila je u nedjelju 6. VII. 1986. Prije mise u Katedrali, koju je predvodio biskup *Đ. Kokša*, folklorna grupa je nastupila na Trgu Republike Prije mise kardinal *Kuharić* pozdravio je sve učesnike i sve prisutne. Uvečer su u KD »V. Lisinski« nastupile folklorne grupe, izvele su, među ostalim, četiri himne — jugoslavensku, hrvatsku, američku i kanadsku, i izazvale veliko oduševljenje. Između ostalih, prigodno slovo održali su američki konzul i kanadski amasador. (vd)

* * *

U organizaciji »Jugoarta« iz Zagreba u bazilici u Palmotićevoj održala je koncert 4. VII. 1986. talijanska orguljašica *C. Antonin*. (vd)

* * *

Zbor »Fine Arts Choral« iz SAD-a i Orkestar riječke opere, pod ravnanjem *P. Edwardsa*, izveli su početkom srpnja Puccinijevu »Messa di gloria«. Solisti su bili: *M. Katanić* (tenor) i *N. Belamarić* (bas). (vd)

* * *

U okviru »Podbiokovskih večeri« u Makarskoj, među ostalim programom, izvedena su i dva instrumentalna koncerta u staroj franjevačkoj crkvi. 21. VII. nastupili su *J. Gilić* (truba) *A. Srzić* (oboa) i *R. Mimica* (klavir) a 28. VII. *M. Dojčimović* (gitara) i *D. Bogosavljević* (violina).

(vd)

* * *

Koncem srpnja u Puli u crkvi sv. Franje održan je koncert na kojemu su nastupili *D. Vejzović* (mezzosopran) i *D. Petrinjak* (gitara, lutnja), (vd)

* * *

Dubrovačke ljetne igre ove godine jedan dio svog programa izvele su u crkvi sv. Marije na otoku Mljetu. Početkom kolovoza nastupio je Ilja Grubert iz SSSR, odnedavno muzički pedagog u Novom Sadu, a prije toga je održano još nekoliko koncerata. (vd)

* * *

U sklopu *»Osorskih glazbenih večeri«* 10. i 11. VIII. upriličen je znanstveni skup pod naslovom »Dometi baroka u glazbi i slikarstvu u Hrvatskoj«. Održano je 11 referata tematski vezano uz to povijesno razdoblje XVII. i XVIII. st. (vd)

* * *

Koncem kolovoza na Dubrovačkim ljetnim igrama u franjevačkoj crkvi pod vodstvom I. Dražinića nastupio je, uz pratnju Dubrovačkog festivalskog orkestra, violinist I. Grubert.

(vd)

* * *

U organizaciji Koncertne direkcije Zagreb u bazilici u Palmotićevoj održana su dva koncerta na orguljama. 14. VIII. nastupio je Gari Grodberg (SSSR), a 20. VIII. David Pizarno (SAD). (vd)

* * *

U Dubrovniku je 16. VIII. 1986. otvoren obnovljeni Dominikanski muzej s pet novih izložbenih prostora. Muzej posjeduje mnogobrojne vrijednosti od XII. do XX. stoljeća, među kojima i slike Bukovca i Dulčića. (vd)

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (48) 565
***Ante Jakšić:** Vrati mir 571
Mladen Jurčić: Novi čovjek 572
***Pavao Despot:** Slutnja 576
Petar Runje: S glagoljskim brevijarom u križarsku vojnu (god. 1456) . . 577
Rajmund Kupareo: Mladenci na Tiberijadskom jezeru 580
Ivo Balentović: A život teče dalje 584
***Smiljka:** Jesenski akvarel 586
Josip Mihojević: Zapis o Svetom Martinu Bračkom 587
***Ante Jakšić:** Sat 591
Stjepan Džalto: Križ iznad ponora 592
Mirko Petravić: Umjetnica zanimljive sudbine (Razgovor s Mercedes Goritz-Pavelić) 599
Ivan Pederin: Slika Hrvatske u književnom djelu Friedricha von Gagerna 614
Marija Horžinek: Dobar dan, patnjo! 622
Ante Bačić Fratrić: Susret 624
Ivica Golec: Uz 200-obljetnicu rođenja graditelja Josipa Kajetana Knežića (1786—1848) 625
Jakov Ivaštinović: S onu stranu straha 630
***Radovan Grgec:** Krug vjernosti 634
Pavao Despot: Smrt u svanuće 635
Marija Bango: Drugi jezik 641
T. J. H. Mar: Kraljevsko stubište 644
Stanislav Šodan: Laku noć, more! 646
***Joja Ricov:** Sklopljene ruke zemlje 647
Blago Karačić: Moja anabaza 648
***Joja Ricov:** Djevičanstvo snijega 650
Miroslav Majnarić: Zub 651
***Joja Ricov:** Quia Croata sum 652

Mišljenja i reagiranja

Adriaticus: Crnogorski govori 653
S. Vuković: »Podobnost inteligencije« 654

Mozaik

Radovan Grgec: Obnovljeni »Kiklop« 656
Siniša Hrestak: »Sfriškana« premijera opere »Madame Butterfly« . . . 657
Mirko Petrović: Kazališna zbivanja 657

Knjige

G. M.: Danica 1987. 661
Josip Mihojević: Zbornik jezičnih rasprava 662
Tomislav Heres: Udio kršćanstva u stvaranju europske kulture 666

Vijesti

Iz domovine i svijeta 668

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec